

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

***ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ***

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№ 9 – 2018

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 10 від 15 березня 2018 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 9. – К., 2018. – 200 с.

ISSN 2524-048X <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)
Мартинів А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сава-Чайка Е. д-р габілітований (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава)
Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)
Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, e-mail: europa_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 10 of March 15, 2018).

European historical studies: scientific journal. – № 9. – К., 2018. – 200 p.

ISSN 2524-048X

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09>

УДК 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskiy O. P. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchuk O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Dr. habil. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Diomin O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocar L. D. Dr. habil. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Sawa-Czajka E. Dr. habil. (History), The Academy of International Relations and American Studies (Warsaw, Poland)

Slyusarenko A. G. Dr. habil. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavniuk V. V. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Dr. habil. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviy V. I. Dr. habil. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirskaya str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: european_studies@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Вікторія Вдовиченко Куди рухається Європейський Союз? (Еволюція підходів у європейських безпекових стратегіях у часи невизначеності та швидких змін ЄС).....	6
Андрій Мартинов Європейські історичні дослідження: теоретичні й концептуальні аспекти.....	21
Світлана Мотрук Чеська парадигма євроінтеграції: проблеми та перспективи.....	42

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Наталія Ковальчук Творчі здобутки видатного українського філософа Д. Чижевського в загальноєвропейському контексті	65
Сергій Лучканин Румунія в Другій світовій війні 1939–1945: «білі плями» і нові погляди на проблему	79
Олег Машевський Діяльність Британської ради у країнах Східної та Центральної Європи на початку ХХІ ст.	96
Олексій Сокирко Східна Європа і концепт «мілітарної революції»: історіографічні зауваги	127
Ігор Срібняк Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Каліш-Щипіорно) восени 1923 – навесні 1924 рр.	145

НАУКОВА ХРОНІКА

Олег Машевський Традиції та завдання української американістики: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці». Друга міжнародна наукова конференція	167
--	------------

РЕЦЕНЗІЇ

Мартинов А.Ю., Харлан Г.О. Європейський та євроатлантичний прорив польської дипломатії за президентства А. Квасневського (рецензія на монографію Н. М. Буглай «Епоха Квасневського» в зовнішній політиці республіки Польща (1995–2005 рр.)»	181
--	------------

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Victoria Vdovychenko.** Quo vadis, dear EU? (The evolution of european security strategies approaches in the changing European Union)..... **6**
- Andriy Martynov** European historical studies: theoretical and conceptual aspects..... **21**
- Svitlana Motruk** The Czech paradigm of european integration: problems and perspectives **42**

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Nataliya Kovalchiuk** Creative achievements of the famous ukrainian philosopher D. Tchyzhevsky in the global context **65**
- Serhii Luchkanyn** Romania in the Second World War 1939–1945: unknown facts and new views on the problem **79**
- Oleg Mashevskiy** The British Council’s activities in the Eastern and Central Europe at the beginning of XXI st. **96**
- Oleksii Sokyрко** East Europe and the «military revolution» concept: the historiographic remarks **127**
- Ihor Sribnyak** The activity of the «Relief Society for Ukrainian Schooling Youth in the Camps of the Interned in Poland» (Kalish-Shchipiorno) autumn 1923 – spring 1924 ..... **145**

SCIENCE CHRONICLE

- Oleg Mashevskiy** The traditions and tasks of the Ukrainian American Studies: «Ukraine and the USA: the experience and prospects of cooperation». The second international scientific conference.....**167**

REVIEWS

- Andriy Martynov, Hanna Harlan** The Aleksander Kwasniewski’s Polish Diplomatic Breakthrough to the EU and NATO (Natalia Buglay’s «Kwasniewski’s Epoque in Polish foreign policy (1995–2005)» review). **181**

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК: 94 (4): 327.7

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.6-20>

Victoria Vdovychenko

PhD (history),

Associate Professor,

Kyiv Borys Grinchenko University

QUO VADIS, DEAR EU?

(THE EVOLUTION OF EUROPEAN SECURITY STRATEGIES APPROACHES IN THE CHANGING EUROPEAN UNION)

***Abstract.** Nowadays European Union is facing challenges of immigration, the threat of radicalization, downturns in the fiscal and monetary policies, as well as the discussions on how to build bridges with the UK after Brexit. Such concerns are crucial for understanding the EU's political and economic landscape, shaping global security issues as well.*

The article attempts to analyze the circumstances favoring the implementation of the EU's Global Strategy that served to be strategic reality-checks upon how to bring stability and security to Europe. It shapes the period from the origins of the European security strategies till the new era of the EU presented by EU Global Strategy in 2016.

The article questions weather the political will is deeply essential for the EU to remain solid tackling economic and political challenges. Therefore, the article is divided in two parts, namely: 1) the evolution of the EU security strategies; 2) the hybrid challenges for Europe shaped by EU Global Strategy.

It is concluded that the EU should perceive the concept of the adaptability as pivotal in order to find credible and fit-for-purpose solutions and create the full-fledged EU Global Strategy. The latter still needs to be adapted to the civilian and integrated capabilities in order to become a real global strategy.

Key words: *European Union, the EU Global Strategy, hybrid challenges, integration, security.*

This history of the European integration project has never been so under the question than in the last decades. The paradigm of stable democracy seems to have vanished into abyssal depths, especially in the light of its apparent lack of strength and vision to lead through the period of lingering turbulence where global powers, like US, China and Russia are redefining fundamental rules of foreign and security policy. Moreover, the EU member-states are facing challenges coming from the new type of information warfare that Russia has presented since its conflict with Ukraine. The deteriorating situation and various crises continue to plague territories in the EU Eastern and Southern neighborhoods. During these challenging times, EU steps up with initiatives not only to work consistently but ‘hand-in-hand’ with foreign security and defense sectors. Enthusiasm alone, however, is not enough.

This article aims to analyze the most crucial areas of cooperation for the EU set by its global strategy on foreign and security affairs such as security and defence. The issues referring to the EU are not only complex, but trying to counter r and migrants and refugee crises, hybrid threats as well as terrorism. Therefore, the importance of efficient and effective security approach of the EU has become more than critical in order to tackle new and old issues.

In these upcoming security challenges, the questions remaining are how not to jeopardize liberal democratic values and, at the same time to resist hybrid threats; how to establish strong economic ties among EU and global partners and, finally, how to protect people and make the international law norms being respected.

In order to answer these issues, the article presents two parts. The first part tries to demonstrate the theoretical background in order to outline the European common foreign and security policy evolution (ECFSP) with focus points of Italian and Estonian scholars. The second part analyses the current challenges that EU is facing taking into consideration the existing EU Global Strategy (2016).

Traditionally, the array of instruments for European project's key priority – foreign policy, and, in particular, security and defense dimensions, has always faced controversies and disputes. The approach to tune security for a perfect «sound» is not new in Europe. Conflicts, instability and overwhelming crisis have been putting into difficulty governments to find proper responses. The EU's toolbox already encompasses a vast amount of instruments, both political and economic in order to stand straight against the challenges.

The ECFSP got interests of many scholars from many European countries. A special priority in its evolution and rationale was given to the Italian scholars. The choice is merely strategic due to the involvement of especially Italian experts in the development of the EUGS, in particular, the representatives of Italian international institute (IAI).

Among those who theorized the issues of CFSP and CFDP there were A. Marroni, N. Pirozzi and P. Sartori who presented opinions on how the differentiated integration made an impact on CFSP and CFDP of the European Union [9]. These researchers were among those who made joint papers dedicated to the 60th anniversary of the Treaty of Rome celebration. Therefore, this complex work «EU60: Re-Founding Europe. The Responsibility to Propose» [9] is one of the most recent editions dedicated to EU challenges varying from political and economic till security turns.

Global geopolitical transformations that influenced on the European Union, especially in what concerns the new ways of economic and political crisis in the EU were presented in F. Alberti [2], L. Caracciolo [7], R. Aliboni and G. Bonvincini [3] works.

Institutional trends in CFSP/CFDP were analyzed by the scholars of the Italian Institute of Foreign Affairs: G. Bonvincini and E. Regelsberger [6] presented their opinions on CFSP in its evolution till the Constitutional Treaty, N. Pirozzi and S. Sandawi stipulated on the ECDP Military missions [15], G. Bonvincini and M. Comelli advanced their opinions on how the process of deepening and widening

of the EU made an impact on the ECFSP [5]. A special interest has a 2017-year research by G. Faleg where this Italian scholar redefines the idea of the EU comprehensive approach towards security [10].

Moreover, Italy's IAI Director and Special Advisor to EU High Representative F. Mogherini, Natalie Tocci, presented her own research on explaining the vision of the EU Global Strategy (EUGS) [19]. Her insights were useful in order to understand the logic of the EUGS and its structure.

However, this article also takes into consideration the North European (Estonian) point of view presented by International Center for Defense and Security. The ideas of K. Raik, P. Jarenpaa [17], T. Lawrence, H. Praks [14] are valuable for a better understanding of how EU can guarantee its security and its challenges towards such a path. Moreover, the joint research presented in 2017 by H.-P. Bartels, A.M. Kellner and U. Optenhogel «Strategic Autonomy and the Defense of Europe», encompasses the dilemmas of the security strategies both within EU and NATO [4].

Until the late 1990s, the EU made progress in developing common foreign and security policy. However, it didn't have enough efforts to advance common security and defense policy. The launch of ECFSP was a significant step forward, but the EU was lacking military capability to respond to international conflicts.

Meanwhile, starting from 1998, UK and France made first steps towards European security within Saint-Malo declaration. It served to be a setting basis for EU leaders to agree at the Helsinki summit (1999) to develop the capability to deploy a European military force. The key priority to reinforce European solidarity was within establishing European military force to have an 'autonomous and rapid action' mandate [13]. According to the Helsinki summit the EU member-states agreed that the EU military capability to act till 2003 should be to create European rapid reaction forces, comprising troops from all EU member-states. It was agreed that the capability to deploy 60.000 military personal at 60 days notice at a distance of 4.000 km from Brussels for at least one full year in order to execute the «Petersberg tasks» [12, p. 484]. Moreover, in order to fulfill Amsterdam Treaty requirements for

humanitarian, peacekeeping, rescue, combat forces tasks in crisis management as well as other operations, EU should have about 180.000 troops [17, p. 4]. Moreover, as far the Helsinki headline goal was to have the capacity for ‘autonomous actions supported by credible military forces’, it led to the CFDP advancement and fostered EU-NATO cooperation [17, p. 4]. However, ECFDP wasn’t developed to create a real European army or to re-assist NATO’s role for territorial defense. Standing for the basis of peace, EU was seen as a unique model for foreign and economic policy.

Since beginning of 2000s, the decisions to establish European rapid reaction forces were implemented within important institutional changes. Subsequent summits tried to respond how to do strategic planning, some aspects of establishing common armed forces and the usage of non-military civilian measures [12, p. 485].

Firstly, this idea was realized within Laeken Summit in 2001. The EU member-states supported ambition to establish their own political and defense institutions to address conflicts by civilian means within European Capability Action Plan [12, p. 486].

Secondly, the 2003 European Security Strategy structured necessary instruments to create a ‘ring of friends’ in its own neighborhood as presented by the President of the European Commission Romano Prodi [16]. It goes beyond only democratic values approach, but sets preconditions to contribute to security and development to global peace [4, p. 14]. This security confidence was also reflected in the words of the Security Strategy «A Secure Europe in a Better World» presented by Javier Solana in 2003 [1]. This Security Strategy marked the attempt for the EU to advance a distinct approach to security presented as comprehensive and cooperative as well as collaborating with UN [17, p. 7].

When the European Union adopted this security strategy, it was the outcome of some of the crucial security changes both on its territory and worldwide. Firstly, the outcomes of the Balkan wars, enhanced by the 9/11 terroristic attacks on the US and leading to Iraq War impact on the EU to have a hard landing in reality far from European integration peace goal [17, p. 3]. EU had to make certain conclusions after

its inefficient response to the armed conflict in Kosovo where it simply failed to intervene to stop the conflict.

Thirdly, 2004 was a benchmark for two essential steps. It was the time when EU member-states modified Helsinki headline goal and adopted new guidelines for the EU to be able to deploy by 2010 their military contingents under crisis management within 5 days. Moreover, it was the time to establish European Defense Agency being an institution to solve various matters [12, p. 488].

However, these strategies didn't shape enough the political dramas taking place within Europe: Kosovo declaration of independence, NATO's Bucharest summit and Russian-Georgian war [19, p. 10]. It simply demonstrated the lack of consensus about existing security strategy approaches and the desperate need for new principles to tackle threats. Meanwhile, the new European security strategy of 2008 could bear risks of fomenting EU fiscal crises and bringing all talks far from foreign and security policy.

A decade after Solana Security Strategy, being viewed as an advocator of global peace and just economic order, EU revised its security doctrine by presenting a new one in 2016.

Entitled as «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe», the New and Big Strategy advanced essential steps towards joint threats for EU and NATO. The EU High Representative F. Mogherini presented Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy during EU Council in June 2016. Her special remarks were indicating key vision of it: «As Europeans we must take greater responsibility for our security. We must be ready and able to deter, respond to, and protect ourselves against external threats» [8].

It served to indicate that the illegal annexation of Crimea, Syria crisis as well as Russian actions on the Eastern part of Ukraine, called for joint actions in order to re-evaluate the issues of territorial defense for European and transatlantic security priorities. Moreover, EU and NATO have acknowledged to be in simultaneous dangers present on Eastern and South borders [17, p. 8].

EUGS stepped up with such prioritized approach: dealing with external conflicts via integrated approach, resilience of states and societies in the Eastern and Southern neighborhoods and ensuring cooperative and stable regional orders in order to protect its citizens [18, p. 9-10]. However, from all of these goals, the most questionable, according to Italian scholars, remained the issue of resilience because it indicated the EU's trajectory towards security in its neighborhoods [19, p. 88]. The Estonian researchers explain it by the fact that EU's previous actions were to increase the Union norms and values. The new EU vision of its partners is to support them in their willingness to become more capable while countering crises and threats [17, p. 11]. Therefore, EUGS advances higher level of security and defense ambitions, merely prioritizing joints crisis management in areas of high security risks, close air and maritime support and surveillance [18, p. 8-10]. It is another response to a number of issues driving for more Europe in defense. In such a way, it answers to the adamant goal to deal with threats via integrated approach.

The EU member-states capacity-building is one of the objectives for CSDP missions and operations especially with regards to advising, training, and mentoring inside the security sector. The CSDP will foster greater and more systemic contribution to the resilience of partner-countries taking into consideration those who are threatened by conflict or instability, in synergy with other EU actors along the security nexus [11, p. 9].

The importance of countering hybrid threats being of the internal-external security nature is pivotal for EUGS. This includes the areas of strategic communication, cyber security and border security for EU member-states as well its neighboring partners [11, p. 10].

N. Tocci stipulates that being a 'post-Lisbon' Security Strategy, EUGS tried to shape the issues of security and defense with much broader EU external action instruments [19, p. 90]. In 2016 a list of new security initiatives was launched with ideas proposed to increase the role of the Union in the security and defense field. With many options on the table, EU had to interpret and explain EUGS in the

detailed agenda and program. These included the possibility to implement Permanent Structured Cooperation mentioned in the Lisbon Treaty. In such a way, EU defense cooperation seems to have taken steps forward advocating multiple-speed principle.

Moreover, a Coordinated Annual Review on Defence (CARD) and Commission's European Defence Action Plan (EDAP) as well as European Defence Funds were presented in order to implement Lisbon Treaty provisions [14, p. 4]. Meanwhile, coordination of EU-NATO activities remains one of the most sensitive in the domain of defense capabilities due to the wake of Ukraine and Syria conflicts [17, p. 16]. NATO continued to advocate for 2% of GDP budget spending for all its members which is still problematic for the majority of its countries. In its turn, EU feels lack of support for capabilities as well as political will together with necessary funds for ECDP *modus operandi* [19, p. 126-127]. Defence remains fundamental while talking about national sovereignty. It remains sensitive and problematic issue during the last two years especially when EU had elections in its major member-states as well as in the US. Ranging from developments in defence, there is still a great need to increase its effectiveness, cooperation and cohesion. In order to tackle it, the EU member-states argued about PESCO membership with determined but challenging targets to be reached within defined time periods. These should include measures to review progress which can be presented in CARD [14, p. 10].

The New Global Strategy appears to be more strategic and pragmatic in its scope while presenting EU goals. It advances regional priorities in its neighborhoods not forgetting its global prospective. The Estonian scholars view it as being more rooted into EU's 'realpolitik [4, p. 20]'. They welcome that the EUGS presents one of its goal as protection of EU citizens making contrast to the existing concept» of «defence». The principle 'to protect' is broader shaping terroristic threats and radicalization being prioritized as key insecurities among EU citizens [17, p. 11].

In such a way, Estonian scholars advance the opinion that EUGS takes into consideration progressive amalgamation of the issues concerning internal and external security.

Italian approach is based on the fact that by presenting its Global Strategy, EU would like to break the arc of instability which formed instead of ‘ring of friends’. The conflicts in the EU neighborhood merely starting from the Horn of Africa, continuing to the Middle East and shaping Eastern part of Ukraine make evidence that the Union is paralyzed not only internally, but also externally and where dominance is power-based [10, p. 3].

However, EU has still a long way to become a global strategy. The preconditions lie in the EU itself which is merely a political actor and still in need to follow the path in order to become autonomous strategic and unitary player on the global stage. Therefore, it would be unfair to criticize EUGS for a lack of strategic vision and defined time framework. And, it seems fair that G. Faleg called security and defense dimension of EUGS based on the principle ‘learning by doing’. In such a way, this Italian scholar would like to stress the importance of systematic pressures that, especially, ECFDP had while trying to adapt to the value of civilian and integrated capabilities [10, p. 5].

Conclusion. European integration project has been spurred by challenges and threats within and beyond its borders. However, never more than today EU has been under the question when both to its East and South it is plunged into unprecedented waives of insecurity. It enhances the pressure and influence in order to destabilize its member-states from its internal side without even stepping on the territory.

With trying to find fit-for-purpose solution, Europe is facing a key question of principle: is it better for EU defense cooperation to be driven by unity or trajectory itself towards effectiveness? It is becoming more evident that military and, especially, non-military threats are more and more intertwined indicating that the EU’s soft power approaches for capabilities.

In this regards, EU should understand that adaptivity is pivotal in order to find credible and fit-for-purpose solutions and have fully-fledged EU Global Strategy. The EU Global Strategy made an attempt to reactive EU-NATO cooperation. In such a

way, NATO remains responsible for collective defence and military crisis operations and the EU shapes civilian-military missions.

The EU still needs to develop mechanisms to advocate for better defense budgets spending. However, the initiatives that are currently discussed raise the questions to what extent there is going to be enough of political will in order to for European security and defense to be a turning point and for EU member-states to fulfill their obligations especially in the period when its major countries face elections time.

Sources and Literature:

1. A secure Europe in a better world. European Security Strategy. – Brussels. – 12 December 2003. – 14 p.
2. Alberti F. Guerra fredda e d'intorni / F. Alberti. – Verona: QuiEdit, 2017. – 585 p.
3. Aliboni R. La politica estera dell'Italia. L'Italia e la politica internazionale. / R. Aliboni, G. Bonvincini. – Bologna, 2005. – P. 103-125.
4. Bartels H.-P. Strategic Autonomy and the Defense of Europe: On the Road to a European Army? / H.-P. Bartels, A.M. Kellner, U. Optenhogel. – Bonn: Dietz, 2017. – 448 p.
5. Bonvincini G. Deepening and Widening in European Foreign and Security Policy/ G. Bonvincini, M. Comelli. – Documenti IAI0924. 2009. – 10 p.
6. Bonvincini G. Institutional Trends in CFSP/ ESDP in the Wake of the EU's Constitutional Crisis / G. Bonvincini, E. Regelsberger. – Documenti IAI. IAI 0604. 12 p.
7. Caracciolo L. Terra Incognita. Le radici geopolitiche della crisi italiana / L. Caracciolo. – Roma: Laterza, 2001. – 117 p.
8. EU reveals plans for military cooperation following Brexit vote // The Guardian. (Electronic Resource) – Mode of Access: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/08/european-union-plans->

- military-battlegroups-after-brexite-vote – (Last Access: 15.10.2017). – Title from the Screen.
9. EU60: Re-Founding Europe. The Responsibility to Propose. (Electronic Resource) – Mode of Access: <http://www.iai.it/it/pubblicazioni/differentiated-integration-way-forward-europe#sthash.RUXxhPp9.dpuf> – (Last Access: 08.09.2016). – Title from the Screen.
  10. Faleg G. The EU's Common Security and Defence Policy: Learning Communities in International Organizations/ G. Faleg. – Palgrave Macmillan, 2017. – 227 p.
  11. Implementation Plan on Security and Defence within Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy / Council of the European Union / Annex. June, 2016. – 30 p.
  12. Introduction to European Studies: A New Approach to Uniting Europe /ed. by D. Milczarek, A. Adamczyk, K. Zajackowski. – Warsaw: Centre for Europe, 2013. – 767 p.
  13. Joint Declaration issued at the British-French Summit in Saint-Malo, France, 3-4 DECEMBER 1998. – 2 p. (Electronic Resource) – Mode of Access: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/French-British%20Summit%20Declaration,%20Saint-Malo,%201998%20-%20EN.pdf> – (Last Access: 15.10.2017). – Title from the Screen.
  14. Lawrence T. Building Capacity for the EU Global Strategy/ T. Lawrence, H. Praks, P. Jarvenpaa. – Policy Paper. June, 2017. ICDS, Estonia. – 12 p.
  15. Pirozzi N. Military and Civilian ESDP Missions: Ever Growing and Effective? / N. Pirozzi, S. Sandawi // Documenti IAI No.9/29. – 2009. Rome, IAI. 23 p.
  16. Prodi R. Peace, Security And Stability International Dialogue and the Role of the EU Sixth ECSA-World Conference. Speech /02/619/. Brussels, 5-6 December 2002 P.2. (Electronic Resource) – Mode of Access:

http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm – (Last Access: 15.10.2017). – Title from the Screen.

17. Raik K. A New Era of EU-NATO Cooperation: How to Make the Best of Marriage of Necessity / K. Raik, P. Jarvenpaa. – May, 2017. – ICDS, Estonia. – 26 p.
18. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy / Council of the European Union. June, 2016. – 60 p.
19. Tocci N. Framing the EU's Global Strategy: A Stronger Europe in a Fragile World. / N. Tocci. – Palgrave Macmillan, 2017. – 165 p.

References:

1. EEAS STRATEGIC PLANNING (2003). *A Secure Europe in a Better World*. Brussels.
2. ALBERTI, F. (2017) *Guerra fredda e d'intorni*. Verona: QuiEdit.
3. ALIBONI, R., BONVINCINI, G. (2005) *La politica estera dell'Italia. L'Italia e la politica internazionale*. Bologna. P.103-125.
4. BARTELS, H.-P., KELLNER, A.M. & OPTENHOGEL, U. (2017) *Strategic Autonomy and the Defense of Europe*. Bonn: Dietz.
5. BONVINCINI, G., COMELLI, M. (2009). *Deepening and Widening in European Foreign and Security Policy*. Documenti IAI0924.
6. BONVINCINI, G., REGELSBERGER, E. (1998). *Institutional Trends in CFSP/ESDP in the Wake of the EU's Constitutional Crisis*. Documenti IAI.
7. CARACCILO, L. (2011). *Terra Incognita. Le radici geopolitiche della crisi italiana*. Roma: Laterza.
8. THE GUARDIAN (2016). *EU reveals plans for military cooperation following Brexit vote*. Available from: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/08/european-union-plans-military-battlegroups-after-brexit-vote>. [Accessed 15 October, 2017].

9. BONVINCINI, G. (ed.) (2017). *EU60: Re-Founding Europe. The Responsibility to Propose*. Roma:IAI. (Online) – Available from: <http://www.iai.it/it/pubblicazioni/differentiated-integration-way-forward-europe#sthash.RUXxhPp9.dpuf> [Accessed 15 October, 2017].
10. FALEG, G. (2017) *The EU's Common Security and Defence Policy: Learning Communities in International Organizations*. Palgrave Macmillan.
11. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2016). *Implementation Plan on Security and Defense within Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Brussels.
12. MILCZAREK, D., ADAMCZYK & A., ZAJACZKOWSKI (2013). *Introduction to European Studies: A New Approach to Uniting Europe*. Warsaw: Centre for Europe.
13. EU COUNCIL. (1998). *Joint Declaration issued at the British-French Summit in Saint-Malo, France*. Available from : <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/French-British%20Summit%20Declaration,%20Saint-Malo,%201998%20-%20EN.pdf> [Accessed: 15 October, 2017].
14. LAWRENCE, T., PRAKS, H. & JARVENPAA, P. (2017). *Building Capacity for the EU Global Strategy*. Policy Paper. June. Tallinn: ICDS.
15. PIROZZI, N., SANDAWI, S. (2009). *Military and Civilian ESDP Missions: Ever Growing and Effective?*. Documenti IAI. (9/29). Rome: IAI. 23 p.
16. PRODI, R. (2002). *Peace, Security And Stability International Dialogue and the Role of the EU Sixth ECSA-World Conference. Speech*. No.02/619. Brussels. Available from: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm. [Accessed 15 October, 2017].
17. RAIK, K., JARVENPAA, P. (2017). *A New Era of EU-NATO Cooperation: How to Make the Best of Marriage of Necessity*. Tallinn: ICDS.

18. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Brussels.
19. TOCCI, N. (2017). *Framing the EU's Global Strategy: A Stronger Europe in a Fragile World*. Palgrave Macmillan.

Вікторія Вдовиченко,
кандидат історичних наук, доцент
Київський університет
імені Бориса Грінченка

**КУДИ РУХАЄТЬСЯ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ?
(ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ БЕЗПЕКОВИХ
СТРАТЕГІЯХ У ЧАСИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ШВИДКИХ ЗМІН ЄС)**

***Анотація.** У статті репрезентовано погляд на виклики, що пов'язані із інтеграційними процесами в Європейському Союзі. Дослідження цієї проблематики здійснено завдяки аналізу італомовних та естонських джерел та літератури.*

Завдяки аналізу Глобальної стратегії ЄС, подані думки щодо вироблення нового комплексне бачення зовнішньої і безпекової політики та політики оборони ЄС. Визначено, що у Глобальній стратегії закладений амбітний вихід Європейського Союзу на новий рівень. Прослідкована тенденція до подальшої адаптивності як ключового підходу для імплементації положень Глобальної стратегії Європейського Союзу. Розкривається взаємозв'язок та особливість інтересів держав-членів та самого Європейського Союзу щодо консолідованого майбутнього ЄС.

Стаття актуалізує дискусії щодо того, чому необхідна політична воля держав-членів ЄС для того, щоб сам ЄС вирішував спільні економічні та політичні проблеми, які впливають на його парадигму безпеки. Відповідно,

стаття поділяється на дві частини: 1) еволюція розвитку стратегій безпеки ЄС; 2) гібридні виклики для Європи, на які має відповісти Глобальна стратегія ЄС.

Відповідно, Глобальній стратегії ЄС іще необхідно пройти шлях свого становлення, щоб її головний орієнтир на глобальний простір став актуалізованим.

Ключові слова: *Європейський Союз, Глобальна стратегія ЄС, Європейський Союз, гібридні виклики, інтеграція, безпека.*

Надійшла до редколегії 01.02.2018

УДК 327.82.061.1

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.21-41>

Андрій Мартинов,

доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ Й КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемам теоретичних і концептуальних аспектів європейських історичних досліджень. Стратегія розвитку європейської інтеграції 1990-х початку 2000-х років полягала у поєднанні якісного поглиблення єднання європейських держав (створення монетарного союзу, формування спільної зовнішньої і безпекової політики) і кількісного збільшення держав-членів Євросоюзу максимально ускладнила систему прийняття рішень в ЄС. Це обумовлює важливість концептуально-теоретичного переосмислення сучасного етапу розвитку процесу європейської інтеграції.

Обстоюється думка про те, що визначальним чинником успіху практичного долучення українців до простору європейської єдності є сумісність розуміння ідей свободи і справедливості. Зовнішні і внутрішні складники європейської свободи і справедливості є настільки взаємопов'язаними, що їх окреме тлумачення не має епістемологічної перспективи. Стабільне економічне процвітання і соціальний поступ усе більше залежать від економічної ситуації в усьому світі. Соціальне самопочуття громадян окремих країн і їх авторитет у сучасному світі залежить від морально-етичної зрілості національних еліт, рівня довіри у суспільстві і загальної культури та ступеня індивідуальної відповідальності громадян за власне майбутнє. Зазначене коло питань набуває особливого

значення в умовах загострення геополітичної конкуренції навколо України. Сучасна фінансова та міграційна криза ЄС посилює вплив соціального чинника на колективну свідомість «старих» і «нових» європейців часто породжують небезпечні тенденції. Це обумовлює важливість європейських історичних досліджень.

Ключові слова: Європейські історичні дослідження, Європейський Союз, теорії європейської інтеграції, концептуально-проблемний підхід, політична система Європейського Союзу.

Європейські історичні дослідження набувають актуальності за умов, коли Європейський Союз переживає один із найбільш складних етапів в історії європейської інтеграції. У 2004-2013 рр., коли до ЄС приєдналися тринадцять нових держав-членів, переважно із колишнього соціалістичного блоку, здавалося, що одночасне розширення ЄС і поглиблення процесу європейської інтеграції додають європейській спільноті впливовості у міжнародних відносинах і посилюють ЄС зсередини завдяки значній підтримці проекту європейської інтеграції східноєвропейськими політичними елітами та структурами громадянського суспільства. Утім, після декількох хвиль розширення ЄС до європейської спільноти додалися нові народи та культури, внаслідок цього активізувався дискурс про специфіку європейських цінностей, спосіб взаємодії «нових» і «старих» європейців та сутність європейської інтеграції. Під впливом цих дискусій більш активно почали лунати голоси європейських скептиків, що вмотивовано кризою із нелегальними мігрантами та ускладненням проблем демократичності ухвалення рішень та участі усіх прошарків європейської громадськості в політичному процесі в середині ЄС. Недосконалість механізмів демократичного контролю за європейськими елітами провокує посилення недовіри до «брюссельських бюрократів», послаблює легітимність рішень ЄС та процесі європейської інтеграції загалом.

Внаслідок дії цих тенденцій посилюється європейських досліджень не лише на суто теоретичному, а й на практичному рівнях.

Мета статті полягає у висвітленні домінантних тенденцій розвитку європейських студій на концептуальному і теоретичному рівнях.

Історіографію проблематики європейських досліджень, станом на 2005 р. проаналізував В.Кайзер [1, с.202]. Він за критерієм аналізу співвідношення понять «європейська держава» – «європейське суспільство» виділив ключові питання наукового аналізу історії процесу європейської інтеграції. Мова йде про системні дослідження взаємовпливів політичних, економічних, соціокультурних факторів.

Професор Гейдельберзького університету Ф. Нієс вважає ключовою проблемою європейських досліджень питання еволюції національного суверенітету. Автор нагадує, що на Берлінському конгресі 1878 р. вперше пролунало гасло права народів на самовизначення. Дехто ставив доленосне риторичне питання, навіщо взагалі потрібні кордони між демократичними державами. На Лондонському конгресі II Інтернаціоналу (1896) право націй на самовизначення було включено в його програму. Лише після Першої світової війни у Західній Європі династичні держави переросли у національні. Тут поширилася політична (громадянська модель) нації. В Центральній і Східній Європі, де межі держав тривалий час не співпадали з культурними кордонами, ствердилась культурно-етнічна модель нації. Також у німецькому випадку нація не могла до 1870 р. ототожнювались з єдиною державою. Масова національна мобілізація це феномен ХХ століття. На Сході Європи народи агресивно реагують на власне відставання у модернізації. У масовій свідомості, як і у свідомості політичних еліт, поширене уявлення про етнічну основу державності. Національна свідомість формується лише за умов інтенсивної суспільної комунікації, яка неможлива без ефективних систем транспорту і зв'язку [2, с.115]. Професор Геттінгенського університету В. Лот у своїй монографії, присвяченій історії європейської інтеграції від часів Другої світової

війни і до підписання Римського договору 1957 р. зосередив увагу на дискретності технологічних і політичних комунікацій, які змінювали ступінь свого впливу на процес європейської інтеграції в залежності від конкретно-історичних обставин [3, с.99]. Він також систематизував історію розвитку теорій європейської інтеграції та показав діалектичне співвідношення між ними [4, с.129]. В цій монографії розвивається функціоналістська традиція теоретичного осмислення процесу розвитку європейської інтеграції, яка була ґрунтовно розроблена в монографії Е. Хааса [5, с.15].

Співвідношення федералістських та інституціоналістських теорій в процесі європейської інтеграції знаходиться у центрі концепції монографії Е.Бонеберг і А.Стабба [6, с.64]. Концептуально та теоретично інноваційною є монографія У.Бека та Е.Гранде «Космополітична Європа. Суспільство і політика за часів другого модерну». По-перше, автори полемізують з точкою зору, яка полягає у домінуванні постмодерну. Навпаки, на думку авторів згаданої монографії, мова має йти скоріше про так званий «другий модерн», адже якісно нової соціальної реальності досі не склалося [7, с.44].

М.Кіні включився у цю дискусію, системно аналізуючи політику Європейського Союзу. На думку цього автора, ця політика вийшла за межі модерного порядку денного та дедалі більше охоплює його постмодерні аспекти [8, с.18]. Більш «політтехнологічною» у цьому сенсі є монографії Н.Нагента, яка стосується урядування і політики в ЄС [9, с.69]. Розгляд Європейського Союзу як складної політичної системи, еволюція якої незавершена, представлений у монографіях С.Хікса [10], В.Вессельса [11], М.Яхтенфухса і Б. Колер-Кох [12]. Генетично-історичний підхід до міждисциплінарного дослідження історії європейської інтеграції властивий монографії Т. Юдта [13]. На широкій документальній основі написана монографія К. Гастайгера, присвячена історії європейської інтеграції від часів «холодної війни» і до спроби прийняття першої спільної Конституції Європейського Союзу [14]. Дж. Гіллінгхем в історії європейської інтеграції від

1950 до 2003 рр. показав взаємовпливи між європейською інтеграцією і глобалізацією [15].

Натомість на думку відомого німецького історика професора Вільного університету Берліну Х.Мюнклера, ми є свідками суперечливого процесу «глобальної урбанізації», де розвинені країни відіграють роль «міста», а слаборозвинені умовного «села». Зокрема, триває процес масового переселення населення до великих міст, низький рівень довіри до влади, надмірне майнове розшарування, наслідком якого є поява обнесених парканами громад «еліти» і зниження інтенсивності соціальної взаємодії між нерівними громадами, розширення «тіньового» сектору економіки, купівля голосів виборців, криза представництва в політичній системі, становлення локальних кримінальних порядків, зневажливе ставлення істеблішменту до громадян, подвійні стандарти у застосуванні закону, звичаєва корупція, заміна системи демократичного представництва громадською думкою «активістів», в формуванні й інтерпретації якої дедалі більшу роль відіграють засоби масової інформації. У цьому контексті мультикультуралізм стає ідеологією, яка протидіє гегемонії Європи, яка маргіналізує інші культури. Мультикультуралізм відкидає культурні ієрархії, поділ на центр і периферію. Важливими факторами залишається міждержавна і міжрегіональна соціальна нерівності. Відмінності всередині держав і суспільств так само важливі, як і між ними [16].

Помітне місце в європейських студіях належить проблематиці еволюції спільної зовнішньої політики ЄС. С.Наталл проаналізував іманентні та зовнішні причини формування зовнішньої політики Європейського Союзу [17]. Британський дослідник Д. Марш у контексті посилення впливу ЄС на світову економіку дослідив історію створення Монетарного союзу та переходу до спільної європейської грошової одиниці євро [18]. А.Віршінг у монографії «Демократія і глобалізація. Європа з 1989 р.» переконливо показав, яким чином глобальні демократичні трансформації пов'язані із розвитком процесу

європейської інтеграції [19]. Австрійський історик Ф. Тер висвітлив новітню історію впливу неоліберальних ідей на європейську історію [20].

Навіть такий стислий огляд наукових праць з історії і практики європейської інтеграції дає підстави для висвітлення основних теоретичних підходів, які є провідними і європейських дослідженнях.

Історичне пізнання вкорінене в колективній і культурній пам'яті. Через досвід особистий, колективний, інституційний минуле присутнє в сучасному. На початку XXI ст. стає зрозуміло, що природничі дисципліни суттєво випередили гуманітарні у формуванні наукової картини світу. Зокрема, це стосується й прикладної складової управління не лише матеріальним, а й соціальним світом. У науковій спільноті немає однозначного погляду на природу, форми, характер та спрямованість розвитку процесів глобалізації. Хоча чимало аспектів глобалізації досі малодосліджені, ніхто не має сумніву в її реальності та об'єктивності. Визначення понять глобалізація та європейська інтеграція варіюються в залежності від ідеологічної ангажованості та науково-дисциплінарної належності дослідника.

У науковій літературі склалася одна із традицій тлумачення процесу глобалізації як вестернізації, тобто вимушеного пристосування незахідної частини світу до домінуючої західної моделі суспільного розвитку. Глобалізація відбувається таким чином, що закріплює ієрархічну нерівність різних країн та націй. Вона до початку глобальної фінансової кризи восени 2008 р. давала відчутні економічні переваги, говорячи у термінології І.Валлерстайна, центру світової економічної системи за рахунок її периферії. У загальному сенсі можна визначити глобалізацію як складний історичний феномен, який має свої форми та якість у різні епохи. С точки зору, наприклад, філософії історії саме глобалізація забезпечує єдність всесвітньої історії.

Реальними є епістемологічні проблеми в процесі створення міждисциплінарних концепцій глобалізації та європейської інтеграції. Найчастіше глобалізація розуміється як «підсумкова» тенденція історичного

розвитку. Вона стала можливою внаслідок формування технічної сфери, експансії капіталістичної форми економіки, інтенсифікації взаємодії різних світових культур, а також завдяки активній модернізації периферії. Якщо процес глобалізації інтерпретувати як загальну тенденцію до універсалізації цивілізації, то більшість трактувань цього процесу будуть компліментарними.

Дослідження закономірностей, протиріч та проміжних результатів процесу глобалізації повинно враховувати різні соціальні інтереси, потреби, мотиви діяльності (боротьба за контроль над ресурсами, захист своїх цінностей та накопичення соціального капіталу), світоглядні форми, які властиві суб'єктам історії. По-суті соціально-політична історія процесу глобалізації є історією перетворення локальних інтерпретацій минулого на загальну історію. Звичайно, привабливість минулого в тому, що воно, на відміну від майбутнього, суб'єктивно вже не може стати гірше за теперішнє. Однак історія є нелінійним процесом перманентної взаємодії та різноманітних взаємовпливів індивідів, суспільств, держав та цивілізацій.

Починаючи принаймні з доби великих географічних відкриттів, саме Захід ініціював ключові тенденції, які вплинули на процеси інтернаціоналізації та сучасної глобалізації. Мова йде про добу колоніалізму та імперіалізму, гостру конкуренцію за «теплі» місця у розподілі праці та у різних сегментах ринку.

Доба Просвітництва в Європі подарувала світу міфологему про можливість формування універсальної цивілізації. На кожному з етапів цього процесу історія передових країн є лише матрицею, яка фіксує майбутнє відсталих країн. У цю концепцію вписуються не лише традиційні «європейсько-центричні» уявлення про всесвітньо-історичний процес, а й світ-системний аналіз (І.Валлерстайн) у дихотомії «центр – периферія» і уявлення про однополярний світ.

Зазначимо, що всі названі концептуальні підходи мають епістемологічну основу у лінійному уявленні про історичний розвиток. Зокрема, зазначене

уявлення взагалі властиве європейській християнській ментальності. Так само як і висновки про активну цивілізаторську місію головним чином західноєвропейців в процесі колонізації «відсталих» народів Сходу. Зазначена настанова стала одним із ключових елементів європейської ідентичності. В свою чергу колонії «імпортували» з метрополій переважно європейське уявлення про державну машину, але найчастіше без відповідного ідеального типу бюрократії за концепцією німецького соціолога М.Вебера.

Екстремальним проявом вестернізаторського стереотипу можна вважати європейський орієнталізм. Його наукова настанова апріорі визначає теза: нібито Захід мав і має справу не зі Сходом, а зі своїм явленням, тобто символічними артефактами про Схід. Звичайно, Схід у свою чергу також має справу з власними уявленнями про Захід, зокрема, й про його «євро центризм». Причому дедалі частіше імідж Заходу на Сході та уявлення про «центр» на «периферії» стають переважно негативними. Втім, з врахуванням цих уявлень формуються національні стратегії глобалізації. Звичайно, кожна зі світових цивілізацій має власну ідеальну концепцію глобалізації, біля витоків якої знаходяться уявлення не лише про «євро центризм» та «вестернізацію», а й про «азіацентризм», або «афроцентризм».

Проблемою всіх імперій, включно з «універсальною», є неможливість ефективного управління соціокультурно різними територіями з одного, або навіть декількох центрів. Можна регулярно перемагати у війнах, вибудовуючи такий «світовий уряд», але виграти мир, тобто задовольнити повсякденні потреби багатьох народів (з різними уявленнями про справедливість та кількісну й якісну наповнюваність споживацької корзини), неможливо.

Власне, тому поряд з поняттям «глобалізація» активно використовується його «близнюк» поняття «локалізація». Європейська інтеграція може розглядатись як локальний регіональний прояв процесу глобалізації. Причому нинішня глобальна фінансова криза може прискорити процес пошуку «сепаратних» егоїстичних рішень у спробі вирішення власних економічних

проблем за рахунок інших суб'єктів процесу глобалізації. У цьому контексті, як свідчить історичний досвід світової депресії 1929-1933 рр., можна або спільними зусиллями порятуватися, або так само разом поглибити яму кризи. Вихід з тієї кризи відбувався через Другу світову війну. В разі загострення нинішньої кризи не можна виключати подібного розвитку подій, адже помилкові рішення світової еліти можуть спровокувати загострення протиріч по всім конфліктним лініям: США – Китай, США – ісламський світ, тощо.

Зрозуміло, що зазначені проблеми залишаються у фокусі уваги європейських досліджень. У їхньому форматі можна типологізувати знання за типом: знання «як» і знання «що». З суто раціональної, навіть утилітарної точки зору знати означає вміти щось зробити. Водночас теоретичне фундаментальне осмислення прикладного синтезу відстає на Заході від суто прикладних досліджень, що і створює сучасну специфічну кризу західної парадигми науки. Натомість для східної наукової традиції властивими були фундаментальні дослідження, які зараз переорієнтовуються на прикладні, міждисциплінарні наукові дослідження. В період Просвітництва ключове питання наукової діяльності поставив І.Кант, який зазначав, що проблема розвитку науки врешті полягає в тому, аби знайти загальний та правильний критерій істини для будь-якого знання.

Проте шукати зазначений універсальний критерій без використання історичного методу, тобто тлумачення зв'язку між розвитком науки та інтересами різних соціальних груп, ідеологій, конкретними історичними подіями, неможливо. Соціальна динаміка здобуття нових знань в умовах наростання тенденцій розвитку науково-технічної революції спонукала до поглибленої розробки соціально-філософського тлумачення генезису наукових знань.

У 1962 р. Томас Кун опублікував працю «Структура наукових революцій», у якій він запропонував двоступеневу модель механізму розвитку науки як соціального інституту. Тобто на нормативному етапі встановлюється

певна парадигма. Вчені, які дотримуються її утворюють специфічне співтовариство, котре існує та функціонує за своїми стандартами та критеріями науковості. На цьому етапі відбувається уточнення фактів, теорії погоджуються з емпірикою, відбувається їхнє подальше удосконалення. Але в процесі досліджень можуть бути віднайдені артефакти, які не вписуються у стару наукову парадигму та вимагають нових гіпотез та теорій з метою своєї інтерпретації. Врешті появу нової парадигми Т.Кун і називає «науковою революцією».

Наука доби античності була справою інтелектуальної еліти вільних людей, які не займалися фізичною працею. Світогляд греків, які обожнювали природу, виключав можливість для активного експериментування. Мабуть тому певна дихотомія між платонівським та аристотелевським підходами до теорії знань врешті спровокувала розбіжності між традиційними та суто науковими знаннями, між інтуїцією та розумом. Причому зазначені протиріччя зберігаються й донині.

Елементи грецької античної наукової традиції були адаптовані арабськими середньовічними вченими насамперед у енциклопедичній формі. Натомість європейці завдяки хрестовим походам, подальшому торговельному та культурному обміну знову отримали доступ до спадщини античної думки. Але це сталось вже за перехідної доби Відродження.

Нові точні науки були безпосередньо пов'язані з експериментом та математикою. Провідна роль останньої суттєво вплинула і на гуманітарні знання у контексті спроб побудови механістичних моделей суспільства. Доба релігійної реформації змінила уявлення про місце людини в світі, стимулювала нові парадигми у розвитку наукових знань як фундаментальних, так і прикладних.

У XVI–XVIII століттях відбувався інтенсивний розвиток мануфактур, які вимагають розв'язання низки технічних проблем. В цих соціально-історичних умовах Р.Декарт вирішує проблеми механіки, Ф.Бекон висуває ключову тезу

нової науки ставить їй за мету панування над природою заради підвищення добробуту суспільства та удосконалення виробництва. Таким чином, було сформульовано сучасний етос науки.

Важливе місце в історії науки посідає період Просвітництва, який ідентифікується з початком еволюційної стадії розвитку наукових знань першого епохального циклу. Врешті у XVII ст. суттєво впливали на розвиток науки раціоналізм (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.-В. Лейбніц) та емпіризм (Ф.Бекон, Дж. Локк). Так чи інакше ці традиції супроводжують й сучасні європейські дослідження.

Раціоналісти наголошували на винятковій важливості доказового логічного знання. Натомість емпіризм шукав відповідь на питання джерела знань про реальний мінливий чуттєво усвідомлений світ, який не є тотожним суто математичним схемам. Зокрема, Д.Юм зазначав, якщо єдиним джерелом знання є відчуття, то неможливо знати, чи існує що-небудь за їх межами, ми можемо знати нічого іншого, крім відчуттів.

Парадоксально, але на нинішньому етапі розвитку електронних інформаційних комунікацій, коли чуттєве пізнання за екраном персонального комп'ютера знову стає провідним видом інтелектуальної діяльності, людський розум знову опиняється у віртуальній реальності, яка піддається лише раціоналізму математичної логіки програмування.

Свого часу Джонатан Свіфт на антитезі добі Просвітництва створив сатиричний образ науки та вчених. Гуллівер розповідає про країну Лапута, де всі зайняті абстрактними роздумами такою мірою, що не відчують один одного. Нині, здається, ця аналогія досить точно розкриває проблему подальшої віртуалізації реального світу, яка може спровокувати розрив багатьох сталих соціальних зв'язків.

Але і на початку XXI ст., які і впродовж XVII-XVIII століть, саме матеріальне виробництво стимулює розвиток технічних та точних наук. Як і три століття тому офіційна наука головним чином зосереджується в

університетах. Проте саме вона була мішенню для сарказму Свіфта. Водночас з удосконаленням вимог прикладних наукових дисциплін стає зрозумілим значення фундаментальної науки, яка створює соціокультурне середовище для пошуку нових рішень.

Врешті соціокультурна обумовленість наукових інновацій, які суттєво просунули вперед європейське суспільство, наглядно ілюструється історичним прикладом використання пороху. Як відомо його властивості першими відкрили китайські алхіміки. Натомість своє військове застосування порох отримав у Європі. Натомість у Китаї його переважно використовували для феєрверків, а в європейських країнах головним чином із метою нанесення максимального збитку ворогу. Саме завдяки цьому врешті було нанесено удар не лише по середньовічним замкам та лицарству, а й по феодальній соціальній структурі взагалі, що сформувало перші форми централізованих національних держав.

У XIX та на початку XX століть поступово змінюється характер стосунків між науковою та суспільством. Акумулявавши багатий спадок емпіричних знань, наука узагальнює досягнення практики та переходить до більш ефективного вирішення завдань, які практика ставить перед нею. Причому інженерна думка та наукова творчість розвиваються паралельно.

На цьому наголошував А.Тоффлер, коли казав про сільськогосподарську, індустріальну та постіндустріальну епохи, а Ф.Фукуяма слушно зазначає, що індустріальна доба з її заводами, залізницями та новою соціальною структурою зробила можливим виникнення та функціонування веберівської бюрократичної централізованої держави. Становлення науки як впливового соціального інституту за доби науково-технічної революції пов'язано зі зміною соціального статусу вченого. Французький соціолог П.Бурдьє розглядає професійне або вчене звання як певне юридичне правило соціальної перцепції, буття яке сприймається як гарантоване право. Це інституціоналізований та законний символічний капітал, який є невіддільним від вченого звання.

Характерними рисами класичного європейського наукового знання є намагання досягти якомога більшої ефективності. Потяг до пізнання, будучи однією з визначальних рис людської природи, намагається сягнути думкою до найпотаємніших та найнебезпечніших глибин істини як то до таємниць ядерної будови та першопочатків людського геному.

Нове комунікативне середовище трансформує саму природу інформації та інформаційну мережу соціальності. Завдяки комунікаційній революції людство отримало можливість блискавично розповсюджувати свої знання. Високі технології та біотехнології змінюють навколишній світ людини. Клонування людини трансформує існуючі традиційні релігійні уявлення та цінності. Тотальна комп'ютеризація змінює уявлення про матеріальний та віртуальний світи, коли в першому з них перебуває фізичне тіло людини, а в другому його дух.

Під сумнів поставлено головні постулати ідеї прогресу. По-перше, сумнівним стало переконання в тому, що штучне, створене за рецептами передового наукового знання є кращим за природне або успадковане від предків. По-друге, заперечується переконання щодо безкінечності прогресу, нарешті, по-третє, відкидається ідея соціокультурної універсальності прогресу. Дійсно, в транзитивному стані суспільство «переживає» інституційні зміни, «розмиваються» соціальні структури, слабшають соціальні зв'язки, порушується ієрархія факторів, які складають механізми відтворення соціальних структур. У тому числі менш чіткими та верифікованими стають причинно-наслідкові зв'язки, що досі працювали як інструмент раціонального наукового дослідження.

В цих умовах соціальної трансформації і формується нова парадигма постнекласичної науки. Зокрема, причинні залежності об'єктивного світу визнаються багатомірними, необмежено складними, нестаціонарними, тобто такими, що постійно змінюються. Закони Природи при цьому розглядаються не як певні метафізичні сутності, а як прояви певних структур буття, які

перетворюються людською свідомістю. По-друге, будь-яке знання визнається соціокультурно обумовленим та історично обмеженим, а абсолютні «істини» поступаються місцем взаємопов'язаним моделям.

Внаслідок цього будь-яка тимчасова неможливість певних технічних рішень, як породження певної наукової моделі бачення світу, є такою само відносною, як і ця модель. Таким чином, технічні проблеми принципово неможливі для вирішення в одній моделі, вирішуються в іншій. Врешті ми не можемо сьогодні сказати, які саме історично обумовлені знання, встановлені вчора, завтра будуть дезавузовані. Визнавши ймовірний характер знання, ми мусимо погодитись із тезою, що передбачення минулого таке ж складне, як і прогнозування майбутнього.

Наскрізною темою європейських досліджень залишається питання відносин між США та Європою. В 1967 р. у Франції публіцист Жан Жак Серван-Шребер видав футурологічну книгу «Американський виклик». Головне пророцтво полягало у ідеї досягнення США у наступні тридцять років тотальної переваги над Європою. Американці стануть нацією з монополією на політичний глобальний вплив [21, с.298-299]. «Американці схильні бачити найвищий рівень демократичної легітимності в конституційній демократичній державі», тому «в їхніх очах будь-яка міжнародна організація типу ООН легітимна лише тому, що законно затверджена демократична більшість передала їм цю легітимність в міждержавному процесі переговорів» [22, с.183]. Натомість «європейці схильні вірити, що демократична легітимність має витоки у волі міжнародного співтовариства, а не будь-якої окремо взятої держави» [22, с.185]. Тому не існує європейських автономних збройних сил. Європейці можуть це собі дозволити, залишаючись під парасолькою американської військової сили. Роберт Каган в 2003 р. писав, що Європа цінує міжнародні норми тому, що вона слабша за США. Останні віддають перевагу одностороннім підходам, тому що вони сильніші за ЄС у військовій сфері, економічно, технологічно і культурно [22, с.186].

Помітне місце у європейських дослідженнях займає проблематика міжнародних конфліктів. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок під дискусією щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Р. Арон, звернувшись до спадку Фукідіда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком вироку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни. Н.Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя. Лише Т.Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, який мінімізує кількість конфліктів. Британський мислитель Т.Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку ХУІІ століття, стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

Під соціальним конфліктом розуміється найгостріша форма виявлення суперечностей, як зіткнення і взаємодії протилежностей, які проявляють різні інтереси сторін конфлікту. Конфлікт перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини латентно можуть мати потенціал для розвитку конфлікту. Боротьба за цінності, претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага. Конфлікти між індивідами, конфлікти всередині суспільства та міждержавні конфлікти, між цивілізаційний конфлікт. Предмет конфлікту це об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявлена проблема, яка є причиною конфронтації. Предмет конфлікту це основне протиріччя, з приводу якого сторони вступили у суперечку.

Хаос конфлікту є найбільш ймовірним станом складної соціальної системи, якщо немає зусиль, спрямованих на організацію порядку. У модерній картині світу конфлікт мав реальний сенс та свідчив про реальне зіткнення різних соціальних інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається на знакові симулякри, перетворила конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За постмодерну демократія меншості є способом

вирішення конфліктів за рахунок безмовної більшості, спираючись на фінансово-спекулятивні практики. Українські бідні зраджені «власною» елітою. Вона згортає власне виробництво, руйнує освітню, медичну, наукову сфери, аби передати українські ресурси у власність глобалізованим елітам.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна державна інфраструктура, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка держава в українських умовах це не ліберально-демократична, а номенклатурно-олігархічна держава, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

Третій світ складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля. Стара і нова периферія демонструють нездатність до проявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності у ареалах світових релігій. Арабські бунти 2011 р. засвідчили, що камені у руках революціонерів стають символом запрошення суспільства у кам'яний вік. Бідні виштовхуються у резервації, де вони приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, який є основою опору політичного. Конфлікт піддається регулюванню, якщо його інституціоналізовано, формалізовано дії конфліктуючих сторін, які мають ціннісні передумови для врегулювання конфлікту. Безпека може бути надійною, якщо забезпечену безпеку обох ворогуючих сторін.

Звичайно, проблематика сучасних і теоретичних підходів до європейських досліджень зазначеними аспектами не вичерпується та потребує подальших досліджень.

Висновки. У європейських дослідженнях помітна вісь ідейного протистояння проходить між націоналістичними, здебільшого ксенофобськими політичними силами які пропагують закритість кордонів, заборону міграції, пріоритетність національних інтересів перед загальноєвропейськими інтересами,

та технократично-ліберальними політичними силами, які відстоюються ідеали мультикультуралізму, більшої відкритості європейського політичного простору, посилення федералістських тенденцій у розвитку Європейського Союзу. Під впливом цих ідей перебувають й науковці, які займаються європейськими студіями. Завдяки цьому громадяни країн-членів ЄС набувають навичок отримування й інтерпретації інформаційних повідомлень, які надходять від ЄС. Але адекватність розуміння цих повідомлень залежить від засвоєння належних європейських цінностей. Освічені групи населення мають більше можливостей для опанування вмій і навичок, які потрібні, аби мати справу з феноменом наднаціональних владних структур.

Членам суспільства традиційно легше спілкуватись у межах своєї культури, яка й формує спільноту. Але навіть на рівні сучасних європейських еліт спостерігається тенденція до прагматичної орієнтації на традиції національного різноманіття. Як політичне об'єднання постмодерного типу Європейський Союз дедалі частіше вступає у протиріччя із національними державами. Але за умов посилення викликів з боку ісламістського тероризму, нелегальної міграції громадяни країн-членів ЄС більше сподіваються на національні уряди, аніж на загальноєвропейські інститути.

Список використаних джерел і література

1. Kaiser W. From State to society? The Historiography of European Integration / W. Kaiser // Cini Michaelle, Bourne Angela (Hrsg). European Union Studies. – New York: Smith Publishing, 2006. – P.190-208.
2. Niess F. Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstandes / F.Niess. – Frankfurt: Suhrkamp Verlag. 2001. – 302 s.
3. Loth W. Der Weg nach Europa. Geschichte der Europäischen Integration 1939-1957 / W.Loht. – Göttingen: Universität Press, 1996. – 240 s.
4. Loth W., Wessels W. Theorien europäischer Integration / W.Loht, W.Wessels. – Opladen: DVA, 2001. – 360 s.

5. Haas E. The Unitary of Europe. Political, Economist, Forces 1950-1957 / E.Haas. Stanford: University Press, 1958. – 300 p.
6. Boneberg E, Stubb A. The European Union. How does it Work? / E.Boneberg, A.Stubb. – Oxford: University Press, 2003. – 290 p.
7. Beck U., Grande E. Kosmopolitisches Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten moderne / U.Beck, E.Grande. – Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 2004. – 280 s.
8. Cini M. European Union Politik / M.Cini. – Oxford: University Press, 2007. – 300s.
9. Nugent N. The Government and Politics of the European Union
1. / N.Nugent. – Houndmills: Hargrove Press, 2006. – 550 p.
10. Hix S. The Political System of the European Union
2. / S.Hix. – New York: Simon&Schuster, 2005. – 300 p.
11. Wessels W. Das politische System der Europäischen Union / W.Wessels. – Wiesbaden: Beck Verlag, 2008. – 340 p.
12. Jachtenfuchs M., Kohler-Koch B. Europäische Integration / M.Jachtenfuchs, B.Kohler-Koch. – Opladen: DVA, 2005. – 180 s.
13. Judt T. Die Geschichte Europas seit dem Zweiten Weltkrieg / T.Judt. - Bonn: Dietz Verlag, 2006. – 600 s.
14. Gasteyger C. Europa zwischen Spaltung und Einigung. Darstellung und Dokumentation 1945-2005 / C.Gasteyger. – Baden-Baden: Beck Verlag, 2006. – 350s.
15. Gillingham J. European Integration 1950-2003/ J.Gillingham. – Cambridge: University Press, 2003. – 400 s.
16. Münkler H. Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten / H.Münkler. – Berlin: Beck Verlag. 2005. – 600 s.
17. Nutall S. European Foreign Policy / S.Nutall. – Oxford: University Press, 2000. – 480 p.

18. Marsh D. Der Euro. Die geheime Geschichte der neuen Weltwährung / D.Marsh. - Freiburg: Klett-Cotta, 2009. – 450 s.
19. Wirsching A. Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989 / A.Wirsching. – München: Suhrkamp Verlag, 2015. – 340 s.
20. Therr P. Die neue Ordnung auf alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa / P.Therr. – Berlin: C.H.Beck Verlag, 2016. – 380 s.
21. Курланский М. 1968. Год, который потряс мир / М.Курланский. – М: Весь мир. 2008. – 450 с.
22. Фукуяма Ф. Сильное государство / Ф.Фукуяма. М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 180 с.

References

1. KAISER, W.(2006). From State to society? The Historiography of European Integration. *Cini Michaele, Bourne Angela (Hrsg). European Union Studies.* New York:Smith Publishing, 2006. P.190-208.
2. NIESS, F. (2001). *Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstandes.* Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
3. LOTH, W. (1996). *Der Weg nach Europa. Geschichte der Europäischen Integration 1939-1957.* Göttingen: Universität Press.
4. LOTH, W., WESSELS, W. (2001). *Theorien europäischer Integration.* Opladen: DVA.
5. HAAS, E. (1958). *The Unitary of Europe. Political, Economist, Forces 1950-1957.* Stanford: University Press.
6. BONEBERG, E., STUBB, A. (2003). *The European Union. How does it Work?* Oxford: University Press.
7. BECK, U., GRANDE, E. (2004). *Kosmopolitisches Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten moderne.* Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
8. CINI, M. (2007). *European Union Politik.* Oxford: University Press.
9. NUGENT, N. (2006). *The Government and Politics of the European Union.* Houndmills: Hargrove Press.

10. HIX, S.(2005). *The Political System of the European Union*. New York: Simon&Schuster.
11. WESSELS, W. (2008). *Das politische System der Europäischen Union*. Wiesbaden: Beck Verlag.
12. JACHTENFUCHS, M., KOHLER-KOCH, B. (2005). *Europäische Integration*. Opladen: DVA.
13. JUDT, T. (2006). *Die Geschichte Europas seit dem Zweiten Weltkrieg*. Bonn: Dietz Verlag.
14. GASTEYGER, C. (2006). *Europa zwischen Spaltung und Einigung. Darstellung und Dokumentation 1945-2005*. Baden-Baden: Beck Verlag.
15. GILLINGHAM, J. (2003). *European Integration 1950-2003*. Cambridge: University Press.
16. MUNKLER, H. (2005). *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten*. Berlin: Beck Verlag.
17. NUTALL, S. (2000). *European Foreign Policy*. Oxford: University Press.
18. MARSH, D. (2009). *Der Euro. Die geheime Geschichte der neuen Weltwährung*. Freiburg: Klett-Cotta.
19. WIRSCHING, A. (2015). *Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989*. München: Suhrkamp Verlag.
20. THERR, P. (2016). *Die neue Ordnung auf alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa*. Berlin: C.H.Beck Verlag.
21. KURLANSKIY, M.(2008). *1968. God, kotoryi potrias mir*. Moskwa: Vyes' mir.
22. FUKUYAMA, F.(2010) *Silnoe gosudarstvo*. Moskwa: Novoye Literaturnoye Obozreniye.

Andriy Martynov,

Doctor of Historic Sciences, Professor

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine

EUROPEAN HISTORICAL STUDIES: THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS

Annotation. The article deals with the problems of conceptualizing the European historical studies. The special role of a stage by stage solution in a so-called «social approach» on the way to all-rounded humanization of state-forming strategies of European nations and of the system of European international relations in general is being underlined. The emphasis is laid on the historical role of the common European values. It is also accentuated that decisive factor to achieve success in joining the space of European unity is in integrity of understanding the ideals of Freedom and Justice. Since internal and external components of European freedom and justice are so closely intertwined, their separate interpretation, in author's opinion, has no epistemological perspective whatsoever. The stable economic prosperity and social progress are becoming more dependent on the global economic situation. At the same time, social protection of citizens in a number of countries, as well as the authority thereof in the contemporary world fully depends on the moral and ethic maturity of the elites, the level of confidence in society, the general level of culture and the rate of individual responsibility of citizens for their future. The issues abovementioned acquire special meaning under the modern-day circumstances of sharpening the geopolitical competition concerning Ukraine. The contemporary financial and migration crisis of the EU only enhances the influence of the social factor on the collective consciousness of «old» and «new» Europeans, frequently engendering rather dangerous tendencies in European life.

Keywords: European historical researches, European Union, theories of European integration, conceptualization and problems of European integration, political system of European Union.

Надійшла до редколегії 18.02.2018

УДК 94(437.1/.2):327.39:061.1ЄС

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.42-64>

Світлана Мотрук,

кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЧЕСЬКА ПАРАДИГМА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. В статті на основі широкого кола документів Європейського Союзу та Чеської Республіки проаналізовано передумови, основні етапи та наслідки процесу входження країни до ЄС, особливості чеської євроінтеграційної моделі, її правовий фундамент та інституційний механізм. Звертається увага на те, що перетворення Чехії на повноправного члена ЄС в травні 2004 р. стало результатом багаторічного складного і болючого процесу «повернення до Європи», започаткованого на межі 1990-х рр., в ході якого керівництву країни вдалося вирішити цілу низку важливих проблем – суттєво покращити макроекономічну ситуацію, прискорити структурні реформи, здійснити адаптацію національного законодавства до правової системи Євросоюзу. На чеському досвіді доведено, що у членства в ЄС є свої переваги та недоліки. Особлива увага приділяється висвітленню результатів і наслідків перебування Чехії у складі ЄС, наводяться численні факти, що дозволяють об'єктивно оцінити користь для країни інтеграційних процесів, окреслити ключові тенденції, головні виклики та нові можливості. Водночас досліджуються причини поліваріантності і контрверсійності у поглядах на європерспективи, надто низького рівня довіри чехів до Євросоюзу, стійкого посилення євроскептицизму, що певним чином вплинуло на результати останніх парламентських (2017) і президентських (2018) виборів в Чеській Республіці.

Ключові слова: *Європейський Союз, Чеська Республіка, зовнішня політика, євроінтеграція, єврооптимізм, євроскептицизм.*

Серед наймасштабніших процесів сучасної доби, з огляду на обсяги спричинених ними явищ, беззаперечно можна назвати розширення трансатлантичних та загальноєвропейських структур на Схід. Кожна з країн Центрально-Східної Європи, в тому числі Чехія, пройшла свій власний, вельми складний й суперечливий шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, переваги й недоліки якого з перебігом часу все частіше стають предметом уваги наукової спільноти [1, с.4-6]. Досвід зовнішньополітичної активності ЧР в цілому й її кроків на шляху євроінтеграції зокрема становить неабиякий інтерес для усвідомлення сутності глобальних змін в системі міжнародних відносин на межі ХХ-ХХІ ст. та їхнього впливу на геополітичне становище України. Його системний та неупереджений аналіз з урахуванням ступеня розробки окремих аспектів в історіографії, а також змісту дискусій, що активно тривають в науковому і політичному середовищі, мають принципове значення для успішної реалізації української зовнішньополітичної стратегії, домінантою якої є інтеграція в європейську спільноту в якості рівноправного та самодостатнього партнера [2].

Метою даної статті є висвітлення передумов, основних етапів та наслідків вступу Чехії до Європейського Союзу, визначення проблем та перспектив чеської євроінтеграційної моделі.

1 січня 1993 р. на політичній мапі світу з'явилася нова незалежна країна – Чеська Республіка. Основні напрями її зовнішньої політики випливали з головного магістрального курсу «повернення до Європи», проголошеного «оксамитовою революцією» 1989 р. Вони знайшли своє відображення в «Концепції зовнішньої політики ЧР», оприлюдненій в парламенті в квітні 1993 р., яка надалі коригувалася та оновлювалася в контексті відповідних політичних реалій. В якості основних завдань було визначено, зокрема,

розширення партнерських відносин з сусідніми державами (Німеччиною, Польщею, Австрією, Угорщиною, Словаччиною), а також створення умов для поступового входження Чехії в якості повноправного члена до ЄС та НАТО [3, s.9-10].

Активний пошук нових пріоритетів розвитку стратегічного партнерства та забезпечення національної безпеки Чехії, з урахуванням специфіки її геополітичного становища, розпочався вже в перші роки незалежності. Після припинення існування «радянського блоку», в структурі якого важливу роль відігравали Організація Варшавського Договору (ОВД) та Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), та слов'янських федерацій в Європі чітко визначилися ключові стратегічні цілі ЧР: політична – вступ до НАТО, економічна – до ЄС.

Обидва завдання розглядалися керівництвом країни як взаємопов'язані та взаємообумовлені. Їхнє вирішення означало кінець культивованої тут століттями панслов'янської ідеї та повернення до європейської, точніше кажучи, германської орієнтації, що існувала раніше та мала глибокі історичні традиції. У Празі домінувало переконання, що з геополітичної точки зору Чехія вже віддалилася від тієї частини придунайського регіону, яка безпосередньо межує з поясом нестабільності у Східній та Південно-Східній Європі, та що її місце – серед стабільних європейських держав. Цим пояснювалося прагнення якомога швидше стати повноправною складовою розвинутих західноєвропейських структур .

У переліку ключових напрямів зовнішньої політики Чехії одне з найважливіших місць зайняла її інтеграція до Європейського Союзу. Ще в 1989 р. було розроблено програму PHARE (французька аббревіатура програми допомоги Польщі та Угорщині з перебудови економіки). Згодом вона поширилася й на Чехію та лягла в основу політики ЄС щодо країн Центрально-Східної Європи. 7 травня 1990 р. в Брюсселі відбулося підписання угоди між ЧСФР та Європейським Співтовариством про торгівлю та економічне співробітництво. Наступного року були підписані «Європейські угоди» з

країнами Вишеградської групи. Можливість для посткомуністичних країн стати членами ЄС вперше знайшла формальне підтвердження 21-22 червня 1993 р. на засіданні Європейської Ради в Копенгагені, де визначилися основні критерії вступу до цієї організації: 1) забезпечення стабільності інститутів, гарантуючих демократію, панування права, дотримання прав людини та захист національних меншин; 2) наявність функціональної ринкової економіки; 3) спроможність протистояти конкурентному тиску й ринковим силам в рамках ЄС; 4) здатність прийняти всі зобов'язання членства, включаючи дотримання умов політичного, економічного та валютного союзів [4].

4 жовтня 1993 р. Чехія уклала угоду про асоційоване членство, котра вважалася початковим етапом на шляху повноправного входження до складу ЄС [5]. В наступні роки розробляється та запроваджується стратегія допомоги країнам-кандидатам в їхній підготовці до вступу (саміти в Ессені 1994 р. та Мадриді 1995 р.). В травні 1995 р. була опублікована так звана Біла книга про регуляторне узгодження під заголовком «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Союзу». Вона містила перелік усіх необхідних для інтеграції в єдиний ринок ЄС законодавчих актів, а також рекомендації щодо порядку їхнього прийняття. Додаток, більш об'ємний, ніж основна частина, охоплював 23 сектори економіки та суспільного життя, починаючи від руху капіталу до захисту прав споживачів [6].

17 січня 1996 р. чеський уряд подав офіційну заяву про вступ країни до ЄС. При оголошенні Європарламенту результатів роботи Європейської комісії (Комісії) «Порядок денний 2000» (Agenda 2000) в липні 1997 р. було детально розкрито зміст критеріїв членства. Рекомендації Комісії, зафіксовані в цьому документі, фактично впроваджували стратегію «вступу хвилями», засновану на диференційованому підході до кандидатів з урахуванням об'єктивної оцінки їхньої готовності до вступу. Підводячи підсумки готовності країн-кандидатів до переговорів, Комісія разом з рекомендаціями з інших напрямів комунітарної

політики пропонувала розпочати переговори лише з п'ятьма країнами, в тому числі з ЧР. Констатувалося, що в більшості секторів чеської промисловості не має бути проблем при інтеграції в ринок ЄС за умови, що Чехія продовжуватиме реструктуризацію і модернізацію економіки [7].

Відповідно до рішень Європейської Ради в Люксембурзі (грудень 1997 р.), на «саміті розширення», визначилася перша група кандидатів на приєднання до ЄС, до якої увійшла й Чехія. В березні 1998 р. розпочалися регулярні переговори з її керівництвом щодо умов вступу. Двосторонні відносини ЄС–ЧР регламентувалися «Європейською угодою», яка передбачала створення зон вільної торгівлі та впорядковувала співробітництво практично в усіх сферах. Була розроблена Національна програма – стратегічний документ, фіксує зміст подальших дій Чехії в процесі підготовки до членства в ЄС [8, с.152].

Проте ЧР, де адаптація правової бази йшла вельми повільно, а стан справ в економіці ускладнювався рецесією, що розпочалася у 1997 р., невдовзі потрапила до складу відстаючих та опинилася перед загрозою випадання з першої хвилі розширення ЄС. Міжнародний рейтинг інвестиційної привабливості країни протягом цього року погіршився на 9 пунктів, перемістившись на 44 місце у світі. У Звіті Європейської комісії за 1998 р. висловлювалася глибока стурбованість у зв'язку з економічним спадом, який переживала країна, незадовільним перебігом структурних реформ, незавершеністю процесів приватизації у господарській та банківській сферах, слабким прогресом у гармонізації національного законодавства з європейським [9].

Чехія, яка мала значно більш сприятливі стартові умови у порівнянні з іншими постсоціалістичними країнами (низьку зовнішню заборгованість, загалом збалансований внутрішній ринок, помірну інфляцію, відносно високий рівень споживання, співставимий з аналогічними показниками розвинутих країн, високий освітній та культурний потенціал населення), так і не пододала

наслідків початкового трансформаційного спаду й її відставання від країн ЄС ще більш поглибилося. У 1998 р. ВВП скоротився на 2,6 % і складав лише 52 % стосовно відповідного показника для країн Євросоюзу, що відсунуло перспективу вступу ЧР щонайменше до 2004 р. Безробіття зросло до 8,7%, а річний рівень інфляції – 9,7 % [10, с.227].

Криза чеської економіки кінця 1990-х рр. була виявом глибокої структурної кризи, закладеної стратегією трансформації («клаусотерапії») і, передусім, моделлю купонної приватизації. Приватизація, котрій відводилася роль каталізатора реформ, призвела тільки до формальної зміни власника. В цілому досвід трансформації в ЧР засвідчив, що неможливо здійснювати комплексну переорієнтацію всієї економіки лише згідно з макроекономічними принципами й вказав на необхідність наближення нормативно-правової бази економічних відносин до стандартів СОТ та ЄС.

Прихід до влади нових політичних сил – соціал-демократів, які перемогли на парламентських виборах у червні 1998 р., і наступна за цим кардинальна ревізія усієї стратегії реформ дозволили Чехії переломити несприятливі тенденції в економічній сфері та зміцнити свої позиції. Новий уряд, очолений М.Земаном, визнав необхідність прискореної підготовки до вступу в ЄС в якості першочергового імперативу і сконцентрував свої зусилля на виведенні країни з економічної кризи та інтенсифікації структурних реформ. З метою відновлення поступального розвитку економіки уряд відійшов від жорсткої стабілізаційної політики і вжив заходів для активізації внутрішнього попиту. Навесні 1999 р. почали запроваджуватися в життя представлені урядом М.Земана головні пункти сучасної економічної стратегії, які сприяли досягненню певної стабілізації ситуації. Ця політика дозволила підтримати поживлення господарської кон'юнктури та після трирічної рецесії вийти з 2000 р. на траєкторію економічного піднесення [11, с.92-93].

Констатуючи провал стратегії ліберальних реформ, прийнятої колишнім урядом, новий кабінет міністрів заявив про свої наміри розширити

використання державних важелів для підтримки та прискорення прогресивних змін в економіці. З цією метою у 1999 р. було прийнято «Програму заходів по відродженню чеської промисловості», яка передбачала проведення за участю держави в період до 2003 р. організаційної та фінансової реструктуризації найбільших промислових корпорацій країни. Обсяг бюджетних асигнувань у 1999-2000 рр. на розвиток малого та середнього бізнесу збільшився вдвічі. Концепція аграрної політики, прийнята на період до вступу країни в ЄС, містила завдання по фінансовій стабілізації чеського сільського господарства та його адаптації до умов Єдиної сільськогосподарської політики. Було також форсовано завершення приватизації в кредитно-фінансовій та виробничій сферах.

З метою збагачення джерел фінансування реструктуризації економіки, посилення експортного потенціалу країни та інтенсифікації припливу ноу-хау з квітня 1998 р. був введений в дію обширний пакет заходів із заохочення прямих інвестицій. Новий раунд приватизації та покращення інвестиційного клімату активізували надходження західного капіталу: з 20 млрд дол. сукупного розміру іноземних інвестицій в чеську економіку за весь трансформаційний період понад 10 млрд припадало на 1999-2000 рр. В результаті Чехія, до цього перебуваючи на третьому місті серед країн Центрально-Східної Європи за сумарним обсягом прямих надходжень в економіку, обігнала за цим показником Угорщину та вийшла на друге місце після Польщі [12, с.179-180].

Успішне завершення посткомуністичної трансформації, початок котрій поклала «ніжна революція», суттєво наблизило Чехію до Євросоюзу, країни-члени якого перетворилися на її головних торгових партнерів та інвесторів. Частка Європейського Союзу в зовнішньоторговому обороті ЧР збільшилася протягом 1996-2000 рр. з 61% до 65,3%, в тому числі в чеському експорті – з 58,2% до 72,6%, і чеському імпорту – з 62,4% до 64%. Протягом 2000-2002 рр. Чехія отримувала від ЄС щорічну фінансову підтримку у розмірі до 180 млн євро. Перехід у відносинах із західноєвропейськими країнами до нового

торгово-економічного режиму активізувало інтегрування Чехії у Спільний ринок [13, р.72-90].

Проте перебіг переговорного процесу ЧР–ЄС ускладнювався розбіжностями сторін щодо термінів введення в дію цілої низки положень єврозаконодавства, які іноді приймали характер принципового протистояння. Лише з часом позиції країни змінилися, набувши більш прагматичного характеру. Зокрема, після виборів 1998 р. новим урядом було затверджено «Принципи управління регіональною політикою» – документ, що відповідав вимогам регіональної політики ЄС [14, с.118-119].

З цього часу в Чехії розпочався справжній «законодавчий бум»: тільки у 2000 р. парламентом країни було прийнято понад 500 нових законів та інших правових норм, гармонізованих з європейськими стандартами. Невдовзі вдалося узгодити 24 з 31 теми, необхідних для вступу до Євросоюзу, та знову набуті міцні позиції серед першочергових кандидатів на вступ. Європейська комісія у своєму черговому Звіті дала високу оцінку новому курсу та практичній діяльності уряду М.Земана, котрому вдалося суттєво покращити макроекономічну ситуацію, прискорити структурні реформи та адаптацію національного законодавства до правової системи ЄС. За її висновками, країна наблизилася до завершення переходу на європейські норми в фінансовому секторі та досягла високого ступеня узгодження з *acquis communautaire* (комунітарне право) в питаннях вільного руху товарів, господарської конкуренції, стандартизації сертифікації товарів, валютного та митного регулювання тощо (членство в ЄС вимагає доказів здатності впровадити увесь *acquis*, що містить понад 80 000 сторінок законодавчих документів) [15].

Водночас на межі ХХ – ХХІ ст. у населення центральноевропейських країн посилилася апатія стосовно членства в Євросоюзі, а також спостерігалось зростання так званого євроскептицизму. Підтримка ідеї вступу Чехії до ЄС впала у 2001 р. з 50 до 39%. Це був один з найнижчих показників серед держав Центрально-Східної Європи. По-різному дивилися на вступ до Євросоюзу

чеські політики та пересічні громадяни. Перші – оптимістично, другі – більш прагматично. Безсумнівним парадоксом було те, що після років зусиль із повернення до Європи й відкидання «східності», з'являлися голоси, що членство в ЄС загрожує національним ідентичності й інтересам [16, с.347].

Однак тоді процес «розширення ЄС» вже вступив у вирішальну фазу і набув незворотнього характеру. У грудні 2000 р. в Ніцці було прийнято нову редакцію Амстердамського договору (1997 р.), текст якої врегулював питання реформування механізму прийняття рішень, що було імперативною передумовою для вступу до ЄС нових країн-членів. На самітах Євросоюзу 2000-2002 рр. прозвучали заяви про можливість його розширення з 2004 р., офіційно називалися держави, котрі за умови успішного та своєчасного завершення переговорів зможуть стати повноправними членами. 24-25 жовтня 2002 р. в Брюсселі глави держав та урядів ЄС узгодили спільну позицію щодо запропонованих кандидатам умов вступу. 12-13 грудня того ж року в Копенгагені Європейська Рада ухвалила остаточне рішення про входження до Євросоюзу 10 нових членів: в число цих країн була включена й Чехія. 1 лютого 2003 р. набув чинності Договір Ніцци, який вносив зміни до інституційної будови ЄС і створював необхідні передумови для його розширення. Тоді ж було оприлюднено робочий варіант спільного документу країн-кандидатів [17, с.81].

На шляху євроінтеграції перед новою чеською дипломатією постало й чимало неочікуваних проблем. Одна з них – звинувачення у протиправності декретів Президента ЧСР Е.Бенеша стосовно насильницького, «дикого» виселення німців з країни після Другої світової війни. Проте послідовність та гнучкість Праги у розв'язанні такої складної проблеми принесла свої плоди. Чехи отримали від чиновників Євросоюзу запевнення, що питання про прийняття країни до лав організації не буде ставитися у залежність від відміни згаданих декретів, як того домагалися деякі кола Німеччини та Австрії. Ще однією проблемою стало впровадження жорсткого міжнародного контролю за

роботою Темелінської АЕС неподалік від кордону з Австрією. Чехія виявила неабияку зацікавленість у пошуках компромісу, інакше Відень погрожував блокувати процес переговорів про її членство в ЄС.

Церемонія підписання угоди про вступ до ЄС відбулася 16 квітня 2003 р. в Афінах. А 13-14 червня 2003 р. на загальнонаціональному референдумі за приєднання ЧР до Євросоюзу висловилося 77,3% громадян країни, котрі взяли в ньому участь (явка склала 55,2%). Серед аргументів на користь ЄС чехи називали наступне: зросте відповідальність вітчизняних виробників за якість своєї продукції й конкурентоздатність цієї продукції на зовнішніх ринках; республіка отримає право голосу у вирішенні загальноєвропейських справ та за своїм формальним статусом зрівняється з великими країнами; рівень життя громадян Чехії наблизиться до вершин, досягнутих розвинутими європейськими країнами. Проте висловлювалося й чимало сумнівів щодо наслідків євроінтеграції. Люди побоювалися, що зростуть ціни на численні промислові товари; натомість впадуть закупівельні ціни на аграрну продукцію, і це ймовірно спричинить розорення фермерів, незважаючи на жодні субсидії від Європи. Чимало занепоєнь викликала перспектива опинитися під тиском регулюючих бюрократичних механізмів ЄС й втратити таким чином частину національного суверенітету та ідентичності. Особливе роздратування напередодні референдуму у чеських політиків – навіть прибічників євроінтеграції – викликали ініціативи західних партнерів щодо створення централізованих структур управління Європейським Союзом [18].

Восени 2003 р. відбулися дебати в чеському парламенті з питання щодо майбутньої Конституції ЄС, які виявили чимало суперечливих моментів у підходах різних політичних сил стосовно євроінтеграції. Якщо представники правлячої коаліції (Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія, Союз свободи) виступали за те, щоб в цілому погодитися із запропонованим проектом, висловивши лише низку невеликих зауважень щодо питання про керівні органи

Євросоюзу, то депутати від опозиційної Громадянської демократичної партії (ГДП) різко критикували уряд на європейських переговорах і піддавали сумніву необхідність Конституції ЄС як такої. Критичну позицію стосовно надмірного єврооптимізму правлячої коаліції займали й комуністи (КПЧМ) [19, с.376-377].

1 травня 2004 р. на зміну статусу «активних спостерігачів» для низки держав, в тому числі для ЧР, прийшов статус повноправних членів Євросоюзу. Новий етап розширення перетворив ЄС із об'єднання 15 країн на союз 25 (наразі – 28) держав площею 3,9 млн кв. км з 456,3 млн чол. населення та 11,05 трлн дол. ВВП. Незважаючи на те, що після вступу Чехії до НАТО (1999 р.) та ЄС в країні почастишали прояви трансатлантичного та євроскептицизму, більшість фахівців продовжували висловлювати сподівання на його сприятливі наслідки, підкреслюючи, що політика уряду має бути спрямована на посилення інтеграції Чехії до ЄС [20, с.27-37].

Справжнім «моментом істини» стали перші вибори чеських депутатів до Європарламенту в червні 2004 р. З 24 мандатів ГДП отримала 9, КПЧМ – 6, ЧСДП – 2. Політичний маятник знову хитнувся в бік ГДП, яка зуміла зайняти нішу критика ЄС і захисника національних інтересів. Додаткові бали в «скарбничку» демократів додав Президент ЧР В.Клаус. Незважаючи на те, що за його прем'єрства Чехія подала заявку на вступ до Євросоюзу, він став його найгучнішим критиком. З часом «єврореалістична» позиція В.Клауса спричинила відмову Чехії підтримати разом з іншими країнами Лісабонський «Договір реформ», який в грудні 2007 р. прийшов на зміну Євроконституції. Лише 3 листопада 2009 р. Чехія, останньою серед країн-членів ЄС, підписала цей документ, отримавши гарантію того, що німці, виселені з її теренів після Другої світової війни, не будуть пред'являти майнових та матеріальних претензій до країни. Водночас важливе значення мав досвід, який ЧР набула під час головування в структурах Євросоюзу у першому півріччі 2009 р. Пріоритетами її головування було визначено економічну кризу, проблеми енергетики та становище ЄС у світі [21, с.78].

Майже півтора десятиріччя перебування Чехії в ЄС є своєрідним приводом для підбиття певних підсумків, з'ясування основних викликів та нових можливостей. Фактів, що дозволили б оцінити користь для країни інтеграційних процесів, виявилось доволі багато, й не усі вони мають лише суто цифровий вияв. Чеський досвід підтверджує, що у членства в Євросоюзі є свої переваги та недоліки. З одного боку, це певні вигоди та преференції, скористатися якими, однак, не завжди вдається в повному обсязі. З іншого – низка обмежень, котрі примушують країни-члени жити за чітко встановленими правилами, часто стикаючись з надмірною бюрократизацією та регламентацією. Наприклад, упродовж 2004-2014 рр. з європейських фондів до країни надійшло 333 млрд крон (12,3 млрд євро), що дозволило, зокрема, реалізувати 53 тис. різних проектів, побудувати 1800 кілометрів автомобільних та 300 – залізничних доріг, придбати 565 транспортних засобів для міст, відреставрувати 186 пам'яток історії та культури. Крім того, за ці роки було отримано 415 млрд крон (15,4 млрд євро) інвестицій, створено 145 тис. нових робочих місць і досягнуто двохкратного зростання обсягів чеського експорту (частка експорту в країні єврозони становить близько 80%) [22]. Відмова від перекладання вини на європейських чиновників допомогла значно прискорити процес освоєння європейських дотацій й досягти ще цілої низки успіхів. Водночас далися ознаки неефективного використання цих дотацій, бюрократизації економічного та законодавчого процесу з боку ЄС.

27 квітня 2015 р. урядом була прийнята «Концепція політики Чеської Республіки в Європейському Союзі» з підзаголовком «Активна і доступна для розуміння Чехія в єдиній Європі». Саме ця тема невдовзі стала приводом для численних дискусій на тлі загострення боротьби в лоні ЄС між прибічниками передачі більшої частини повноважень на загальноєвропейський рівень («федералісти») та тими, хто, навпаки, відстоює права національних держав приймати самостійні рішення («сувереністи»). У цьому зв'язку найбільш актуальними для Чехії стали наступні напрямки – формування внутрішнього

ринку ЄС, зусилля щодо стабілізації в проблемних регіонах по сусідству з ЄС в умовах міграційної кризи, визначення чітких пріоритетів країни в міжнародній сфері та засобів відстоювання власних інтересів [23].

На думку експертів, членство Чехії в ЄС принесло країні в фінансово-економічному сенсі значно більше переваг, ніж втрат. Серед них – легкість мандрівок в Шенгенській зоні, до складу якої Чехія увійшла 21 грудня 2007 р., субсидії та дотації з фонду ЄС, розширення можливостей виходу на ринок єврозони, збільшення взаємного товарообігу, підвищення соціальних стандартів. Членством в Євросоюзі задоволені, переважно, молоді люди, громадяни з вищою освітою та високими прибутками. Серед претензій чехів лідирують надмірна бюрократія, обмеження, пов'язані з європейськими законами, від'їзд висококваліфікованих фахівців за кордон, плани стосовно запровадження обов'язкових квот з перерозподілу біженців з Азії та Африки по країнах ЄС.

Одним з найвразливіших для ЧР залишається питання щодо євровалюти. Згідно з Угодою про вступ Чехії до ЄС, країна мала впродовж 2009-2010 рр. упровадити розрахунки в євро. Однак через негативний вплив наслідків фінансової й економічної кризи на чеську економіку перехід на європейські гроші неодноразово відкладався. В жовтні 2011 р. керівництво ЧР заявило про необхідність проведення референдуму щодо запровадження євро в країні. Давно виконавши усі вимоги Євросоюзу для прийняття нової валюти, Чехія входить до єврозони не поспішає. Принагідно, валютні аналітики прогнозують подальше зміцнення чеської крони [24].

Як повідомило Міністерство фінансів Чехії, з посиланням на офіційні данні Європейської комісії за обсягом інвестиційного внеску країни в ЄС, у 2016 р. Чехія отримала з євробюджету 123,8 млрд крон, тоді як відправлено туди було 44,2 млрд крон. Таким чином, «прибуток» чеської казни склав 79,6 млрд крон. Усього ж з моменту вступу до Євросоюзу ЧР перерахувала 473,4 млрд крон, а отримала не менше 1,1 трильйон крон. Позитивне сальдо платежів

склало 639 млрд крон. Вирішальну роль в позитивному балансі відіграли дотації зі структурних фондів та Фонду солідарності ЄС, що склали 88 млрд крон. Другою за розміром статтею доходів були кошти, виділені Брюсселем в рамках єдиної сільськогосподарської політики – 32,3 млрд крон. Показово, що в такому ж вигідному становищі опинилися й ряд інших держав ЄС, серед яких превалюють колишні країни соцтабору. Для того, щоб зрозуміти, яких успіхів досягла Чехія за останні роки, достатньо вивчити низку міжнародних порівняльних рейтингів. Наприклад, в рейтингу глобальної економічної конкурентноздатності за 2015 р. країна зайняла 33-є місце (2004 р. – 58-є), помітно поступаючись за рівнем розвитку «старим» країнам ЄС. Водночас за індексом якості життя наразі вона випередила чимало високорозвинених держав світу (15-є місце з 107). Крім того, Чехія отримала репутацію однієї з найпривабливіших країн з точки зору іноземних інвестицій [25].

Результати соціологічних досліджень організації *Evrobarometr*, проведених на замовлення Європарламенту навесні 2017 р., продемонстрували, на жаль, вельми високий рівень євроскептицизму в чеському суспільстві. Тільки 33% чехів сприймають членство країни в Євросоюзі виключно позитивно. Це найнижчий показник по ЄС. Середній рівень задоволення ним серед усіх країн становить 57%. Більша частина чехів сприймає членство в ЄС нейтрально (45%). Виключно негативне ставлення висловили 20% респондентів при середній нормі по Європі у 14%. Пік популярності Євросоюзу в Чехії припав на 2008-2009 рр., ще до фінансової кризи. Тоді членством в ЄС були задоволені 40% опитаних. Антирекорд встановлений у 2012 р. – 25% [26]. Як зазначають дослідники, від перебування в ЄС чехи очікували більшого: він приніс інвестиції, однак життя покращується досить повільно. Звідси, імовірно, й скептичні настрої в суспільстві. З початком міграційної кризи в Європі скарги на диктат Брюсселя посилюються і рівень довіри зменшився. Характерною ознакою чеського сьогодення є широкий спектр думок щодо зовнішньополітичних пріоритетів країни та контроверсійність в оцінках її

європерспетив – від «чехзіту» та пропозицій проведення референдуму з питання участі Чехії в ЄС до цілком вмотивованих тверджень про беззастережну перспективність її подальшого інтегрування в європейські структури і єдиний європейський ринок, що надасть країні додаткові можливості для розвитку високотехнологічних галузей та покращення життєвого рівня.

Показово, що триумфаторами парламентських виборів у ЧР 20-21 жовтня 2017 р. стали саме євроскептики, які набрали абсолютну більшість голосів. Натомість проєвропейські партії залучилися підтримкою лише близько 23% чеських виборців, що стало, безперечно, наочною демонстрацією критичного ставлення до ЄС. За величезної строкатості політичного ландшафту до парламенту увійшло дев'ять партій. Втім переможцем стала партія ANO 2011 (Акція незадоволених громадян) на чолі з мільярдером А.Бабішем, що отримала майже 30% голосів виборців і відповідно право на формування нового уряду, який в своїй програмі оголосив про наміри зосередитися на боротьбі з тероризмом, регулярному піднятті мінімальних зарплат, захисті інтересів держави в Європі, а також протистоянні натиску Брюсселя у питанні входження Чехії до складу єврозони [27]. Ще на виборах до Європарламенту у 2014 р. ця партія вийшла на перше місце за набраними голосами (16,3%). Не менш драматичним виявився перебіг президентських виборів в січні 2018 р., фінальна дуель яких в другому турі між колишнім головою АН ЧР, єврооптимістом І.Драгошем та нинішнім очільником держави, євроскептиком М.Земаном (обидва на дебатах висловилися за активну роль ЧР в ЄС) сприймалася багатьма як битва між «Заходом» та «Сходом», за майбутній чеський зовнішньополітичний вектор та долю країни у складі ЄС. Переміг М.Земан, який отримав 51,37% голосів; за його суперника проголосувало 48,63% виборців [28].

Отже, в травні 2004 р. ЧР стала повноправним членом Євросоюзу, чому передували тривалі переговори, зокрема, стосовно проміжних періодів,

спрямованих на забезпечення плавного переходу країни до повноцінного життя за правилами «спільного європейського дому». На сьогодні «епоха перехідних періодів» залишилася позаду, що дає чеським громадянам можливість відчувати себе рівноправними мешканцями об'єднаної Європи в усіх сферах. І хоча до ідеалу ще надто далеко, очевидним є факт – перетворення Чехії в стабільну європейську державу з ринковою економікою та усталеною політичною структурою, котра увійшла до трансатлантичних та загальноєвропейських структур в якості одного з найпідготовленіших претендентів. Новий зовнішньополітичний курс формувався чеською дипломатією не без труднощів та коливань. Вирішення визначених завдань вимагало значних компромісів та виявилось доволі пролонгованим за часом. В певному сенсі, на думку аналітиків, «повернення до Європи» здійснювалося для чехів шляхом неабияких жертв та самообмежень, що стало однією з причин скептичних настроїв в суспільстві та перманентного європесимізму. Однак динамічно й послідовно рухаючись шляхом європейської та світової інтеграції, ця країна стала впливовим, загальновизнаним суб'єктом міжнародних відносин, важливим чинником стабільності та безпеки.

Список використаних джерел та літератури

1. Глинкина С.П. Страны Центрально-Восточной Европы: евроинтеграция и экономический рост: науч. доклад / С. Глинкина, Н. Куликова, Н. Сеницина. – Москва: Институт экономики РАН, 2014. – 84 с.
2. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна: монографія / В.Копійка. – Київ: Юрид. думка, 2005. – 448 с.
3. Pick O. Zahraniční politika České republiky 1993 – 2004. Úspěchy, problémy a perspektivy / O.Pick, V.Handl. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004. – 268 s.
4. European Council in Copenhagen, 21-22 June 1993 // European Parliament – [Electronic Resource] – Mode of Access:

- www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/default_en.htm (Last Access: February 5, 2018). – Title from the Screen.
5. Asociační dohoda // Euroskop.cz [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: www.euroskop.cz/167/sekce/asociacni-dohoda (Datum oběhu: 5 Února 2018). – Název z obrazovky.
  6. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union. – White Paper. COM (95) 163 final, 3 May 1995 // Archive of European Integration (AEI) [Electronic Resource] – Mode of Access: www.aei.pitt.edu/1120/1/east_enlarg_wp_COM_95_163.pdf (Last Access: February 5, 2018). – Title from the Screen.
  7. Agenda 2000 – For a stronger and wider Union. Document drawn up on the basis of COM (97) 2000 final, 13 July 1997 // Archive of European Integration (AEI) [Electronic Resource] – Mode of Access: www.aei.pitt.edu/3137/1/3137.pdf (Last Access: February 5, 2018). – Title from the Screen.
  8. Центральноевропейские страны на рубеже XX-XXI веков. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник / отв. ред. Ю.С.Новопашин. – Москва: Новый хронограф, 2003. – 256 с.
  9. Hodnotící zprávy Evropské komise (1997-2003) // Euroskop.cz [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: www.euroskop.cz/8651/sekce/hodnotici-zpravy-evropske-komise (Datum oběhu: 5 Února 2018). – Název z obrazovky.
  10. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.): навч. посіб. / М. Кріль – Київ: Знання, 2013. – 278 с.
  11. Чорней П. Краткая история Чешских земель до 2004 года / П.Чорней, Й.Покорны. – Прага: PRAH, 2006. – 96 с.
  12. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз / отв. ред. Н.В.Куликова. – Москва: Наука, 2002. – 206 с.

13. Dan M. The Czech Republik and the European Union / M.Dan, M.Baun. – Abingdon: Routledge, 2010. – 206 p.
14. Шіммельфенінг Ф. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Ф.Шіммельфенінг, У.Зедельмаєр. – Київ: Юніверс, 2010. – 288 с.
15. Česká Republika v hodnocení Evropské komise – 2000. – Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2000. – 174 s.
16. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П.Вандич. – Київ: Критика, 2004. – 464 с.
17. Гердеген М. Європейське право / М.Гердеген. – Київ: К.І.С., 2008. – 524 с.
18. Шарый А. Референдум о вступлении в ЕС в Чехии и проблемы расширяющегося Европейского Союза / А. Шарый // Радио Свобода. – 2003. – 13 июня [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.svoboda.org/a/24194241.html> (Дата обращения: 31 января 2018). – Название с экрана.
19. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / отв. ред. В.В.Марьина. – Москва: Наука, 2005. – Кн. 2. – 558 с.
20. Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od ledna 2004 do prosince 2004 / odp. red. I.Weidenhafferová. – Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2005. – 420 s.
21. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу. (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України / А. Мартинов. – Київ: Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
22. Лопатто М. 10 лет спустя: приобретения и потери востока Европы / М.Лопатто, Я.Шимов, А.Дзиковицкий // Радио Свобода. – 2014. – 29 апреля. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.svoboda.org/a/25365292.html (Дата обращения: 1 февраля 2018). – Название с экрана.
23. Каймаков А. Чехия в ЕС – «тростник на ветру» или «твердое интеграционное ядро» / А.Каймаков // Радио Прага. – 2016. – 7 апреля.

- [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.radio.cz/ru/rubrika/razgovor/chexia-v-es-trostrnik-na-vetru-ili-tverdoe-integracionnoe-yadro (Дата обращения: 31 января 2018). – Название с экрана.
24. Чешская крона бьет рекорды // Чехия Онлайн 420 on.cz. – 2018. – 18 января. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://420on.cz/news/economics/55361-cheskaja-krona-biet-rekordy> (Дата обращения: 31 января 2018). – Название с экрана.
25. Кашапов Т. Чехия: цена участия в ЕС / Т.Кашапов // Пражский Телеграф. – 2017. – 9 февраля. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.ptel.cz/2017/02/chexiya-cena-uchastiya-v-es (Дата обращения: 28 января 2018). – Название с экрана.
26. Češi mají k EU nejméně pozitivní vztah ze všech // Novinky.cz. – 2017. – 29. dubna. [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: <https://www.novinky.cz/domaci/436511-cesi-maji-k-eu-nejmene-pozitivni-vztah-z-vsech.html> (Datum oběhu: 2. února 2018). – Název z obrazovky.
27. Parlamentní volby 2017 // iROZHLAS. – 2017. – 1. listopada [Elektronický zdroj] – Režim přístupu: <https://www.irozhlas.cz/volby/parlamentni-volby-2017?&forceDesktop> (Datum oběhu: 5. února 2018). – Název z obrazovky.
28. Mortkowitz S. Miloš Zeman wins second term as Czech president / S.Mortkowitz // Politico. – 2018. – January 27. [Electronic Resource] – Mode of Acces: www.politico.eu/article/milos-zeman-wins-second-term-as-czech-president (Last Access: February 1, 2018). – Title from the Screen.

References

1. GLINKINA, S.P., KULIKOVA, N.V. & SINICINA, N.S. (2014) *Strany Central'no-Vostochnoj Evropy: evrointegracija i jekonomicheskij rost: nauchnyj doklad*. Moskva: Institut jekonomiki RAN.

2. КОПІЖКА, V. V. (2005) *Yevropejs'kyj Soyuz: dosvid rozshyrennya i Ukrayina: monografiya*. Kyiv: Yuryd. dumka.
3. PICK, O., HAND, V. (eds.) (2004) *Zahraniční politika České republiky 1993 – 2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
4. EUROPEAN PARLIAMENT (1993) *European Council of Copenhagen, June 1993* [Online] - Available from: www.euroskop.cz/167/sekce/asociacni-dohoda [Accessed: February 5, 2018].
5. Asociační dohoda (1993). *Euroskop.cz* [Online]. - Available from: www.euroskop.cz/167/sekce/asociacni-dohoda [Accessed: February 5, 2018].
6. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union. White Paper. COM (95) 163 final (1995). *Archive of European Integration (AEI)* [Online]. – Available from: www.aei.pitt.edu/1120/1/east_enlarg_wp_COM_95_163.pdf [Accessed: February 5, 2018].
7. Agenda 2000 – For a stronger and wider Union. Document drawn up on the basis of COM (97) 2000 final (1997). *Archive of European Integration (AEI)* [Online]. – Available from: www.aei.pitt.edu/3137/1/3137.pdf [Accessed: February 5, 2018].
8. NOVOPASHIN, Ju. S. (ed.) (2003) *Central'noevropejskie strany na rubezhe XX – XXI vekov. Aspekty obshhestvenno-politicheskogo razvitia. Istoriko-politologicheskij spravochnik*. Moskva: Novyi hronograf.
9. Hodnotící zprávy Evropské komise (1997-2003) *Euroskop.cz* [Online]. - Available from: www.euroskop.cz/8651/sekce/hodnotici-zpravy-evropske-komise [Accessed: February 5, 2018].
10. KRIL', M. M. (2013) *Istoriya krayin Central'no-Sxidnoyi Yevropy (kinec' XX – pochatok XXI st.): navch. posib*. Kyiv: Znannya.
11. CHORNEJ, P., POKORNY, J. (2006) *Kratkaja istorija Cheshskih zemel' do 200 4 goda*. Praha: PRAH.

12. KULIKOVA, N. V. (ed.) (2002) *Strany Central'noj i Vostochnoj Evropy na puti v Evropejskij Sojuz*. Moskva: Nauka.
13. DAN, M., BAUN, M. (2010) *The Czech Republik and the European Union*. Abingdon: Routledge.
14. SHIMMEL'FENING, F., ZEDEL'MAYER, U. (2010) *Yevropeyzaciya Central'noyi ta Sxidnoyi Yevropy*. Kyiv: Yunivers.
15. *Česká Republika v hodnocení Evropské komise* (2000). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.
16. VANDYCH, P. (2004) *Cina svobody. Istorija Central'no-Sxidnoyi Yevropy vid Sredn'ovichya do s'ohodennya*. Kyiv: Krytyka.
17. HERDEHEN, M. *Yevropejs'ke pravo*. K.: K. I. S.
18. SHARYJ, A. (2003) Referendum o vstupenii v ES v Chehii i problemy rasshirjajushhegosja Evropejskogo Sojuza. *Radio Svoboda*. 13 ijunja [Online] - Available from: <http://www.svoboda.org/a/24194241.html> [Accessed: January 31, 2018].
19. MAR'INA, V. V. (ed.) (2005) *Cehija i Slovakija v XX veke: ocherki istorii: v 2 kn*. Moskva: Nauka, kn.2.
20. WEIDENHAFFEROVA, I. (ed.) (2005) *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od ledna 2004 do prosince 2004*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.
21. MARTYNOV, A. Yu. (2009) *Spil'na zovnishnja ta oboronna politika Yevropejs'koho Soyuzu. (90-ti r.r. XX st. – 10-ti r.r. XXI st.). Pohlyad z Ukrajiny*. Kyiv: Institut istoriyi Ukrayiny NAN.
22. LOPATTO, M., SHIMOV, Ja., DZIKOVICKIJ, A. (2014) 10 let spustja: priobretenija i poteri vostoka Evropy. *Radio Svoboda*. 29 aprelja [Online] – Available from: www.svoboda.org/a/25365292.html [Accessed: 01.02.2018].
23. KAJMAKOV, A. (2016) Chehija v ES – «trostnik na vetru» ili «tverdoe integracionnoe jadro». *Radio Svoboda*. 7 aprelja [Online] - Available from:

- www.radio.cz/ru/rubrika/razgovor/chexia-v-es-trostrnik-na-vetru-ili-tverdoe-integracionnoe-yadro [Accessed: January 31, 2018].
24. Cheshskaja krona b'et rekordy (2018) *Cehija Onlajn 420 on.cz*. 18 janvarja [Online] – Available from: <http://420on.cz/news/economics/55361-cheskaja-krona-biet-rekordy> [Accessed: January 31, 2018].
25. KASHAPOV, T. (2017) Chehija: cena ucastija vES. *Prazhskij Telegraf*. 9 fevralja [Online] – Available from: www.ptel.cz/2017/02/chexiya-cena-uchastiya-v-es [Accessed: January 28, 2018].
26. Češi mají k EU nejménýě pozitivní vztah ze všech (2017) *Novinky.cz*. 29 dubna [Online] - Available from: <https://www.novinky.cz/domaci/436511-cesi-maji-k-eu-nejmene-pozitivni-vztah-z-vsech.html> [Accessed: February 2, 2018].
27. Parlamentní volby (2017) *iROZHLAS*. 1. listopada [Online] – Available from: <https://www.irozhlas.cz/volby/parlamentni-volby-2017?&forceDesktop> [Accessed: February 5, 2018].
28. MORTKOWITZ, S. (2018) Miloš Zeman wins second term as Czech president. *Politico*. January 27 [Online] – Available from: www.politico.eu/article/milos-zeman-wins-second-term-as-czech-president [Accessed: February 1, 2018].

Svitlana Motruk,

Ph.D (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE CZECH PARADIGM OF EUROPEAN INTEGRATION:
PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

***Abstract.** On the basis of a wide range of documents from the European Union and Czech Republic, the article analyses preconditions, main stage and consequences of the integration with the EU, the features of the Czech integration model, its legislative basis and institutional mechanism. The author emphasizes that the transition into a full-fledge EU member in May 2004 was the result of a long, complicated and painful process of the «European Come Back», which started in the early 1990's and allowed the state's government to solve a number of problems. In particular, the author argues that the Czech government managed to have improved the macroeconomic situation, to accelerate structural reforms and to adapt the national legislation to the EU legislative system. The Czech experience proves that the EU membership may have both advantages and disadvantages. The article draws special attention to the results and consequences of the Czech EU membership. Numerous facts provided in the paper allow to evaluate the state's gains from the integration processes and to emphasize the key trends, main challenges and new opportunities for the country. Last but not least, the article studies the causes of multivariance and discrepancy of the European integration prospects, the low level of trust among the Czechs towards the EU, stable strengthening of European skepticism, the factors that had an impact on the results of the last parliamentary and presidential elections of 2017 and 2018 respectively.*

***Key words:** the European Union, Czech Republic, foreign policy, European integration, European optimism, European skepticism.*

Надійшла до редколегії 10.01.2018

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 101.8:101.9 (477) 101 (100)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.65-78>

Наталія Ковальчук

доктор філософських наук, професор

Київський університет

імені Бориса Грінченка

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОСОФА Д. ЧИЖЕВСЬКОГО В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. В статті розглядається творчий доробок видатного українського філософа Д. Чижевського в загальноєвропейському контексті. Він зробив великий вклад в дослідження російської, чеської, словацької культур є таким чином і став істориком інтелектуального життя слов'ян .

Філософ першим відокремив українську філософію як своєрідну і неповторну ланку національної культури і тим самим відзначив реальний початок українознавства як реальної галузі науки. Вчений є засновником вивчення українського бароко крізь феномен «стилю». Він перший презентував філософську спадщину Г. Сковороди не тільки як видатного українського філософа, а як філософа європейського гатунку. Досліджуючи українську ментальність Д. Чижевський характеризує кордоцентризм як її провідну рису. У типових представників «філософії серця» (Г. Сковороди, П. Куліша, П. Юркевича та М. Гоголя) існують розбіжності в трактуванні феномена серця. Філософія серця як архетип української культури за всієї своєї пов'язаністю з попередніми уявленнями кордоцентризму викристалізовується, насамперед, у контексті філософського антропоцентризму. Це означає, що вона розглядається

не як автономне бачення, а як компонент ширшого символічного погляду на світ.

Ключові слова: кордоцентризм, філософія Г. Сковороди, українське бароко, українська філософія, Д. Чижевський.

Дмитро Чижевський – філософ, історик, славіст, гуманітарій-енциклопедист, яскрава самобутня людина, вчений, наділений неабиякими здібностями і безоглядно відданий науці. Народився в Україні, вважав себе українцем, але майже все своє життя жив і працював за кордоном – така випала йому доля. Він жив у різних країнах України, Росії, Чехії, Німеччині. Певний період часу він жив у Сполучених Штатах Америки і працював на кафедрі славістики в Гарвардському університеті (1949–1956). Значна частина його праць цього періоду стосувалася русистики. Вчений написав низку робіт про Гоголя, серед них були й такі, у яких розглядалися суспільно-філософські погляди письменника. Вивчення творчого доробку видатного українського філософа століття це завдання для теперішніх і майбутніх дослідників. За кордоном – у переносному сенсі – він знаходиться і зараз. Адже більшість його наукових творів досі не перекладена і не видана українською мовою. І тому Дмитро Чижевський сьогодні більше відомий у Чехії, Словаччині, Польщі, Німеччині, ніж на своїй Батьківщині. В цьому контексті тема аналізу творчості і перекладу великої кількості його нікому невідомих в Україні праць ще довго буде актуальною.

Навряд чи знайдеться бодай одна галузь української інтелектуальної та культурної історії, котру Чижевський не збагатив би вагомою статтею чи повідомленням. Діапазон і розмаїття його тематики разючі. Чижевський належав до того самого покоління української інтелігенції 1910 років, яка нарешті входить у великі виміри світової культури. Це покоління, яке з'являється услід за Лесею Українкою. У певному розумінні, Дмитро Іванович ніби послідовник Лесі Українки. Але було ще одне в його діяльності. Він

намагався пояснити українському (і не тільки українському) читачеві певні засади національної культури в загальносвітовому контексті.

Ступінь дослідження поставленої проблеми. До середини 80-х років філософська спадщина Д.Чижевського була предметом аналізу і оцінок лише в роботах зарубіжних дослідників, передусім німецьких М. Фасмер та представників української (О. Прицак, П. Феденко) і російської (В. Зеньковський) діаспори. У вітчизняній історико-філософській та філологічній літературі вченого згадували лише як «націоналіста», «ідеаліста» і т.п. Впродовж останніх років завдяки появі ряду публікацій вітчизняних дослідників створено передумови для неупередженого, об'єктивного аналізу наукового доробку Д. Чижевського. Важливу роль в цьому відношенні відіграли публікації В. Лісового, В. Горського, Т. Закидальського, А. Хруцького, В. Янсена, О. Прицака, І. Шевченка, завдяки яким ім'я вченого було фактично повернено з небуття. Здійснено всебічний, ґрунтований на значному масиві першоджерел, аналіз його світогляду та наукової спадщини. Але праць, присвячених аналізу творчого доробку видатного філософа в загальноєвропейському контексті бракує.

Мета даної статті полягає в презентації творчих здобутків Д. Чижевського в загальносвітовому контексті. Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати наступні завдання: 1. розглянути творчі здобутки філософа в європейському контексті; 2. проаналізувати історико-філософську концепцію розвитку української філософії, яку створив Д. Чижевський; 3. дослідити сутність концепції українського бароко, розроблену Д. Чижевським; 4. показати що, в творчих розвідках вченого Г. Сковорода виступає не тільки центральною постаттю усієї нашої української культури, але і філософом європейського гатунку; 5. продемонструвати сутність кордоцентризму як провідної риси української ментальності.

Вчений-універсал зі світовим ім'ям, який справив потужний вплив на західноєвропейську культуру, автор фундаментальних досліджень з історії

слов'янської культури, він сьогодні залишається визнаним авторитетом в питаннях історії слов'янської думки та одним з досить цитованих в західних джерелах авторів. Д. Чижевського без перебільшення можна вважати істориком інтелектуального життя слов'ян й постаттю загальноєвропейського значення.

Він став одним із найкращих знавців історії російської літератури та духовності. Саме Чижевський був автором одних із найвизначніших інтерпретацій і викладів творів Пушкіна та Достоевського. Більше того, він написав книжку про історію руської духовності з X по XVII ст. – «Свята Русь», опублікував окремі праці з історії російської духовності (з XVIII по XX ст.) – «Росія між Сходом і Заходом», а також історію російської літератури XIX ст. Філософ ніколи не поєднував велич російської поетичної творчості та духовної культури з політичним насиллям і злом, притаманними цій країні.

Подібно до того, як варварство російського гноблення України не заважало Чижевському захоплюватися величчю російської поетичної творчості, так і варварство нацизму не змогло перешкодити йому шанувати духовну і творчу велич німецької поетичної та культурної традицій і присвячувати їм свої праці. У нього досить багато досліджень про рецепцію творів німецьких авторів у Росії, наприклад «Гете в Росії» чи «До історії німецької філософії в Росії». Причому знову і знову в центрі уваги – найрізноманітніші форми варіацій містики («Сковорода і Валентин Вайгель», «Етінгер в Росії», «Венгель в Росії», «Херувимський мандрівник Ангела Сілезія по-російськи», «Баадер та Росія», «Якоб Беме в Росії»).

Важливим етапом у житті Д. Чижевського став празький період (1924–1932). Він посприяв «українізації» вченого. У Празі Д. Чижевський продовжує працювати над своєю фундаментальною монографією «Гегель у Росії» (1933), котру захистив у Галльському університеті як докторську дисертацію. Ця ґрунтовна, новаторська робота була високо оцінена і витримала іспит часом. Якось учений зауважив, що з усіх слов'янських народів найбільш вдячними йому будуть чехи. Внесок Д. Чижевського в чеську культуру охоплює кілька

ділянок: дослідження давньої чеської літератури і чеського бароко, світогляду поета К. Гинека Махи, «коменіана» Д. Чижевського, до якої він прийшов через українську духовну історію, оскільки дослідження Г. Сковороди спонукало його зайнятися слов'янськими містиками та християнським містицизмом.

Однак, суто історико-філософські рамки були для нього затісні, й він розширює їх, ставлячи собі за мету створити також порівняльну історію слов'янських літератур. За Д. Чижевським, вивчення порівняльної історії слов'янських літератур має наступні завдання: 1. розгляд історії слов'янських літератур у контексті європейських; 2. визначення впливу європейської літературної традиції на слов'янські літератури; 3. визначення впливу слов'янських літератур на європейські. Вчений був переконаний, що вивчення слов'янських літератур не може відбуватися відірвано від європейської традиції, що їх історію «можна створити лише як частину порівняльної історії європейських літератур [1, с.354]» «оскільки більшість формальних і ідеологічних збігів, схожостей і дотичних пунктів між літературами окремих слов'янських народів, у першу чергу ґрунтуються на тому, що вони належать до єдності європейських літератур [2, с. 354]».

Відвідавши Словаччину вперше у 1933 році, Д.Чижевський написав дві монографії, які присвячені видатному словацькому філософу Л. Штуру і словацькому поету, драматургу, теоретику літератури, історичу, філософу та ідеологу месіаністичного крила словацького романтизму П.З. Келлнеру-Гостінському. Яскравим прикладом дослідження словацької культури є праця Д. Чижевського в двох частинах під назвою «Нові публікації про словацьку духовну історію», що є, по суті, низкою рецензій на дослідження про словацьку культуру, опубліковані після 1918 р. Загалом тут представлено 33 публікації, які постають як своєрідна панорама словацької істики першої третини XX століття. Рецензовані роботи можна умовно погрупувати наступним чином: 1) словацька література різних періодів, 2) словацька філософія, 3) словацька історія культури. Найбільш численною є перша група, в якій можна окремо виділити

праці, що стосуються 1) барокової словацької літератури та 2) словацької літератури XIX століття.

Творчий доробок Д. Чижевського в контексті дослідження української культур. і української філософії по справжньому новаторський. Філософ вперше виокремлено дослідив історію української філософії як галузь історико-філософських досліджень, обґрунтував її методологічні засади, визначив основні етапи та напрями розвитку філософії. Принциповою методологічною засадою досліджень Д.Чижевського в галузі історії філософії виступає теза про приналежність слов'янських культур до антично-європейської культурної традиції. Ґрунтуючись на ідеї європейської приналежності української культури та ідеї національної філософії дослідник поставив проблему становлення і розвитку національної філософської традиції на Україні. Він фактично був першим, хто виокремив цю традицію із загальноросійського контексту.

Вчений був практично першим, хто показав існування елементів філософського знання в культурі «старої України» – культурі доби Київської Русі – феодальної роздрібненості та Козацької держави і поставив питання про зв'язок між цими елементами та народним світоглядом як одною із підвалин національної філософії. В зв'язку з прийняттям християнства ця доба, на думку Д. Чижевського, є видатною в історії розвитку української культури

Спираючись на свою концепцію культурно-історичних епох, Д. Чижевський відкрив філософію українського бароко, дав культурно-історичну періодизацію розвитку філософської думки в Україні, де виділяв: X-XVIII ст. – формування перед філософії, XVIII ст. – барокова доба в Україні, перша половина XIX ст. – доба німецького ідеалізму, друга половина XIX ст. – доба романтизму.

Д Чижевський є зачинателем вивчення українського бароко. Доби Бароко вагомо вплинула на усі ланки українського духовного життя і Чижевський виокремлював її як одну з найбільш важливих періодів українського історичного розвитку (див. «Нариси з історії філософії на Україні», «Поza

межами краси», «До проблеми бароко», «Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України» тощо). «В історії народів, – писав Чижевський, – епохи розквіту мають не лише суто історичне значення; вони накладають певний відбиток на всю дальшу історію народу, формуючи національний тип або залишаючи на довгий час певні риси в духовній фізіономії народу. Так, здається, було і з епохою бароко на Україні [3, с.18]». Серед праць філософа, присвячених українському бароко, які видані багатьма мовами (англійською, німецькою, чеською та іншими) слід звернути увагу на збірку нарисів «Українське літературне барок» Про важливість цієї збірки зазначає відомий український дослідник Д. Наливайко. Він пише: «Вона є першим фундаментальним дослідженням в українській науці. Разом з тим Чижевський запропонував нові підходи до бароко, сформулював засадничі концепти його подальшого студіювання. Своїми працями про українське бароко вчений відкрив цей феномен в православно-слов'янському світі й тим самим розширив його культурно-історичний простір, що мало принципове значення для його загального теоретичного дискурсу [4, с. 9]».

Д. Чижевський запропонував нову методологію дослідження українського бароко. В методологій дослідженні української культури гідно з оригінальною концепцією Д. Чижевського, поняття «бароко» слід розглядати не лише щодо «стилю в пластичних мистецтвах, а й музики, літератури, філософії та цілої культури «часу бароко» взагалі [5, с. 339–340]». Поширюючи далі свою думку, дослідник обґрунтував висновок, що і творець культури бароко, так само просякнутий тими самими стилістичними елементами, як і вся культура його часу.

Характеризуючи «людину бароко», Д. Чижевський доводить, що це не штучне чи надумане наукове виокремлення, типізація, а науково дієве поняття, оскільки воно об'єднує «і творчі сили доби бароко, і той характер прийняття культурних вартостей, що людям тієї доби властивий. Найхарактернішою рисою «людини доби бароко» філософ уважав її мандрівний характер. Він

наводить цікаві приклади, Г. Сковорода, подорожував до Угорщини, Відня, Москви, Петербурга, а також численних українських «спудеїв», які мандрували всією Європою.

Доба бароко дала українській культурі одного з її найбільш визначних представників. Цієї доби видатного українського філософа Г.С.Сковорода. Адже Г.Сковорода не тільки видатний діяч доби бароко, він, за визначенням самого Чижевського, є центральною постаттю усєї нашої культури (див. «Філософія Г.С.Сковорода»).

В європейській культурі доба Ренесансу зазнала кризи. Частково це пов'язано зі зміною геоцентричної системи на геліоцентричну. Ця зміна трансформує у свідомості європейської людини всю систему світобудови, а з цим змінюється і тип зв'язків людини зі світом: якщо Земля не є вже центром Всесвіту, то і людина перестає бути тим центром навколо якого все рухалось. Вона відчуває свою самотність і жах перед невідомим. Це призводить її до, так званого, «космічного песимізму», про який першим з сучасних українських дослідників заговорив С.Б.Кримський [6, с. 50].

Цю трагічну кризу в свідомості європейської людини, яку відчували Гете, Паскаль та інші представники європейської культури подолав видатний представник української філософської думки. Г. Сковорода. Він проголосив тезу: якщо людина не може бути центром Всесвіту фізично, то вона може бути центром Всесвіту символічно, тобто духовно. Г. Сковорода створив вчення про друге, духовне народження людини, яке позначене поняттям внутрішньої людини.

Д. Чижевський, розглядаючи науку Г. Сковорода про внутрішню людину, відокремлює чотири ступені її пізнання: перший ступінь є підготовчим і полягає в усвідомленні того, що є внутрішня людина, другий ступінь – спроба пізнання в собі внутрішньої людини, третій ступінь – це боротьба внутрішньої людини, четвертий ступінь – розквіт внутрішньої людини, яка набуває божественних атрибутів [7, с. 104–107]».

Першим народженням людини філософ вважає її фізичне, тілесне переродження як «тварі». Але створення людини є її духовне народження. Які ж шляхи ведуть до другого народження людини – «духовного народження»? Передусім, наголошує Г. Сковорода, людська істота подвійна, вона складається із зовнішності (тіла) та з поверхні душі та із захованої в тілі й під душею «правдивої», «внутрішньої», «дійсної» людини.

Перший засновок для звільнення внутрішньої людини та її преображення в істинну людину, дійсну людину пов'язаний з пізнанням, що внутрішня людина взагалі існує. «Є тіло земляне, а є духовне, сокровенне, таємне, вічне [8, с. 171]». Дійсна людина, за Г. Сковородою, завжди «таємниця». Тому пізнання дійсної внутрішньої людини пов'язано з відкриттям її таємниць, для того щоб відбулося об'єднання з внутрішньою, дійсною правдивою людиною.

Через боротьбу внутрішньої людини із зовнішньою, в разі перемоги першої, відбувається «друге народження» людини, власне її утворення. Дійсна людина визначається атрибутами Бога: вона «створена за Богом у правді й преподобії істини [9, с. 202]».

Аналіз творчої спадщини Г.Сковороди, М.Гоголя, П.Куліша, П.Юркевича як типових представників національної традиції приводить Чижевського до формулювання філософія серця, яка є характеристична для української думки. Порушивши проблему «кордо центризму» в українській культурі, Чижевський став і засновником самого поняття «філософія серця». Далі це поняття переймають такі дослідники української духовної історії, як С.Ярмусь, Є.Калужний, В.Цимбалистий, О.Кульчицький, І.Мірчук та інші. В сучасній літературі (С. Кримський, Н. Ковальчук та інші) навіть панує погляд, що у "філософії серця" сконцентровано всю специфіку українського світобачення, що це є архетип української культури.

«Філософія серця» визначається передусім її генетичним зв'язком з українською національно-культурною традицією. Вважаємо погодитися у питанні про розробку проблематики кордоцентризму в Україні з думкою

українського філософа А. Тихолаза проте, «що біблійні вчення про серце знаходять на ґрунті української духовності надзвичайно сприятливі умови для свого розвитку... [10, с. 11]». Адже в усіх згаданих вище випадках витоком для філософії серця спричинилися тексти Святого Письма. Тому необхідно зупинитися на положеннях про серце в Біблії.

При ознайомленні з біблійною концепцією серця вражає багатогранність відтінків цього символу. Сюди входять емоційні прояви душі, різноманітні душевні почування, хвилювання, пристрасті. З іншого боку, серце в біблійному контексті є вмістищем думок, розуму. І в цьому випадку до серця належать пізнавальні дії душі. Серце є також вмістищем волі та її рухів, воно є органом волі. Воно є також джерелом любові. Нарешті в серці міститься прихована функція свідомості — совість. Саме ця багатозначність сприяла в подальшому розгортанню різноманітних релігійно-філософських концепцій, які використовують цей символ.

Що стосується української культури, то в ній за збереження і навіть розвитку біблійного розуміння концепції серця виникає особливий філософський напрям (кордоцентризм), який пов'язує ідею серця зі вченням про центральне положення людини у всесвіті. Це вчення, виникаючи спочатку в Київській Русі під час засвоєння християнської патристики, пов'язується з міфологічною свідомістю українського народного світогляду і, проходячи крізь усі етапи розвитку української духовності, набуває в XVII–XVIII століттях вигляду символічного антропоцентризму.

У типових представників «філософії серця» (Г. Сковороди, П. Куліша, П. Юркевича та М. Гоголя) трактування серця має певні розбіжності. Цей архетип філософії серця розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П.Куліш) та ключ до господарства душі та мандрівок у вічність (М. Гоголь).

Філософія серця як архетип української культури за всієї своєї пов'язаністю з попередніми уявленнями кордоцентризму викристалізовується, насамперед, у контексті філософського антропоцентризму. Це означає, що вона розглядається не як автономне бачення, а як компонент ширшого символічного погляду на світ.

Таким чином, видатний український філософ Дмитро Чижевський зробив великий вклад в дослідження російської, чеської, словацької культур. Він сьогодні залишається визнаним авторитетом в питаннях історії і якого без перебільшення можна вважати істориком інтелектуального життя слов'ян й постаттю загальноєвропейського значення.

Д.Чижевський вперше виокремлено дослідив історію української філософії як галузь історико-філософських досліджень, обґрунтував її методологічні засади, визначив основні етапи та напрями розвитку філософії. Він є зачинателем вивчення українського бароко, доби яка вплинула на усі ланки українського духовного життя і яка є однією з найбільш важливих періодів українського історичного розвитку, яка надала відбиток на всю майбутню історію українського народу і сформувала його національний тип. Досліджуючи добу українського бароко вчений презентував філософську спадщину Г.Сковороди не тільки як видатного діяча доби бароко., але і філософом європейського гатунку. Порушивши проблему «кордоцентризму» в українській культурі, Чижевський став і засновником самого поняття «філософія серця». «Філософія серця» як архетип української культури за всієї своєї пов'язаністю з попередніми уявленнями кордоцентризму викристалізовується, насамперед, у контексті філософського антропоцентризму

Список використаних джерел та літератури:

1. Чижевський Д. Деякі проблеми порівняльної історії слов'янської літератури / Д. Чижевський // Славістика. Дмитро Чижевський і світова славістика. – Т.1. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 353-365.

2. Чижевський Д. Деякі проблеми порівняльної історії слов'янської літератури / Д. Чижевський // Славістика. Дмитро Чижевський і світова славістика. – Т.1. – Дрогобич: Коло, 2003. – С. 353-365.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орії, 1992. – 228 с.
4. Наливайко Д. Вступ. Українське бароко: типологія і специфіка / Д. Наливайко. – Т. 1. – Харків: Анта, 2004. – С.7-19.
5. Чижевський Д. Українське літературне бароко / Д. Чижевський // Вибрані праці з давньої літератури. – К.: Оберіг, 2003. – С. 331-342.
6. Кримський С. Б. Специфіка українського бароко / С. Б. Кримський. // Культура народів Причорномор'я. – 1997. – № 1. – С.48- 54.
7. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський. – Варшава, 1934. – 255 с.
8. Сковорода Г. С. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе. / Г. Сковорода // Твори : У 2 т. – К.: Обереги, 1994. – Т. 1. – С. 150-195.
9. Сковорода Г. С. Симфонія, названа книга Асань, про пізнання самого себе / Г.Сковорода // Твори : У 2 т. – К.: Обереги, 1994. –Т. 1. – С. 196-262.
10. Тихолаз А Г. Платон и платонизм в русской религиозной философии второй половины XIX – начала XX века / А. Тихолаз. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 320 с.

References

1. CHY`ZHEVS`KY`J, D. (2003) Deyaki problemy` porivnyal`noyi istoriy i slov'yans`koyi literatury`. *Slavy`sty`ka. Dmy`tro Chy`zhevs`ky`j i svitova slavisty`ka*. Vol. 1, p. 353-365.
2. CHY`ZHEVS`KY`J, D. (2003) Deyaki problemy` porivnyal`noyi istoriy i slov'yans`koyi literatury`. *Slavy`sty`ka. Dmy`tro Chy`zhevs`ky`j i svitova slavisty`ka*. Vol. 1, p. 353-365.
3. CHY`ZHEVS`KY`J, D. (1992) *Nary`sy` z istoriyi filosofiyi na Ukrayini*. K.: Orij.

4. NALY`VAJKO, D. (2004) *Vstup. Ukrayins`ke baroko: ty`pologiya i specy`fika*. Xarkiv: Anta. Vol.1, p. 7-19.
5. CHY`ZHEVS`KY`J, D. (1993) *Ukrayins`ke literaturne baroko Vy`brani praci z davn`oyiliteratury`*. K.: Oberig.
6. KRY`MS`KY`J, S. B. (1997) *Specy`fika ukrayins`kogo baroko. Kul`tura narodov Pry`chernomor`ya*. 1. p. 48-54.
7. CHY`ZHEVS`KY`J, D. (1934) *Filosofiya G. S. Skovorody`*. Varshava.
8. SKOVORODA, G. S. (1994) *Narkis. Rozмова pro te: piznaj sebe. Tvory`*. Vol. 1, p. 150-195.
9. SKOVORODA, G. S. (1994) *Sy`mfony`ya, nazvanakny`ga Asan,`pro piznannya samogo sebe. Tvory`*. Vol. 1, p. 196-262.
10. TY`XOLAZ, A.G. (2002) *Platony` platony`zm v russkoj rely`gy`oznoj fy`losofy`y` vtoroj polovy`ny XIX – nachala XX veka*. K.: PARAPAN.

Nataliya Kovalchiuk,
DoS (Philosophy), professor
Philosophy Department,
Kyiv Borys Grinchenko University

CREATIVE ACHIEVEMENTS OF THE FAMOUS UKRAINIAN PHILOSOPHER D. TCHYZHEVSKY IN THE GLOBAL CONTEXT

***Abstract.** The article regards the creative contribution of the famous Ukrainian philosopher D. Tchyzhevsky in the global context. He was the first scientist who separated Ukrainian philosophy as a special and unique link of the Ukrainian culture and so launched a beginning of the Ukrainian study as a new scientific branch. He was a founder of the Ukrainian baroque study through the phenomenon of “style”. Tchyzhevsky proposed a new methodology of the Ukrainian baroque research.*

According to this original conception of D. Tchyzevsky, baroque was a style of art that could have had its influence on the culture in general. He was the first to research the philosophical legacy of H. Skovoroda not only as a famous Ukrainian philosopher, but also as a philosopher of the European level. The philosopher created his own concept of the second human birth through the interior human, which, in its turn, was based on the H. Skovoroda's idea of the interior human. The latter shows 4 stages of its cognition: first stage is a preparative one and presents in recognition that the interior human exists. Second stage is a tentative to know the interior human. Third stage is a struggle of the interior human with exterior human. The final, fourth stage, is a blossom of the interior human which had the attributes of God. Through the research of the Ukrainian mentality, D. Tchyzevsky has characterized the condocentrism as a main feature. The main representatives of the "philosophy of heart" (H. Skovoroda, P. Kulish, P. Yurkevych, M. Gogol) had different interpretations of the phenomenon of the heart. The philosophy of heart as an archetype of the Ukrainian culture in its understanding is linked mainly with condocentrism in the philosophical anthropology context. It means that this concept should not be regarded as an autonomic view, but as a range of symbolical worldview.

Key words: *condocentrism, H. Skovoroda's philosophy, Ukrainian baroque, Ukrainian philosophy, D. Tchyzevsky*

Надійшла до редколегії 23.02.2018

УДК 94(498)"1939/1945"

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.79-95>

Сергій Лучканин,

доктор філологічних наук, професор

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

РУМУНІЯ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ 1939-1945: «БІЛІ ПЛЯМИ» І НОВІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу різних поглядів у румунській історіографії щодо участі Й. Антонеску, разом з Німеччиною, Італією, Угорщиною, Словаччиною, Фінляндією, у війні проти СРСР, починаючи з 22 червня 1941 р. Наголошується, що рішення про вступ в антирадянську (а з нею – і в усю Другу світову) війну було прийнято одноосібно Й. Антонеску без будь-якої консультації з яким-небудь політичним угрупованням чи хоча б навіть з королем Міхаєм, який дізнався по радіо Бі-Бі-Сі про те, що Румунія вступила у війну з СРСР. Спершу війна, проголошена «священною війною з більшовизмом» за повернення Бессарабії і Північної Буковини, мала підтримку короля, лідерів «історичних партій», доволі широких верств населення. Однак у серпні 1941 р., на прохання Гітлера, уже маршал Йон Антонеску прийняв рішення продовжувати війну на Сході, на що не існувало жодних підстав (території на схід від Дністра ніколи не належали до Румунії). Акцентовано сучасною румунською історіографією на тому, що продовження антирадянської війни по той бік Дністра, що призвело до великих (і марних!) людських втрат, стало однією з найбільших помилок Антонеску. Порушено проблему Голокосту в Румунії під час Другої світової війни (замовчуваної в комуністичні роки), її менших розмірах за тогочасних умов. Наголошується, що арешт Й. Антонеску

23 серпня 1944 р. – заслуга молодого короля Міхая I та його оточення, а не Комуністичної партії Румунії, яку представляв лише Лукреціу Петрешкану.

Ключові слова: Румунія, Друга світова війна, історіографія, Голокост, Йон Антонеску, Міхай I.

Актуальність дослідження вимальовується необхідністю правдивого вивчення історії Другої світової війни, участі Румунії в ній *sub specie aeternitatis* «з погляду вічності», оскільки ці події можна осмислювати вже як історію. Окрім того, інтерес і правдиве висвітлення тих доволі вже віддалених трагічних подій в історії людства зараз підвищився і в зв'язку з відходом у вічність румунського короля Міхая I (1921–2017), донедавна – останнього живого верховного головнокомандувача (хай і формального) армій країни – учасниці Другої світової війни й кавалера найвищого військового ордену колишнього СРСР – «Перемога»; також нещодавно пішов у кращі світи й Нягу Джуvara (1916–2018) – румунський дипломат часів Другої світової, який відлетів із Румунії на світанку 23 серпня 1944 р. на таємні перемовини з радянським послом у Швеції Колонтай, а після падіння комуністичної влади Румунії став одним із найвидатніших румунських істориків-очевидців подій середини ХХ ст. А, як відомо, *prima lex historiae, ne quid falsi dicat* «Перший закон історії – не говорити неправди», – це гасло, сформульоване Цицероном, визначало принцип при написанні історичних творів, хоча всі історичні трактати античних письменників до деякої міри тенденційні. Тенденційність у дослідженні історії була притаманна й тоталітарній історіографії ХХ ст., яку не оминула й «комуністична історіографія». Загальновідомо, що одним із наслідків другої світової війни 1939-1945 рр. став розподіл Європи на два «табори», Румунія внаслідок таємних домовленостей у жовтні 1944 р. в Москві про проценти («*acord de procentaj*») між Сталіном і Черчиллем (90% інтересів отримував СРСР, США і Великобританія – 10%; цікаво відзначити, що подібна пропорція, лише обернена навпаки, передбачалася і для Греції, через те Сталін і не

прийшов на допомогу грецьким комуністам у повоєнний час, що призвело до встановлення на тривалий період у Греції профашистської диктатури «чорних полковників») опинилася «в радянській зоні інтересів», що й зумовило поступову «комунізацію Румунії» упродовж 23 серпня 1944-30 грудня 1947 рр. Комуністична партія перебувала при владі в Румунії аж до повалення «монархо-комуністичної диктатури» Ніколае Чаушеску 22 грудня 1989 р., відповідно й участь Румунії в другій світовій війні 1939-1945 рр. висвітлювалася тенденційно, без аналізу причин й конкретно-історичної ситуації. Втягнення Румунії в антирадянську війну як союзника нацистської Німеччини (22 червня 1941-23 серпня 1944 рр.) пояснювалося виключно пануванням «воєнно-фашистської диктатури Йона Антонеску», а сама антирадянська війна цілком і повністю оголошувалася такою, що велася «проти волі народу й усупереч власним національним інтересам» [1, с. 63]. Події 23 серпня 1944 р., коли маршала Антонеску було заарештовано в королівському палаці з наказу короля Міхая I чаушесківськими істориками подавалися як Революція соціального й національного, антифашистського й антиімперіалістичного визволення, нібито здійснена виключно під керівництвом Румунської комуністичної партії (Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, îmfăptuită de masele populare, de toate forțele antifasciste, democratice și patriotice, conduse de Partidul Comunist Român). Повний розгром і вигнання німецько-угорських фашистських загарбників із території Румунії (яке завершилося 25 жовтня 1944 р.) наприкінці 1940-1950-х рр. пояснювалося виключно як наслідок «тріумфального переможного походу Червоної Армії-визволительки», згодом, унаслідок «переорієнтації» румунських компартійних керівників на «націонал-комунізм» (після відомої «квітневої декларації» 1964 р.), в офіційній історіографії стали зазначати про «вирішальні успіхи» румунської армії, щоправда, «при тісній взаємодії з радянськими військами». Падіння режиму Ніколае Чаушеску 22 грудня 1989 р. стало новим історичним стартом румунського народу на шляху

розвитку демократії й соціально-економічного прогресу, відкрило нові перспективи перед історичною наукою. Однак, очевидно за певною «історичною інерцією», певна політизація «історичних віх» Румунії на початку 1990-х рр. зберігалася, змінилися лише акценти: маршал Антонеску став подекуди зображатися як «національний герой», «рятівник нації», «керманець війни за нове об'єднання всіх румунських земель», що відійшли протягом червня-вересня 1940 р. до Радянського Союзу (Бессарабія, Північна Буковина і район Герца), хортистської Угорщини (північна Трансільванія), монархічної Болгарії (південна Добруджа, так зв. Кадрілатер); стали публікувати твори Антонеску й дослідження про нього [4; 5], 1994 року відомий румунський кінорежисер Серджіу Ніколаеску (автор фільму «Даки», документальних кадрів суду і страти Ніколає та Єлени Чаушеску) зняв історико-документальний фільм «Дзеркало» («Oglinda») про події 1940-1947 рр. у Румунії, в якому Йон Антонеску постає в досить привабливому світлі. Хоча Й. Антонеску і був 1946 р. засуджений і розстріляний як воєнний злочинець, подекуди в Румунії в першій половині 1990-х рр. стали з'являтися пам'ятники маршалу, його іменем стали називати вулиці (зокрема, у місті Клуж-Напока), повністю ігноруючи при цьому історичну правду – Йон Антонеску безпосередньо причетний до ліквідації будь-яких демократичних прав і свобод, парламентаризму, ігнорації ролі політиків і політичних партій, терору й жорстоких політичних репресій проти невдоволених, політики антисемітизму, яка призвела до численних безвинних жертв. Історична об'єктивність у дослідженні періоду 1939-1945 рр. в історії Румунії стала проявлятися лише з середини 1990-х рр. Процес ґрунтовного і всебічного вивчення подій великого конфлікту 1939-1945 рр. триває в румунській історіографії й нині, про що хочемо донести до україномовного читача й ми, враховуючи при цьому, безумовно, й українські реалії, а також праці українських істориків.

Історична правда полягає в тому, що тоталітарні тенденції в Румунії зародилися до Й. Антонеску – 10 лютого 1938 р. румунський король Кароль II

(1930–1940) ліквідував демократичну конституцію 1923 р., розпустив парламент і заборонив діяльність усіх політичних партій, найвпливовішими з яких на той час були дві історичні партії – Націонал-Цереністська (Partidul Național-Țărănesc), очолювана видатним румунським політиком Юліу Маніу, і Націонал-Ліберальна (Partidul Național-Liberal) на чолі з Константином Бретіану. Зовнішня політика Кароля II спершу традиційно була орієнтована на великі західні демократії – Францію і Великобританію (меншою мірою), співпрацю з країнами регіону, передусім з Чехо-Словаччиною та Югославією (так звана «Мала Антанта» у складі цих країн і Румунії), певне поліпшення відносин з СРСР, що сталося і завдяки визначному румунському політику Ніколає Тітулеску (установлення дипломатичних відносин між Румунією та СРСР відбулося 9 червня 1934 р., до того часу це блокувалося невизнанням СРСР входження Бессарабії до Румунії 1918 р. і неповерненням румунської скарбниці, відправленої на «збереження» до Москви в грудні 1916 р.). Однак воєнно-політичні успіхи Гітлера напередодні (аншлюс Австрії, розчленування й окупація Чехо-Словаччини, що ліквідувало «Малу Антанту») і на початку другої світової війни (розгром і окупація Польщі) зумовили початок румуно-німецького зближення – 24 листопада 1938 р. Кароль II уперше зустрівся з Гітлером, а 23 березня 1939 р. був підписаний румуно-німецький економічний договір, який надавав нацистській Німеччині широкі можливості для проникнення в румунську економіку з метою її підкорення й експлуатації. Укладення т. зв. «Радянсько-німецького договору про ненапад» 23 серпня 1939 р. (тепер в історії відомий як «пакт Молотова-Ріббентропа»), у відповідності з секретним протоколом до якого (пункт 3) зазначалося про «великий інтерес радянської сторони до Бессарабії» і «повну незацікавленість німецького боку щодо цих територій» (існування цього «секретного протоколу» тривалий час заперечувалося радянською історіографією, його оприлюднили лише на другому З'їзді народних депутатів СРСР у грудні 1989 р.), а також капітуляція Франції 22 червня 1940 р. призвели до цілковитої політико-

дипломатичної ізоляції Румунії в світі. З цього відразу скористався СРСР і двома надзвичайно жорсткими ультиматумами від 26 і 27 червня 1940 р. добився відторгнення Бессарабії, Північної Буковини та повіту Герца (не входив до Північної Буковини, територіально належав румунській Молдові, але, за легендою, у Сталіна був дуже жирний олівець, яким він указав на карті новий кордон; ніхто не насмівся сперечатися з цим) від Румунії і приєднання цих територій до СРСР. На спеціально скликаних двох засіданнях «Королівської Ради» (консультативний орган при королі Каролу II, що існував з лютого 1938 р.) більшість його членів для уникнення війни в той час з СРСР на пропозицію Гітлера змушена була схвалити радянські вимоги ультиматуму, цікаво, що проти голосував видатний румунський історик Ніколае Йорга. Після віддачі СРСР Бессарабії і Північної Буковини в Румунії було оголошено національний траур і проведено поминальні релігійні служби, задоволена була лише Румунська комуністична партія (перебувала в підпіллі з 1924 р., заснована 1921 р.), яка вітала «звільнення». 3 серпня 1940 р. Гітлер знову «попрохав» румунський уряд (який 5 липня 1940 р. заявив як про «довершений факт» переорієнтацію Румунії на країни фашистського блоку, а Кароль II звернувся до Гітлера з «проханням» направити німецьку військову місію до країни, що фактично означало повний контроль фашистської Німеччини над Румунією; отже, німецькі фашисти прийшли в Румунію ще до Антонеску, щось подібне простежується і в історії України столітньої давнини 1918 р. – адже кайзерівські німецькі війська були запрошені ще Центральною Радою до перевороту гетьмана П. Скоропадського, який, співпрацюючи з німцями, вже виходив з реальної ситуації, що склалася) віддати Болгарії Південну Добруджу (т. зв. «Кадрілатер» – ця територія справді нагадувала форму прямокутника), і на румуно-болгарських переговорах, що тривали в Крайові 19 серпня-7 вересня 1940 р., румунська сторона повністю задовольнила територіальні вимоги Болгарії, кордон у Добруджі було повернуто до межі, наміченої Берлінським конгресом 1878 р. і яка проіснувала до 2-ї Балканської війни 1913 р. Та

найбільш трагічної для Румунії була втрата північно-західної частини країни – Північна Трансільванія, Марамуреш і частина Крішани – яка згідно з умовами Віденського арбітражу 30 вересня 1940 р., нав'язаного Румунії Гітлером і Муссоліні, відійшла до хортистської Угорщини. Таким чином, у період 28 червня-7 вересня 1940 р. територіальні втрати Румунії становили 99.926 кв. км. з 6.829.238 жителями, що складало 33,78% території і 34,02% населення. У цей кризовий період румунської історії Кароль II 4 вересня 1940 р. призначив прем'єр-міністром генерала Йона Антонеску, що перебував у королівській немилості з 1934 р., розкривши марнотратство королем та його камарильєю фондів, передбачених на національну оборону, який наступного дня отримав «надзвичайні повноваження» (*puteri depline*), примусивши зректися вже самого Кароля II престолу на користь 18-річного сина Міхая, що мав лише декоративні повноваження. Йон Антонеску зовсім не зважав на короля, виношував задум і про остаточну ліквідацію монархії; сам генерал 9 вересня 1940 р. прийняв офіційний титул «вождя держави» («*conducător al statului*»). 23 листопада 1940 р. Йон Антонеску підписав декларацію про приєднання Румунії до «Крицевого (Антикомінтернівського) пакту», зробивши країну, таким чином, союзницею нацистської Німеччини і фашистської Італії.

Спершу Йон Антонеску керував з допомогою єдиної політичної легальної профашистської організації «Національна гвардія», яку очолював Хорія Сіма, що утримував пост віце-президента Ради Міністрів, а саму Румунію оголосили «націонал-легіонарською державою». Обидві сили конкурували між собою, прагнучи залучитися підтримкою фашистської Німеччини. Готуючи війну проти СРСР, Гітлер не бажав мати в тилу нестабільну державу і під час зустрічі з Й. Антонеску 14 січня 1941 р. в Оберсальцбурзі висловив повну підтримку генералу для встановлення його одноосібного диктаторського правління. 21-23 січня 1941 р. легіонери, прагнучи отримати всю владу в державі, організували заколот, приступивши до погромів і брутальних дій щодо цивільного населення, а особливо щодо єврейського населення. Заколот швидко був

придушений румунською армією, що підкорялася Й. Антонеску, було заарештовано близько 8.000 заколотників, а близько 700 легіонерів на чолі з Хорія Сіма втекли до Німеччини, якого згодом використовував Гітлер для шантажу Антонеску. Заборонивши легіонерський рух, Антонеску 27 січня 1941 р. сформував новий уряд з 25 військових і 8 цивільних фахівців (наприкінці 1941 р., після вступу Румунії в антирадянську війну, до складу уряду входили 15 цивільних спеціалістів і 18 військових, ця пропорція зберігалася до серпня 1944 р.) [9, р. 284], остаточно встановивши жорсткий тоталітарний режим (який, ще раз наголосимо, розпочався ще з лютого 1938 р. за Кароля II), у якому «кондукеторул» держави об'єднував законодавчу й виконавчу влади, контролюючи судову; Антонеску одноосібно керував за допомогою «декретів-законів», призначав або звільняв будь-якого державного службовця, визначав зовнішню політику. Другою особою в Румунії став професор Міхай Антонеску (однофамілець, не родич), заступник Голови Ради Міністрів і міністр закордонних справ. На відміну від класичних фашистських режимів Гітлера або Муссоліні, диктатура генерала Й. Антонеску не мала ідеології і не базувалася на якій-небудь політичній партії, діяльність яких продовжувала бути забороненою. Свою зневагу до «політиканства» Й. Антонеску висловив такими словами 28 листопада 1940 р. на зібранні військових керівників: «Я не займаюся демагогією, оскільки не є політиком» [12, р. 140]. Головні лідери демократичної опозиції – Юліу Маніу та Константін Брегіану – перебували під наглядом, однак не були заарештовані, з ними активно листувався Й. Антонеску, а іноді навіть зустрічався, обговорюючи основні шляхи розвитку Румунії.

Тривалий час у румунській історіографії замовчувалася і майже не досліджувалася антисемітська політика Й. Антонеску, що було загальнопритаманне комуністичній історіографії. Одна з найбільших трагедій XX ст. – Голокост європейських євреїв під час другої світової війни – не оминула й Румунію. Перші расистські антиєврейські закони були ухвалені ще 22 січня

1938 р. і 9 серпня 1940 р. (тобто за Кароля II), які значно погіршували юридичне становище євреїв у Румунії, позбавляючи багатьох із них румунського громадянства і громадянських прав. Перший єврейський погром відбувся 1 липня 1940 р. у містечку Дорохой (північний схід Румунії), організований румунськими військовими частинами, що відступали з Бессарабії і Північної Буковини, які відходили до СРСР. Тоді загинуло 50 осіб. Кілька єврейських погромів відбулося під час «націонал-легіонарської» держави (ідеологія Легіонарського Руху відзначалася крайнім антисемітизмом), з яких особливо кривавим був бухарестський погром 21-23 січня 1941 р., коли загинуло більш ніж 120 євреїв. Антисемітська політика Й. Антонеску в межах Румунії після 7 вересня 1940 р. (тобто після вищенаведених територіальних втрат) визначалася расистськими законами щодо відсторонення євреїв від економіки, освіти і культури [6, р. 372; 8] (переслідувався, зокрема, визначний румунський драматург єврейського походження Михаїл Себастьян (1907-1945), що залишив славнозвісні щоденникові записи («Jurnal»), у яких відверто й правдиво описано голокост євреїв Румунії 1940-1944 рр.; «Журнал» уперше було опубліковано 1996 р., він отримав великий розголос), окремими єврейськими погромами (зокрема, погром у Яссах 29 червня-6 липня 1941 р., що призвів до загибелі 8.000-12.000 чоловік [8, р. 57]). Однак слід зазначити, що в межах Румунії 7 вересня 1940 р. (т. зв. «Старе королівство» – «Vechiul Regat», і південна Трансільванія) Йон Антонеску (у висловлюваннях якого неодноразово виявлявся антисемітизм) не схвалив «остаточного вирішення єврейського питання» (тобто знищення всіх євреїв), на чому наполягав Гітлер. Значно трагічнішою була доля євреїв Бессарабії і Північної Буковини після початку Великої Вітчизняної війни 22 червня 1941 р., коли ці території в липні 1941 р. знову відійшли до Румунії. Так, під час вступу 17 липня 1941 р. німецьких і румунських військ до Кишинєва було вбито близько 10.000 євреїв, багатьох євреїв цих місць було згодом депортовано до Трансністрії (Задністров'я; так називалася територія між Дністром і Південним Бугом,

передана Гітлером румунській цивільній адміністрації 19 серпня 1941 р.) у концентраційні табори, де, внаслідок нелюдських умов перебування і внаслідок жорстоких тортур померло близько 106.000 євреїв [11, р. 95]; називають і більші цифри, зокрема між 118.000-185.000 депортованих румунських євреїв з Бессарабії, Північної і Південної Буковини, району Герца, Дорохой, кілька тисяч зі «Старого Королівства» і Південної Трансільванії: протягом жовтня 1941-вересня 1943 р. вижило близько 60.000-70.000 осіб [8, р. 57]. Виглядає доречним тут зацитувати працю відомого українського діаспорного історика Ореста Субтельного: «Порівняно з німецькою румунська окупація Південно-Західної України (Трансністрії) була ліберальнішою. Румуни самі не знищували євреїв (а передавали їх нацистам), стримувалися від застосування широкого політичного терору й дозволяли вільно торгувати. Але вони енергійно придушували всякі прояви українського націоналізму, заборонили українські публікації та, як правило, сприяли проросійським угрупованням» [2, с. 407]. Ще страхитливішою була доля євреїв Північної Трансільванії, яка у вересні 1940-жовтні 1944 р. перебувала під угорською адміністрацією. У хортистській Угорщині діяли подібні расистські закони, як і в інших країнах фашистського блоку (так, зокрема, Угорський університет міста Клуж не приймав на навчання жодного студента єврейського походження), а перехід до «остаточного вирішення єврейського питання» відбувся вже після окупації Угорщини спеціальними з'єднаннями Рейху 29 березня 1944 р., коли протягом 16 травня-27 червня 1944 р. з Північної Трансільванії з наказу гітлерівців було відправлено у нацистські табори смерті 131.641 єврея, з яких вижила незначна частина [9, р. 284]. Відзначимо, що ретельне вивчення трагедії Голокосту в Румунії триває й нині.

Різні погляди висловлювалися в румунській історіографії про участь Й. Антонеску, разом з Німеччиною, Італією, Угорщиною, Словаччиною, Фінляндією, у війні проти СРСР, починаючи з 22 червня 1941 р. Рішення про вступ в антирадянську (а з нею – і в усю другу світову) війну було прийнято

одноосібно Й. Антонеску без будь-якої консультації з яким-небудь політичним угрупованням чи хоча б навіть з королем Міхаєм, який дізнався по радіо Бі-Бі-Сі про те, що Румунія вступила у війну з СРСР, про що свідчить наступний діалог між королем і Міхаєм Антонеску, наведений Флоріном Константіну в цікавому й оригінальному дослідженні «Правдива історія румунського народу»: «- Але мені, чому мені не сказали нічого? – запитував Міхай I, зателефонувавши М. Антонеску 22 червня 1941 р. – Ми гадали, що ви дізнаєтеся про це з газет...» [12, р. 143]. Так само генерал Й. Антонеску не підписав жодної письмової угоди з Гітлером, де були б визначені завдання, сили і наслідки війни з СРСР, обмежившись наступним надзвичайно риторичним наказом румунській армії, яким доречно навести: «Солдати, я вам пообіцяв з першого дня мого правління і моєї національної боротьби, що приведу вас до перемоги. Витерти ганебну пляму з книги народу і тінь приниження з вашого чола й еполетів! Нині надійшов час найсвятішої боротьби, боротьби за справдічні права і церкви, боротьби за вічні румунські вівтарі й іконостаси. Воїни, вам наказую: Перейдіть Прут! Знищіть північно-східного ворога! Звільніть з-під червоного гніту більшовиків ваших уярмлених братів! З'єднайте з тілом держави справдічну землю братів Басарабів (Бессарабію – С.Л.) і господарські ліси Буковини, ваші полонини й доли. Воїни, вирушайте зараз по шляху перемог Штефана Великого (господар Молдови 1457-1504), щоб своєю жертвою освятити те, що нам залишили наші предки своєю героїчною боротьбою. Уперед! Будьте горді, що віки залишили нас тут на охороні справедливості мурів християнських замків. Будьте гідні румунського минулого! Верховний командувач Армії генерал Йон Антонеску» [7, р. 342-343; переклад автора статті, як і переклади решти документів із румунської]. Проти СРСР Й. Антонеску виставив дві румунські армії, що нараховували 20 дивізій і 9 бригад, загалом – 473 103 особи, до яких долучалася відома 11-а німецька армія (нею згодом командуватиме Манштейн) (6 дивізій) [10, р. 272]. Як відзначається зараз у румунській історіографії, спершу війна з

СРСР, проголошена «священною війною з більшовизмом» за повернення Бессарабії і Північної Буковини мала підтримку короля, лідерів «історичних партій», доволі широких верств населення: 5 липня румунські війська зайняли Чернівці, 16/17 липня – Кишинів, до 25 липня вся Бессарабія і Північна Буковина були очищені від радянських військ. 22 серпня 1941 р. Йон Антонеску отримав титул «маршала». Однак, на прохання Гітлера, уже маршал Йон Антонеску прийняв рішення продовжувати війну на Сході, на що не існувало вагомих підстав: румунські війська у серпні-жовтні 1941 р. брали участь в облозі Одеси, у військових операціях у Криму (жовтень 1941-червень 1942 рр.) і під Сталінградом, де 3-я і 4-а румунські армії були повністю розгромлені Червоною Армією. Внаслідок цього румунська сторона вже відкрито могла вважатися агресором проти СРСР, союзники якого по антигітлерівській коаліції – Великобританія і США – оголосили війну Румунії відповідно 12 грудня 1941 р. і 5 червня 1942 р. Цікавою в цьому відношенні виглядає наступна заява Й. Антонеску: «Я – союзник Рейху проти Росії, але нейтральний між Великобританією і Німеччиною. Я за американців і проти японців» [12, р. 143]. Як ми вже зазначали, внаслідок воєнних дій і домовленостей з Гітлером румунська цивільна адміністрація стала контролювати Трансністрію. «Після поразки під Сталінградом і на Дону моральний дух румунської армії зовсім занепав. Поширювалися дезертирство та ухиляння від призову. Лідери «історичних партій» почали висловлювати сумніви в доцільності подальшої участі у війні на боці гітлерівців і закликали «кондукеторула» не посилати війська далі Дністра» [3, с. 42]. Власне, про це зазначає і сучасна румунська історіографія, а саме – однією з грубих помилок маршала було продовження антирадянської війни по той бік Дністра, що призвело до великих людських втрат: близько 150 000 вбитими, 180 000 полоненими [10, р. 152]. Король, лідери «історичних партій» та деякі далекоглядні політики почали шукати політико-дипломатичних контактів із західними демократіями для виходу Румунії з війни проти Об'єднаних Націй –

країн антигітлерівської коаліції, деякі кроки в цьому шляху були здійснені з мовчазної згоди самого маршала. Однак Й. Антонеску до самого кінця не наважився розірвати союз з гітлерівською Німеччиною, що призвело до державного перевороту 23 серпня 1944 р., коли маршал і Міхай Антонеску були заарештовані в королівському палаці з наказу Міхая I (до речі, в червні 1945 р. нагородженого за цей сміливий вчинок найвищим радянським військовим орденом «Перемога»), який у зверненні до народу того ж дня о 22.00 проголосив про вихід Румунії з війни на боці Німеччини. Тривалий час вважалося, що арешт Йона та Міхая Антонеску відбувся внаслідок узгоджених дій Національно-демократичного блоку Румунії (Blocul Național Democrat), який складався з Націонал-ліберальної партії (Partidul Național Liberal), Націонал-селянської партії (Partidul Național-Țărănesc), Соціал-демократичної партії (Partidul Social-Democrat) і Комуністичної партії (Partidul Comunist) при активній участі королівського двору (Curtea regală); очевидно, що основну роль у цій події відіграв власне молодий король Міхай. 12/13 вересня 1944 р. у Москві Румунія підписала Угоду про перемир'я й активно включилася вже в антигітлерівську війну на боці Об'єднаних Націй. Поруч з Червоною Армією, румунська армія брала участь у визволенні Північної Трансільванії (до 25 жовтня 1944 р.), далі Угорщини, Чехо-Словаччини й Австрії. У цій боротьбі з фашизмом діяли 37 румунських дивізій (540 000 солдатів), які звільнили понад 8 700 місцевостей, загинуло в цій священній боротьбі з фашизмом майже 170 000 румунських воїнів. Однак ці зусилля не були належним чином поціновані «великими державами», оскільки Румунія не отримала статусу країни-учасника антигітлерівської коаліції, на Паризькій мирній конференції 1946-1947 рр. вважалася переможеною країною. У відповідності з мирним договором від 10 лютого 1947 р. кордон між Румунією і СРСР встановлювався на межі червня 1940 р., але з іншого боку, анулювався Віденський «арбітраж» від 30 серпня 1940 р. і Північна Трансільванія знову возз'єднувалася з Румунією; кордон між Румунією і Болгарією залишився без змін.

Прошло вже понад 70 років з дня закінчення кривавої Другої світової війни 1939-1945 рр., але лише тепер без зайвої ідеологізації людство може оцінити реально ті далекі, але незабутні події. Реально, без політичних чинників, історіографія може оцінити постать маршала Йона Антонеску – воєнного злочинця, винного й у злочинах проти людства (Голокост), жорстокого авторитарного правителя без фашистської ідеології, недалекоглядного політика, хоча, до певної міри, й патріота своєї країни, румунської нації. Й.Антонеску за свої злочини не може бути реабілітований тільки за те, що він, мовляв, вів «священну війну з більшовизмом». На фоні диктатора Антонеску яскравим світлом осягається постать короля Міхая I (1921-2017), який зміг заарештувати маршала і врятувати демократичні цінності (їх обстоював упродовж свого тривалого й плідного життя) для румунського народу, який завжди займав гідне місце в європейській і світовій історії.

Список джерел та літератури

1. Бэлаж Т. Румыния: страна и народ. Предисловие Шербана Чокулеску / Т. Бэлаж. – Бухарест: Меридиане, 1972. – 230 с.
2. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
3. Яровий В. І. Новітня історія країн Східної Європи. Курс лекцій / В. Яровий. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
4. Antonescu I. România: originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor / I. Antonescu. – București: Ed.Clio, 1990. – 112 p.
5. Antonescu: mareșalul României și războaiele de reîntregire. Mărturii și documente coordonate și îngrijite de Iosif Constantin Drăgan. – București, 1990. – 656 p.
6. Bărbulescu M. Istoria României / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins. – București: Corint, 2002. – 496 p.
7. Istoria României în texte / Coordonator Bogdan Murgescu. – București: Corint, 2001. – 416 p.

8. Memorialul martirilor evrei din România «Dr. Moses Rosen». Textul și selecția imaginilor de Lya Benjamin. – București: Ed. Hasefer, 2003. – 80 p.
9. O Istorie a Românilor. Studii critice / I.-A. Pop et al. – Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998. – 409 p.
10. Pop I-A. Românii și România. O scurtă istorie / I-A. Pop. – București: Ed. Fundației Culturale Române, 1998. – 166 p.
11. Scurtu I. Istoria contemporană a României (1918-2001) / I. Scurtu. – București: Ed. Fundației «România de mâine», 2002. – 212 p.
12. Șperlea F. De la Vlad Țepeș la Ceaușescu. Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric / F. Șperlea. – București: Corint, 2001. – 168 p.

References:

1. BĂLAJ, T. (1972) *Rumynija: strana i narod*. București: Meridiane.
2. SUBTELNYJ, O. (1992) *Ukraine. History*. K.: Lybid.
3. IAROVYI, V. I. (1997) *Novitnia istorija krajin Shidnoji Ievropy. Kurs lektsij*. K.: Lybid.
4. ANTONESCU, I. (1990) *Românii: originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor*. București: Ed.Clio.
5. *Antonescu: mareșalul României și războaiele de reîntregire. Mărturii și documente coordonate și îngrijite de Iosif Constantin Drăgan* (1990). București.
6. BĂRBULESCU, M., DELETANT, D. & HITCHINS, K. (2002) *Istoria României*. București: Corint.
7. *Istoria României în texte* (2001). București: Corint.
8. *Memorialul martirilor evrei din România «Dr. Moses Rosen»* (2003). București: Ed. Hasefer.
9. POP, I.-A. (1998). *O Istorie a Românilor. Studii critice*. Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane.
10. POP, I.-A. (1998). *Românii și România. O scurtă istorie*. București: Ed. Fundației Culturale Române.

11. SCURTU, I. (2002). *Istoria contemporană a României (1918-2001)* București: Ed. Fundației «România de mâine».
12. ȘPERLEA, F. (2001) *De la Vlad Țepeș la Ceaușescu. Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric.* București: Corint.

Serhii Luchkanyn

DoS (Philology), Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ROMANIA IN THE SECOND WORLD WAR 1939-1945: UNKNOWN FACTS AND NEW VIEWS ON THE PROBLEM

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of different views in Romanian historiography on the participation of I. Antonescu, along with Germany, Italy, Hungary, Slovakia and Finland, in the war against the USSR, starting from June 22, 1941.*

It is known that the decision to join the anti-Soviet war was taken by I. Antonescu alone, without any consultation with any political group, or even with the king Mihai, who has learned from the BBC radio that Romania had entered the war with the USSR. First, the war was proclaimed as a "sacred war" against Bolshevism for the return of Bessarabia and Northern Bukovina, received full support from the king and from the leaders of the "historical parties", as well as from a wide range of the population. However, in August 1941, at the request of Hitler, having already military rank of Marshal, Ion Antonescu decided to continue the war in the East, which has been completely unfounded (the territory to the East of the Dniester never belonged to Romania). The modern Romanian historiographers emphasize that the continuation of the anti-Soviet war on the other side of the Dniester, which led to large (and useless) human losses, has become one of Antonescu's greatest mistakes. The article also raises the issue of the Holocaust in Romania during the Second

World War (suppressed during the communist years), the decline in the scale of the tragedy in that period. It is noted that the arrest of I. Antonescu on August 23, 1944 was the merit of the young king, Mihai I, and his entourage, and not the Communist Party of Romania represented by Lucrețiu Pătrășcanu.

Key words: *Romania, Second World War, historiography, Holocaust, Ion Antonescu, Mihai I.*

Надійшла до редколегії 03.02.2018

УДК 327.7 (410)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.96-126>

Олег Машевський,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДІЯЛЬНІСТЬ БРИТАНСЬКОЇ РАДИ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

***Анотація.** У статті проаналізовано освітню, наукову, мистецьку, суспільну діяльність Британської Ради в країнах Східної Європи. Зосереджено увагу на діяльності цієї організації в Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині та Угорщині на початку ХХІ ст. Адже ці країни, ставши членами Європейського Союзу та НАТО, проходять складний шлях адаптації, трансформації своїх як урядових інституцій, так і громадянського суспільства до західних, світових демократичних стандартів. Розглянуто як реалізацією Британською Радою низки вдалих культурних та освітніх проєктів, так і проблеми які гальмують подальшу діяльність організації.*

Діяльність Британської Ради представлена як приклад успішної культурної дипломатії, яка спрямована на покращення сприйняття образу Великої Британії в світі, поширення впливу у ключових регіонах світу, що важливо для зміцнення її міжнародних позицій.

Водночас діяльність цієї організації щодо пропагування стандартів британської освіти та культури дозволяє залучити активну молодь різних країн до навчання у британських університетах, а також мовних курсах як у Великій Британії, так і організованих представництвами Британської Ради за кордоном. Щоправда громадськість та британська Палата Громад

критикують досить високі ціни Британської Ради за послуги які вона надає, наголошуючи що це створює ореол елітарно зорієнтованої організації.

Ключові слова: *Британська Рада, культурна дипломатія, Східна Європа, освіта, наука, мистецтво.*

Нині все більшого значення набуває культурна дипломатія, яка дозволяє зблизити різні культури, подолати недовіру між народами, етнічними, релігійними групами. У цьому процесі важливу роль відіграють не лише державні, а й неурядові, громадські організації.

Однією з таких організацій є Британська Рада. Вона тісно співпрацює з державними органами, але й водночас є досить самостійною. Британська Рада розвиває культурно-освітні відносини між Великою Британією та іншими державами. Таким чином, вона є своєрідним інструментом побудови позитивного іміджу Великої Британії. Діяльність Британської Ради у перші десятиліття XXI століття яскраво демонструє один із аспектів зовнішньої політики Великої Британії новітнього часу. Завдяки ініціативній діяльності Британської Ради, Велика Британія долучається до вирішення не лише європейських локальних проблем (процеси міграції, взаєморозуміння між різними світоглядами), а й глобальних питань сучасності.

Саме на початку XXI століття активізувалася діяльність Британської Ради у Східній та Центральній Європі, що пов'язано з суспільно-політичним та економічним становищем цього регіону. Країни що розглядаються в дослідженні мають економічні та політичні проблеми, що безпосередньо впливають на соціальну, культурну сфери. Всі країни входили до так званого соціалістичного табору, тому варто простежити будівництво взаємовідносин між Великою Британією та цими країнами, на рівні діяльності Британської Ради через аналіз реалізованих проєктів.

Для України на нинішньому етапі державотворення надзвичайно важливо переймати досвід країн з усталеною демократією та традиціями успішної

зовнішньої політики, формування позитивний образ у світі. Таким чином нині є актуальною проблемою яка потребує дослідження вивчення організаційних засад, завдань, методів та результатів діяльності Британської Ради у країнах Східної та Центральної Європи на початку XXI ст.

В українській історіографії приділена недостатня увага діяльності Британської Ради. Вітчизняні вчені більше звертали увагу на політику Великої Британії в Європейському Союзі, безпекові питання, економічне співробітництво, розглядали взаємовідносини України і Великої Британії, і в цьому сенсі торкалися діяльності Британської Ради. У монографії професора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Ю. Крушинського проаналізовані особливості політики Великої Британії щодо європейських інтеграційних процесів. У ній перед усім звертається увага на проблеми економіки, військового співробітництва, взаємодії з інтеграційними структурами [4]. Варто звернути увагу на монографію професора кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Н. Л. Яковенко. Щоправда у цій праці також увага зосереджена на зовнішній політиці Великої Британії й недостатньо висвітлено культурний вектор [13]. Співпраці України та Великої Британії, цілком присвячена монографія доктора історичних наук, доцента Тернопільського національного економічного університету А. В. Грубінка. Розглядаючи різні аспекти міждержавних відносин, автор зокрема проаналізував діяльність Британської Ради в Україні, співпрацю у науково-технічній та культурно-гуманітарній сферах [3].

У статті кандидата економічних наук О. В. Кузнецова, аналізується сучасний стан освіти і науки у Великій Британії, реформи у цих сферах, проблеми фінансування науки та навчальних закладів, залучення іноземних студентів до навчання у провідних вищих навчальних закладах країни [5].

Варто звернути увагу на статтю доцента кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені

Тараса Шевченка О. В. Шевченко. Стаття присвячена проблемі позитивного міжнародного іміджу країни, а саме комунікативним каналам його формування. Оскільки такі канали проаналізовано на прикладі Великої Британії, дослідник звернув увагу на роль Британської Ради у створенні іміджу країни [11].

Важливою для розуміння ролі Британської Ради у зовнішній політиці Великої Британії, є стаття кандидата політичних наук О. М. Тищенко-Тишковець. У ній аналізується питання публічної дипломатії, її моделі та цілі, реалізація у міжнародних відносинах. Дослідниця розглядає публічну дипломатію декількох країн, в тому числі Великої Британії, при цьому звертає увагу на Британську Раду [9].

У зарубіжній історіографії є порівняно невелика кількість праць про історію створення, розвиток та діяльність Британської Ради. Переважно дослідники у своїх статтях аналізували діяльність Британської Ради в окремих країнах. У 1965 році Британська Рада відзначала своє 25-річчя. З цієї нагоди була видана праця А. Вайта [48]. До 50-річчя Британської Ради було опубліковано працю Ф. Дональдсон [36]. Відомий дослідник міжнародних культурних зв'язків, викладач міжнародних відносин Ексетерського Університету А. Фішер, який працював у одному з відділів Британської Ради у своїй праці змалював основні віхи історії цієї організації від витоків до сьогодення. Його метою було показати діяльність Британської Ради через призму важливих міжнародних подій. [37].

У роботі використані також праці, в яких розглядаються окремі аспекти діяльності організації наприклад статті Шарон Меміс, співробітниці Британської Ради, що координувала міжнародні проекти з питань освіти, науки, мистецтва та управління. В них розглядаються поняття «культурні зв'язки», яким оперує організація у своїй діяльності, автор намагається розкрити значення цих зв'язків на міжнародній арені. Інша стаття розкриває внутрішню роботу організації, а саме стратегічне планування та моніторинг успішності проектів, ілюструє теоретичний матеріал низкою прикладів [43; 44].

Стаття науковця Кембриджського університету Кампмарка Біноя, присвячена подіям 2007 року – закриттю офісів Британської Ради у Російській Федерації. В ній історик аналізує подію, в контексті взаємовідносин між Великою Британією та Росією [25].

Варто звернути також увагу на статтю дипломата Стейсі Хоп, яка є радником з питань комунікацій в представництві Європейського Союзу у Сполучених Штатах Америки. Стейсі Хоп розглядає між іншого й публічну дипломатію. Британська Рада розглядається як квазі-урядова організація, що виступає як один із інструментів такої дипломатії [38].

Враховуючи сучасні технологічні можливості, в роботі використано досить багато статей розміщених на сайтах Британської Ради. Зокрема на головному сайті – British Council та сайтах країн, де функціонує Британська Рада [26-33].

Водночас у роботі використано видання Британської Ради стосовно проектів та різних сфер її діяльності, наприклад, працю професора Касс Бізнес Школи (Міського університету Лондона), головного консультанта проекту «Відкриті міста» («OPENCities») Г. Кларка [34].

Отже, діяльність Британської Ради у країнах Східної та Центральної Європи на початку XXI століття мало досліджена українськими та іноземними вченими. Ця тема потребує подальшого вивчення, зважаючи на актуальність діяльності таких організацій, необхідність запозичення досвіду для України.

Джерельна база є досить ґрунтовною для дослідження цієї теми. У роботі були використані щорічні доповіді Британської Ради. У цих доповідях інформація подається стисло, але досить інформативно. Структурно доповіді складаються з декількох розділів. На початку розміщується вступна стаття голови Британської Ради. У початкових розділах розповідається про саму організацію і чим вона займається. В них оприлюднені результати діяльності за рік в усіх країнах де представлена Британська Рада, подані кількісні дані,

наприклад, з залучення партнерів до співпраці, містяться статті про досягнення з актуальних питань, висвітлюється економічний аспект діяльності [18-24].

Важливо зазначити, що статистичні дані розміщені, як за конкретною країною, так і за певним регіоном. Тому проаналізувавши декілька щорічних доповідей, ми можемо прослідкувати динаміку діяльності не лише загалом, а й в конкретних регіонах, виявити її особливості.

Була також використана доповідь Комітету Громадських Рахунків Палати Громад на сесії 2007 – 2008 року. У доповіді мова йде про процеси реорганізації Британської Ради, піднімаються питання прибутків, спонсорування в різних регіонах, розподіл ресурсів [39].

У роботі проаналізовані також міжнародні угоди підписані між Україною та Великою Британією, а саме Спільна декларація [8] та Угода про співробітництво в галузях освіти, науки і культури [10]. Саме завдяки цим документам ми бачимо регламентацію діяльності Британської Ради на офіційному державному рівні.

Таким чином, маючи достатньо велику та різноманітну джерельну базу, можна всебічно дослідити тему статті, залучити до наукового обігу нові документальні матеріали.

Початок діяльності Британської Ради поклав створений у 1934 р. «Британський комітет зі зв'язків з іншими країнами» (інша назва «Британська Рада зі зв'язків з іншими країнами»). Невдовзі назва організації скоротилася до «Британської Ради». У 1940 році Британська Рада отримала Королівську Хартію, що проголосила її незалежний статус.

Після свого створення, Британська Рада почала організовувати свої філії. Польща та Румунія стали одні з перших п'яти країн, де були відкриті представництва Британської Ради у 1938 році [45], цьому прияли партнерські відносини з місцевим організаціями та об'єднаннями [39]. Друга світова війна внесла значні корективи у діяльність Британської Ради. Представництва з цих країн були відкликани. Однак водночас війна стала стимулом активізації

культурних зв'язків, що стали своєрідним інструментом при побудові відносин з реальними або потенційними союзниками [37, р. 21].

Повторне відкриття центрів Британської Ради відбувалося з певними особливостями в кожній залученій країні. Так, в Польщі представництво було відновлено у 1946 році, з того часу співпраця між Британською Радою та польським суспільством відбувалася по висхідній лінії [45].

У Румунії процес відновлення затягнувся на декілька десятиліть. До 1989 року Британська Рада функціонувала при відділі культури посольства Великої Британії у Румунії. У 1990 році Британська Рада відновила вже власне окреме представництво. Регіональні відділення Британської Ради у Румунії є в Брашові, Клуж-Напоці, Яссах, Констанцаї, Сібіуці та Тімішоарі [14].

Після Другої світової війни, в Угорщині, Чехословаччині та Болгарії Британська Рада розпочала свою роботу, але в 1950 році керівництво організації було змушене відкликати працівників, у зв'язку з суспільно-політичною ситуацією в цих країнах, а саме орієнтацією на Радянський Союз [37, р. 31]. Співпраця відновилася на початку 90-х років. Так, наприклад, в Болгарії відділення Британської Ради було відкрито в 1991 році, і стало результатом підписання «Угоди між Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та Урядом Республіки Болгарія про створення та діяльність культурних центрів» [28]. На початок 90-х років, припало також відкриття представництв Британської Ради в Словацькій Республіці – 1992 рік [49], в Україні – 1992 рік [2].

Проаналізувавши доповідь Комітету Громадських рахунків, можна відзначити істотні зміни в діяльності та структурі Британської Ради за останнє десятиліття. По-перше, відбувається перерозподіл ресурсів Британської Ради. Як наслідок є зменшення інвестицій у Європі та збільшення інвестицій у країни Африки, Близького, Середнього та Далекого Сходу [39, р. 12]. По-друге, на зміну національним, локальним проектам приходять великі регіональні. Це пов'язано з фінансуванням, процесом реорганізації Британської Ради і змінами

в суспільстві та світі. Реорганізація полягає в зміні співпраці між корпоративним центром в Лондоні та офісами в країнах. Тобто тепер вони діють не безпосередньо, а через регіональних директорів. Всі країни, з якими співпрацює Британська Рада, було поділено на регіони. Це здійснено з метою «забезпечення єдиних стандартів по всій глобальній мережі» [39, р. 13].

У щорічних доповідях Британської Ради є класифікація країн за регіонами, але вона не є сталою. Тобто, один рік певну державу Британська Рада зараховує до одного регіону, на наступний рік – до іншого регіону. Досліджувані в статті країни, згідно щорічних доповідей, входять до регіону «Європа Європейського Союзу» [24, р. 38-47]. Загалом, Британська Рада має 191 офіс в 110 країнах та територіях [23, р. 4].

До так званого регіону «Європа Європейського Союзу», зараховують Румунію, Польську Республіку, Чеську Республіку, Словацьку Республіку, Угорщину та Республіку Болгарія. Британська Рада вважає, що цей регіон є одним із найважливіших для Великої Британії, оскільки тут багато партнерів з розвитку громадянського суспільства, тут активно розвиваються культурні відносини [24, р. 38].

Звичайно, що така потужна організація має свою чітко визначену мету та концептуальні засади. Своєю метою, Британська Рада проголошує «побудову взаємовигідних відносин між Великою Британією та іншими країнами, а також сприяння реалізації творчих ідей» [18, р. 5]. Співробітники організації зазначають, що створення різноманітних проєктів «залежить від взаємного інтересу» між Британською Радою, яка представляє Велику Британію, та певною країною, проєкти «фокусуються на потребах та сподіваннях людей» [44, р. 294].

Водночас Британська Рада наголошує на зміцненні довіри між людьми та народами. Все це вона визначає, як «відносини у сфері культури» [23, р. 13]. В свою чергу такі відносини створюють «можливості для реалізації людиною свого потенціалу та сприяють стабільності в світі» [21, р. 3]. У Британській Раді до терміну «культурна співпраця» синонімічно використовують термін

«культурні зв'язки», зазначаючи, що це «довгостоківі інвестиції», не лише для організації, але й безпосередньо для Великої Британії [43].

Можна виділити три основні галузі діяльності Британської Ради:

- англійська мова;
- мистецтво;
- освіта і суспільство [23, р. 11].

Відповідно до цих галузей можна виокремити наступні концептуальні засади діяльності:

- організація вивчення англійської мови;
- поширення знань про Велику Британію;
- побудова міжкультурного діалогу для взаєморозуміння і довіри, а також для заохочення людей брати активну участь у житті суспільства – «відігравати конструктивну роль» [21, р. 6].

Виходячи з цих концептуальних завдань, можна погодитися з думкою провідного спеціаліста з історії зовнішньої політики Великої Британії, британської дипломатії та інтеграційних процесів – професора Н. Л. Яковенко, з приводу взагалі зовнішньої політики Великої Британії: «Стратегічна мета Великої Британії – відновити провідну роль у світі, тактичний засіб – передусім посісти позиції лідера в Європі» [13, с. 177].

Доцільно зазначити, що Британську Раду розглядають, як один з інструментів здійснення політики публічної дипломатії, тобто спеціалізовану установу, що реалізовує тактичний рівень такої дипломатії [9, с. 145]. Варто наголосити, що однією із особливостей Британської Ради, як інструмента публічної дипломатії, є те, що майже 80 % співробітників організації є так званий «місцевий персонал», тобто люди з тих країн, де діє представництво [38]. Британську Раду також розглядають, як організацію, що є одним із комунікативних каналів формування бренду Великої Британії [11, с. 99-100].

Отже, не зважаючи на досить самостійне становище Британської Ради, позапартійний і позаполітичний стан, вона певною мірою є все ж таки

інструментом проведення зовнішньої політики Великої Британії на освітньому, науковому, культурному рівнях.

Однією із концептуальних засад діяльності Британської Ради є організація вивчення англійської мови. Можна виділити чотири напрями у реалізації цього завдання:

– організація навчальних центрів, які пропонують курси англійської мови, «що базуються на викладанні носіями мови, ... переважно в столичних містах»[39, р. 3].

– допомога у організації вивчення англійської мови у Великій Британії;

– опанування англійською мовою у інтернет-просторі, тобто он-лайн;

– співпраця з вчителями англійської мови тих країн, де є відділення Британської Ради та он-лайн [26; 29; 46].

Організація курсів англійської мови є одним із найбільш критикованих аспектів діяльності Британської Ради, тому що «модель навчання Британської Ради базується на високих цінах та головним чином концентрується в столицях, що обмежує її вплив» [39, р. 5]. У досліджуваних нами країнах навчальні центри діють у Республіці Польщі – це міста Варшава, Краків, Познань та Вроцлав, у Чеській Республіці – Празі, в Словацькій Республіці – Братиславі, у Республіці Болгарії – Софії, в Угорщині – Будапешті, у Румунії – Бухаресті та Яссах [26-33]. Курси англійської мови розраховані на дітей віком від 5 років, підлітків, студентів та дорослих (курси загальної та ділової англійської мови).

Допомога у організації вивчення англійської мови у Великій Британії полягає у наданні інформації про можливі курси, зокрема при інститутах та університетах Великої Британії. Для цього існує один із сайтів Британської Ради – «Освіта Великої Британії» («EducationUK»).

Британська Рада спільно з Кембриджським університетом та організацією «Міжнародна програма розвитку: Міжнародна система тестування англійської мови. Австралія» (IDP: IELTS Australia) проводять тестування з англійської мови. Сертифікат цього тесту необхідний для вступу в освітній заклад чи

відвідування курсів в англomовній країні, при еміграції в англomовну країну, зокрема у Велику Британію, Австралію, Нову Зеландію, Канаду [12].

Важливим є те, що сертифікат визнають «більше 6000 навчальних закладів, державних установ та професійних організацій в 135 країнах». Тест має два модуля – академічний та загальний. Перший – для тих, хто має бажання отримати освіту у вищому навчальному закладі, загальний рівень – для емігрантів та бажаючих отримати середню освіту [40].

З метою розширення впливу Британської Ради та можливостей вивчення англійської мови функціонує сайт «Вивчай англійську мову» («LearnEnglish»). На сайті розміщені аудіо- та відеоматеріали для вивчення англійської мови в інтерактивному форматі [41].

Велику увагу Британська Рада приділяє налагодженню співпраці з вчителями англійської мови. Спільно з Британською Телерадіомовною Корпорацією (British Broadcasting Corporation, BBC), був розроблений сайт «Навчати англійської мови» («TeachingEnglish»). Сайт надає велику кількість матеріалів для професійної діяльності вчителів в системі середньої освіти в державних школах по всьому світу.

Варто зазначити, що використовуючи інноваційні технології в сфері комунікації, Британська Рада у 2013 – 2014 роках розробила спеціальні мобільні додатки для вивчення англійської мови. У формі ігор, вікторин, ці програми покращують сприйняття та вивчення матеріалів з лексики та граматики англійської мови [41].

Характерно, що активне просування англійської мови у європейській спільноті не завадило Британській Раді створити проект «Мовно багата Європа» («Language Rich Europe»). Проект спрямований на розвиток мовної різноманітності Європи. «Мовно багата Європа» об'єднує представників багатьох країн з метою «обговорити і розробити більш ефективну політику та практику процвітаючого та стабільного суспільства, більш широкого міжнародного світогляду людей, підвищення перспектив працевлаштування. До

проекту активно залучають представників освіти, бізнесу, державних структур», водночас проект має створити умови для розвитку засобів масової інформації [17]. Безпосереднім учасником цього проекту є Угорщина.

Важливим проектом у сфері організації вивчення англійської мови є «Глобальна англійська мова для Європи» («Global English for Europe»). У цьому проекті беруть участь зокрема Республіка Польща, Угорщина, Республіка Словаччина та Чеська Республіка. Розробники проекту мали на меті підтримати вчителів англійської мови та політиків, що працюють в сфері освіти. Підтримуючи партнерські відносини з міністерствами, регіональними органами освіти, філологічними факультетами університетів, педагогічними коледжами, асоціаціями викладачів, засобами масової інформації, інтернет-спільнотою, Британська Рада, за допомогою цього проекту, створює можливості для підвищення кваліфікації викладачів, використання новітніх технологій в навчанні [27].

За сприянням Британської Ради проводилися виставки-презентації британських університетів, їхні представники надавали потенційним студентам необхідну інформацію про можливості навчання у Великій Британії. Зокрема такі ярмарки освіти проходять у Болгарії (Софія).

Залучення іноземних студентів вирішує декілька проблем для освіти, науки та ринку праці Великої Британії й передусім фінансову проблему британських університетів. Адже на іноземних студентів «не розповсюджуються державні обмеження щодо граничного розміру оплати навчання.» Можна розглянути дані за 2004 рік: «... у Великій Британії навчалось 200 тис. іноземних студентів ..., прибуток від навчання яких становив 1,25 млрд. ф. ст. на рік або 10 % загального прибутку британських університетів». Відповідно після закінчення вищого навчального закладу у Великій Британії, вже колишні іноземні студенти сприяють «вирішенню проблеми дефіцитних фахівців на ринку» [5, с. 140-141].

Британська Рада створила проекти, що сприяють як загальному розвитку світової науки, так і перетворенню Великої Британії на науковий центр. «З розміром населення 0,9 % від світового, Великій Британії належить 8 % опублікованих у світі наукових робіт та 13 % усіх міжнародних публікацій, на які роблять посилання ...; у країні сконцентровано 4,5 % світової науки» [5, с. 140].

Одним з проектів у галузі науки є проект «Гарна наука» («Beautiful Science»), який діяв впродовж 2006 – 2008 років. Метою проекту стала популяризація науки, а також допомога молодим науковцям у налагодженні взаємодії з широкими колами громадськості. Проект «Гарна наука» («Beautiful Science») мав три складові: конкурс «Лабораторія слави» («FameLab»), наукові дебати, шоу «Візуалізація» («Visualise»).

«Візуалізація» – це шоу, яке поєднало «наукові експерименти з графікою». Завдяки безсловесній інтерактивній презентації організатори охопили широку аудиторію, і показали, що наука може бути цікавою та доступною. Глядачі завдяки власним спостереженням відкривали для себе світ [21, р. 48].

Конкурс «Лабораторія слави» («FameLab») не припинив свого існування після завершення проекту «Гарна наука» («Beautiful Science»). Його щорічно проводять і в досліджуваних у пропонованій статті країнах, зокрема у Республіці Польща, Румунії, Республіці Болгарія, Чеській Республіці. Загалом, конкурс охоплює 17 європейських країн [24, р. 38].

«Лабораторія слави» («FameLab») – це міжнародний конкурс талантів. Його мета – пошук нових талантів у галузі науки. Конкурсант (віком від 21 до 35 років) має декілька хвилин, щоб представити свою наукову ідею, водночас і оригінально і доступно для широкої аудиторії [23, р. 14]. Спільно з Британською Радою у цьому конкурсі співпрацюють лідери інновацій, а саме компанії Майкрософт (Microsoft), Корпорація Інтел (Intel® Corporation) [24, р. 38].

Британська Рада також розробила локальні проекти у сфері науки. Наприклад, у столиці Республіки Болгарії – Софії, з 2011 року проводять фестивалі науки. В основі створення такого фестивалю знаходиться наступна точка зору, що «основи наукової грамотності є обов'язковими для кожного члена сучасного, демократичного суспільства». Основна мета фестивалю – ознайомлення з наукою, демонстрація того, що з наукової сфери виходять всі речі та предмети буденності, що саме наука вирішує більшу частину проблем сучасності [28].

Отже, діяльність Британської Ради дійсно сприяє зміцненню позицій англійської мови, як мови міжнародного спілкування. У державах Східної Європи існує 11 навчальних центрів. Британська Рада активно пропагує сучасні інформаційні технології у процесі вивчення англійської мови. Водночас Британська Рада є посередником між країнами з якими співпрацює та вищими навчальними закладами Великої Британії. У сфері освіти одним з пріоритетних напрямів Британської Ради є організація проектів, спрямованих головним чином на підвищення якості освіти у Східній Європі. Британська Рада шукає молодих талановитих науковців для співпраці, щоб використати їх науковий потенціал зокрема для розвитку своєї країни.

Однією з сфер діяльності Британської Ради є мистецтво. Британська Рада розглядає мистецтво як один з шляхів комунікації та розуміння між людьми. [24]. У цій сфері можна виділити два основні напрямки діяльності. Перший напрямок – активне співробітництво з митцями держав, де є представництва Британської Ради. Другий – ознайомлення людської спільноти з британським мистецтвом. Ці напрямки в свою чергу створюють «можливості для мистецтва Великої Британії розвивати нові ринки, збільшувати міжнародну аудиторію». Проекти Британської Ради у сфері мистецтва охоплюють різні галузі: літературу, театр, кіно, музику, мистецтво танцю тощо.

У цій галузі літератури Британська Рада проводить значну кількість заходів. Вона організовує зустрічі поетів та письменників Великої Британії з

митцями держав, де є її представництва, проводить низку конкурсів в цій сфері, популяризує британську поезію та драму. Наприклад, у Словаччині Британська Рада провела серію публічних читань творів європейської літератури, зокрема літературних новинок Великої Британії, перекладених словацькою мовою [26].

Літературознавці, письменники досліджуваних у статті країн беруть участь також у організованому Британською Радою «Літературному семінарі» (раніше він мав назву «Семінар Вальберберг»). Семінар був заснований відомим британським письменником М. Бредбері у 1986 році. Метою цих семінарів є розвиток партнерських відносин у сфері культури в європейському просторі; об'єднання письменників, журналістів, вчених, видавців, перекладачів для обговорення сучасного стану літератури.

Британська Рада виступає як своєрідний посередник між Великою Британією та країнами, де вона діє. Це виявляється в запрошенні різноманітних творчих колективів до Великої Британії. Характерним є запрошення до співпраці з Едінбургським Фріндже Фестивалем (Edinburgh Fringe Festival) – фестивалем мистецтв, що відбувається щороку в серпні протягом трьох тижнів у Едінбурзі [15]. Варто зазначити, що показовим роком у проведенні фестивалів з залученням іноземних творчих колективів став 2012 рік. Представники вільних професій держав Східної Європи брали участь у таких культурних заходах, як «Олімпіада Культури» («the Cultural Olympiad»), «Лондонський фестиваль 2012» («London 2012 Festival»), «Гучний танець» («Big Dance») та «Всесвітній Шекспірівський фестиваль» («World Shakespeare Festival») [24, р. 20].

Досить популярним є музичний проект «Селектор» («The Selector»). Це «щотижневе радіо-шоу, тривалістю дві години, що охоплює всі стилі музики» [17]. Метою цього проекту є ознайомлення слухачів 30 країн світу з новинками британської музики. Він відображає «блиск і різноманітність британської музики ... демонструє багатство, творчість та інновації». Характерним є також те, що під час цього радіо-шоу, слухач може почути не лише музику, а й

інтерв'ю відомих британських митців [23, р. 36]. Цей проект діє з 2001 року та має на своєму рахунку багато нагород. У 2011 році на міжнародному радіофестивалі в Цюриху, шоу отримало титул кращого міжнародного радіошоу, а також бронзову нагороду на Нью-Йоркському радіофестивалі за кращу регулярну музичну програму. У досліджуваному регіоні проект діє в таких державах як Чеська Республіка, Республіка Польща, Румунія, Угорщина, Російська Федерація, Республіка Болгарія.

У мистецькій сфері Британська Рада також проводить програми-конкурси. Наприклад, «Молодий креативний підприємець» («Young Creative Entrepreneur»), програма-конкурс, що була створена у 2004 році. Метою проекту є пошук талановитих підприємців, які у своїй діяльності впроваджують інновації у творчу та культурну індустрію. Переможці цього конкурсу отримали грант на поїздку до Великої Британії, можливість зустрічей з експертами британської промисловості, відвідування практичних семінарів, тощо. Участь у програмі беруть Республіка Польща та Словацька Республіка [32]. Отже, аналізуючи проекти та діяльність Британської Ради у сфері мистецтва в Східній Європі, можна сказати, що організація намагається охопити якомога більше сфер мистецького простору людини, презентуючи себе на міжнародній арені та збагачуючи власний досвід шляхом тісного співробітництва.

Однією з особливостей діяльності Британської Ради в Східній Європі є розвиток театрального мистецтва, що виявляється в організації фестивалів, показів вистав тощо. Особливістю є також нерівномірність діяльності, тобто одні держави більш залучені до мистецької співпраці, наприклад, Республіка Польща, а в інших мистецький напрямок діяльності Британська Рада майже не проявляє, зокрема в Угорщині.

Одним із напрямів діяльності Британської Ради є її активна співпраця з світовою спільнотою у вирішенні нагальних проблем (економічних, етнічних,

релігійних), покращенні взаєморозуміння між суспільствами різних держав та в самому суспільстві певної держави, де є її представництва [21].

Британська Рада звернула увагу на процеси урбанізації, що набувають все більшої масштабності та активності. У містах перетинаються потоки людей різних за етнічною, релігійною приналежністю. Тому, за концепцією Британської Ради, важливо щоб вони були «відкритими» у економічному, політичному, культурному, навіть в психологічному плані, як для корінних мешканців так і для емігрантів. Місто – це центр співпраці, а «відкрите» місто може забезпечити світові «більш високу якість життя для мобільних груп населення ... сприяти творчості, ... можливостям і вибору у багатьох аспектах культури, громадського життя і відпочинку...» Разом з врахуванням сучасних міграційних процесів, концепція «відкритого» міста стала основою проекту «Відкриті міста» («OPENCities»). Головним завданням проекту «Відкриті міста» є «розвиток ... міст, щоб якомога повніше охопити можливості, що надаються міжнародними потоками населення ... забезпечити залучення міст до глобальних потоків знань, капіталу, послуг» [35, р. 6]. «Відкрите» місто має перш за все «забезпечити свободу для самовираження і заохочувати почуття приналежності» для тих, хто лише приєднався до спільноти того чи іншого міста [35, р. 7]. Таким чином, головна увага цього проекту зосереджена на «інтернаціоналізації міського населення, як однієї з важливих сфер в якій міста можуть адаптуватися до міжнародних змін» [35, р. 11]. З досліджуваних у статті країн участь у проекті «Відкриті міста» («OPENCities») бере Республіка Польща (Гданськ) та Республіка Болгарія (Софія).

У XXI столітті для Європи надзвичайно актуальними є міграційні процеси. Британська Рада бере участь у виданні «Індексу мігрантської інтеграційної політики» («Migrant Integration Policy Index (MIPEX)»). Це довідник, який за 148 показниками, демонструє рівень «інтеграційної політики в усіх державах-членах ЄС, Норвегії, Швейцарії, Канаді і США». У Східній Європі діяльність організації у сфері міграційної політики досить незначна. У

Чеській Республіці, спільно з Мультикультурним центром Праги Британська Рада провела 4 травня 2011 року конференцію «Державна політика та інтеграція мігрантів у суспільство» [29].

Румунію Британська Рада розглядає як транзитну країну або країну-прихисток представників вимушеної міграції, біженців, та осіб, які шукають притулку. Тому в цій країні організація розробила декілька локальних проектів, що спрямовані на допомогу біженцям, зокрема у здобутті освіти, навчанні англійської мови. Британська Рада проводила Дні толерантності та Всесвітній день біженців, в рамках яких відбулися інформаційні сесії, фотовиставки, семінари, виставки традиційної кухні, одягу, мистецтва та музики. Водночас, Британська Рада приділила увагу одній з найбільших етнічних меншин в Румунії – ромам. У партнерстві з благодійними організаціями було проведено заходи, спрямовані на інтеграцію ромів з іншими громадами Румунії [33].

Найбільш популярним та масштабним суспільним проектом у Східній Європі став проект «Активні громадяни» («Active Citizens»), що залучив до співпраці Словацьку Республіку, Чеську Республіку, Румунію, Республіку Польща та Угорщину. Головною метою проекту є «внесення змін у соціальну сферу в рамках громад ... шляхом створення міцної глобальної мережі лідерів», також побудови діалогу для вирішення глобальних проблем, «досягнення впливу на спільноту». Водночас проект спрямований на підтримку тих, хто вже займає активістські позиції у своїх місцевих громадах. Проект «Активні громадяни» Британська Рада почала реалізовувати у 2009 році. Він передбачає декілька етапів співпраці: проведення навчальних семінарів, соціальних акцій, а також міжнародного обміну учасниками [26; 33].

Важливою діяльністю Британської Ради є організація заходів спрямованих на допомогу людям з обмеженими можливостями. У Румунії створений проект «Тиждень різноманітності» («Diversity Week»), що спрямований на заохочення людей з сенсорними порушеннями брати активну участь у культурному житті суспільства [33].

Чеська Республіка, Словацька Республіка та Угорщина брали участь у екологічному проекті «Виклик Європі» («Challenge Europe»). Проект був створений у 2008 році та діяв впродовж 3 років. Метою проекту є розробка інноваційних та практичних технологій скорочення викидів вуглекислого газу в навколишнє середовище. У кожній з країн-учасниць були створені команди, що розробили три конкретні ідеї зменшення викидів вуглецю завдяки новітнім технологіям та «шляхом внесення змін у політику, діяльність підприємств та поведінки людини» [33].

Таким чином, Британська Рада створила досить велику кількість суспільних проектів, які зміцнюють взаємозв'язки Великої Британії з іншими країнами. Завдяки ініціативній діяльності Британської Ради, Велика Британія має всі шанси перетворитися на своєрідний центр вирішення не лише європейських локальних проблем (процеси міграції, взаєморозуміння між різними світоглядами), а й глобальних питань, завдяки залученню активної молоді з креативними ідеями, новими поглядами.

Отже у статті було досліджено діяльність Британської Ради у державах Східної Європи на початку XXI століття. З'ясовано обставини створення Британської Ради та її центрів у Республіці Польщі, Чеській Республіці, Угорщині, Словацькій Республіці, Республіці Болгарії та Румунії.

Британська Рада з початку XXI століття реалізувала низку успішних проектів, що є частиною і відображенням інтеграційних, суспільних процесів в Східній та Центральній Європі. Британська Рада діє досить активно у різних напрямках. Передусім це освіта та наука. До освіти належить організація процесу вивчення англійської мови. Цей напрям діяльності дуже популярний серед населення тих держав, де є відділи Британської Ради. Адже англійська мова нині є мовою міжнародного спілкування. Можна стверджувати, що Британська Рада своєю діяльністю орієнтує молодь на співпрацю з Великою Британією, шляхом її залучення до навчання у провідних університетах, підготовки кваліфікованих кадрів у різних галузях.

Водночас було досліджено діяльність Британської Ради у сфері культури. Британська Рада презентує культуру Великої Британії. Водночас вона залучає країни з якими співпрацює для представлення їхньої культури у Великій Британії.

Британська Рада не стоїть осторонь проблем світової спільноти, процесів що відбуваються навколо. Тому вона активно співпрацює з суспільствами тих країн, де є її відділення. Суспільні проекти мають на меті залучити суспільства до проведення діалогу, вирішення суперечностей з тих чи інших питань, покращення рівня життя та взаєморозуміння. В результаті проведення Британською Радою цих проектів, Велика Британія може претендувати на місце своєрідного арбітра у вирішенні суперечностей, провідного лідера загальноєвропейської думки.

Варто зазначити про нерівномірність діяльності Британської Ради у державах Східної Європи. Найбільш активну діяльність у всіх сферах співпраці Британської Ради прослідковуємо в Республіці Польщі, Республіці Болгарії та Румунії. Однією з особливостей діяльності Британської Ради у Східній Європі є наявність, як порівняно невеликих загально регіональних проектів, так і наявність локальних вузьконаправлених проектів на рівні реалізації в одній державі.

Британська Рада не є ідеальною моделлю організації з широким спектром діяльності. Однією з проблем діяльності досліджуваної організації є певна недовіра до неї з боку широких верст населення. І це не безпідставно, адже громадськість та Палата Громад критикують досить високі ціни Британської Ради за послуги які вона надає, і це створює ореол елітарно зорієнтованої організації.

Україна може переймати вищезгаданий досвід зокрема, стосовно побудови мережі та структури таких презентативних організацій своєї культури. Завдяки функціонуванню розгалуженої системи подібної до Британської Ради організації, Україна могла б подолати стереотип держави з

безкінечною кількістю проблем, заявити про себе як країну з самобутньою культурою та значним науковим потенціалом.

Британська Рада є своєрідним культурним представником Великої Британії у світі. Своєю діяльністю вона здобуває лідерські позиції для Великої Британії та будує міжкультурний діалог. У подальшому, зважаючи на ґрунтовну джерельну базу та незначне висвітлення діяльності Британської Ради в історіографії, потрібно й надалі розробляти перспективні напрямки запропонованої теми, зокрема, варто дослідити діяльність Британської Ради в інших регіонах світу, де є особливості її діяльності.

Література

1. Британский Совет в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.ru/> – Название с экрана. – Дата обращения: 22.01.2018.
2. Британська Рада Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.01.2018.
3. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини 1991–2004 / А.В. Грубінко. – Тернополь: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 336 с.
4. Крушинський В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах / В. Крушинський. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 214с.
5. Кузнецов О. В. Інноваційна політика Великобританії: проблеми та перспективи. / О. В. Кузнецов // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Випуск 77. – Частина I (у двох частинах). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2008. – С.135-141.
6. Найкраще з сучасної британської музики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-arts-selector.htm> – Назва з

- екрану. – Дата звернення: 20.01.2018.
7. Наша історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org.ua/about/british-council-ukraine/history.htm> – Назва з екрану. – Дата звернення: 15.01.2018.
  8. Спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/826_002 – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.01.2018.
  9. Тищенко-Тишковець О. М. Публічна дипломатія як форма , «м'якої» сили у міжнародних відносинах: визначення, цілі, моделі. / О. М. Тищенко-Тишковець // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Випуск 78. – Частина II (у двох частинах). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 141-146.
  10. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/826_003 – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.01.2018.
  11. Шевченко О. Комунікативні канали формування позитивного міжнародного бренду країни (на прикладі Великої Британії) / О. Шевченко, Ю. Ущина // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Випуск 78. – Частина II (у двох частинах). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 97-103
  12. Що таке IELTS? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-ielts-about.htm> – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.01.2018.
  13. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин:

- заявка на європейське лідерство. / Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
14. About the British Council in Romania as early as 1938 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/romania-about-us.htm> – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.01.2018.
15. About the Edinburgh Festival Fringe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edfringe.com/about-us> – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.01.2018.
16. About Us [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.language-rich.eu/home/about/about-us.html> – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.01.2018.
17. About us [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.selector-radio.com/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.01.2018.
18. Annual Report 2005 – 2006. – The British Council, 2006. – 109 p.
19. Annual Report 2006 – 2007. – The British Council, 2007. – 109 p.
20. Annual Report 2007 – 2008. – The British Council, 2008. – 95 p.
21. Annual Report 2008 – 2009. – The British Council, 2009. – 147 p.
22. Annual Report 2009 – 2010. – The British Council, 2010. – 45 p.
23. Annual Report 2010 – 2011. – The British Council, 2011. – 68 p.
24. Annual Report 2012 – 2013. – The British Council, 2013. – 110 p.
25. Binoy Kampmark. Bitten by the bear: the British Council and Russia / Kampmark Binoy // Contemporary Review. – Summer 2008. – Vol. 290 – Issue 1689. – P. 154-160.
26. British Council Slovakia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.sk/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 13.01.2018.
27. British Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 5.01.2018.
28. British Council Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <https://www.britishcouncil.bg/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 3.01.2018.
29. British Council Czech Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.cz/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 3.01.2018.
30. British Council Hungary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.hu/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 8.01.2018.
31. British Council in Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.bg/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 19.01.2018.
32. British Council Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.pl/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2018.
33. British Council Romania [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.ro/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2018.
34. Clark Greg (Ed.). Towards OPEN Cities / Greg Clark. – Madrid: Lerko Print S.A. by British Council, 2008. – 184 p.
35. Clark Greg. Understanding OPENCities / Greg Clark. – Madrid: Lerko Print S.A. by British Council, 2010. – 77 p.
36. Donaldson Frances. The British Council: The First Fifty Years / Frances Donaldson. – London: Jonathan Cape, 1984. – 422 p.
37. Fisher Ali. A story of engagement: the British Council 1934–2009 / Ali Fisher. – London: The British Council, 2009. – 63 p.
38. Hope Stacy. Public Diplomacy and Local Staff: The Cornerstone of Long-Term Relationship Building [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publicdiplomacymagazine.com/public-diplomacy-and-local-staffthe-cornerstone-of-long-term-relationship-building/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.01.2018.
39. House of Commons. Public Accounts Committee. British Council: Achieving Impact Fifty–sixth Report of Session 2007 – 08. Report, together with formal

- minutes, oral and written evidence. – Ordered by The House of Commons, to be printed 17 November 2008. – 37 p.
40. IELTS. Information for candidates. – 2010. – 8 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-ielts-about> – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.01.2017.
41. LearnEnglish [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://learnenglish.britishcouncil.org/en/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 17.01.2018.
42. Masood Ehsan. A report for the British Council's proposed project: Our Shared Europe / Ehsan Masood. – London: The British Council, 2008. – 90 p.
43. Memis Sharon. Showing the Power of «Cultural Relations»: Strategic planning, monitoring and evaluation at the British Council [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://publicdiplomacymagazine.com/showing-the-power-of-“cultural-relations»-strategic-planning-monitoring-and-evaluation-at-the-british-council/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 26.01.2018.
44. Memis Sharon. The Impact of International Cultural Engagement: The British Council's Approach to Evaluation. / Sharon Memis. – The Journal of Arts Management, Law, and Society. – Vol. 39. – №. 4. – 2009. – P. 292-297.
45. Our history [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.britishcouncil.pl/en/about/history> – Назва з екрану. – Дата звернення: 21.01.2018.
46. Welcome to TeachingEnglish! [Електронний ресурс]. – Назва з екрану. – Режим доступу: <http://www.teachingenglish.org.uk/> – Дата звернення: 13.01.2018.
47. What is Global Changemakers? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-changemakers.net/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.01.2018.
48. White A. J. S. The British Council: the first 25 Years 1934-59 / A. J. S. White – London: The British Council, 1965. – 170 p.

49. Who we are [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britishcouncil.sk/en> – Назва з екрану. – Дата звернення: 17.01.2018.

References

1. Britanskiy sovet v Rossii (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.ru> [Accessed: January 22, 2018]
2. Britan'ska rada Ukraina (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.org.ua> [Accessed: January 20, 2018]
3. GRUBINKO, A. (2005) *Ukrains'ko-brytans'ki vidnosyny 1991–2004*. Ternopil': Vydavnychiy viddil TNPU im. V. Gnatiuka.
4. KRUSHYNSKYI, V. (2003) *Brytanska Evropa chy Evropeyska Brytania. Velykobrytaniya v evropeyskikh integratsiynih procesah*. K.: Vydavnycho-poligrafichniy centr «Kyivskiy universitet».
5. KUZNETSOV, O. (2008) Innovaciyna polityka Velykobrytanii: problemy ta perspektivy. *Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 77. Chastyna I. K.: Kyivskiy natsional'niy universitet imeni tarasa Shevchenka, Instytut mizhnarodnyh vidnosyn. P.135-141.
6. Naykrasche z suchasnoi brytanskoj myziki (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-arts-selector.htm> [Accessed: January 20, 2018]
7. Nasha istoriya (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.org.ua/about/british-council-ukraine/history.htm> [Accessed: January 15, 2018]
8. Spil'na deklaratsia mizh Ukrainou I Spoluchenym Korolivstvom Velikoi Britanii ta Pivnichnoi Irlandii (1992) [Online]. Available from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/826_002 [Accessed: January 10, 2018]
9. TYSHENKO-TYSHKOVETS, O. (2008) Publichna dyplomatiya yak forma «myakoi» syly u mizhnarodnyh vidnosynah: vyzhancennya, tsili, modeli.

- Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats.* Vypusk 78. Chastyna II. K.: Kyivskiy natsional'niy universitet imeni tarasa Shevchenka, Instytut mizhnarodnyh vidnosyn. P. 141–146.
10. Yгода між Урядом України мiзх Ukrainou I Yriadom Spoluchenogo Korolivstva Velikoi Britanii ta Pivnichnoi Irlandii pro spivrobitnitstvo v galyziah osvity, nauki I kul'tury (1993) [Online]. Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/826_003 [Accessed: January 12, 2018]
11. SHEVCHENKO, O., USCHINA, Yu. (2008) Komunikatyvny kanaly formuvannya pozytyvnogo mizhnarodnogo brendy krainy (na prykladi Velikoi Brytanii) *Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats.* Vypusk 78. Chastyna II. K.: Kyivskiy natsional'niy universitet imeni tarasa Shevchenka, Instytut mizhnarodnyh vidnosyn. P. 97–103
12. Scho take IELTS? (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-ielts-about.htm> [Accessed: January 12, 2018]
13. YAKOVENKO, N. (2003) *Velyka Brytaniya v systemi mizhnarodnyh vidnosyn: zayavka na evropeyske liderstvo.* K.: Naukoviy svit.
14. About the British Council in Romania as early as 1938 (2018) [Online]. – Available from: <http://www.britishcouncil.org/romania-about-us.htm> [Accessed: January 12, 2018]
15. About the Edinburgh Festival Fringe (2018) [Online]. Available from: <http://www.edfringe.com/about-us> [Accessed: January 12, 2018]
16. About Us (2018) [Online]. Available from: <http://www.language-rich.eu/home/about/about-us.html> [Accessed: January 12, 2018]
17. About us (2018) [Online]. Available from: <http://www.selector-radio.com> [Accessed: January 11, 2018]
18. *Annual Report 2005 – 2006* (2006). The British Council.
19. *Annual Report 2006 – 2007* (2007). The British Council.
20. *Annual Report 2007 – 2008* (2008). The British Council.

21. *Annual Report 2008 – 2009* (2009). The British Council.
22. *Annual Report 2009 – 2010* (2010). The British Council.
23. *Annual Report 2010 – 2011* (2011). The British Council.
24. *Annual Report 2012 – 2013* (2013). The British Council.
25. BINOY, K. (2008) Bitten by the bear: the British Council and Russia. *Contemporary Review*. Summer 2008. Vol. 290. Issue 1689. P. 154-160.
26. British Council Slovakia (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.sk/en> [Accessed: January 13, 2018]
27. British Council (2018) [Online]. – Available from: <http://www.britishcouncil.org> [Accessed: January 5, 2018]
28. British Council Bulgaria (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.bg/en> [Accessed: January 3, 2018]
29. British Council Czech Republic (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.cz/en> [Accessed: January 3, 2018]
30. British Council Hungary (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.hu/en> [Accessed: January 8, 2018]
31. British Council in Bulgaria (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.bg/en> [Accessed: January 19, 2018]
32. British Council Poland (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.pl/en> [Accessed: January 22, 2018]
33. British Council Romania (2018) [Online]. Available from: <https://www.britishcouncil.ro/en> [Accessed: January 22, 2018]
34. CLARK, G. (Ed.). (2008) *Towards OPEN Cities*. Madrid: Lerko Print S.A. by British Council.
35. CLARK, G. (2010) *Understanding OPEN Cities*. Madrid: Lerko Print S.A. by British Council.
36. DONALDSON, F. (1984) *The British Council: The First Fifty Years*. London: Jonathan Cape.
37. FISHER, A. (2009) *A story of engagement: the British Council 1934–2009*.

- London: The British Council.
- 38.HOPE, S. (2010) *Public Diplomacy and Local Staff: The Cornerstone of Long-Term Relationship Building* [Online]. Available from: <http://publicdiplomacymagazine.com/public-diplomacy-and-local-staffthe-cornerstone-of-long-term-relationship-building> [Accessed: January 27, 2018]
- 39.HOUSE OF COMMONS (2008). Public Accounts Committee. *British Council: Achieving. Impact Fifty–sixth Report of Session 2007 – 08. Report, together with formal minutes, oral and written evidence*. Ordered by The House of Commons, to be printed 17 November 2008.
- 40.IELTS. Information for candidates. (2010). [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-exams-ielts-about> [Accessed: January 27, 2018]
- 41.LearnEnglish (2018). [Online]. Available from: <http://learnenglish.britishcouncil.org/en> [Accessed: January 17, 2018]
- 42.MASOOD, E. (2008) *A report for the British Council's proposed project: Our Shared Europe*. London: The British Council.
- 43.MEMIS, S. (2010) *Showing the Power of «Cultural Relations»: Strategic planning, monitoring and evaluation at the British Council* [Online]. – Available from: <http://publicdiplomacymagazine.com/showing-the-power-of-“cultural-relations»-strategic-planning-monitoring-and-evaluation-at-the-british-council> [Accessed: January 26, 2018]
- 44.MEMIS, S. (2009) The Impact of International Cultural Engagement: The British Council's Approach to Evaluation. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*. Vol. 39, №. 4, p. 292-297.
- 45.Our history (2018) [Online]. Available from: <http://www.britishcouncil.pl/en/about/history> [Accessed: January 21, 2018]
- 46.Welcome to TeachingEnglish! (2018) [Online]. Available from: <http://www.teachingenglish.org.uk> [Accessed: January 31, 2018]
- 47.What is Global Changemakers? (2018) [Online]. Available from:

<http://www.global-changemakers.net> [Accessed: January 10, 2018]

48. WHITE, A. (1965) *The British Council: the first 25 Years 1934-59*. London: The British Council.

49. Who we are (2018) [Online]. – Available from: <https://www.britishcouncil.sk/en> [Accessed: January 17, 2018]

Oleg Mashevskiy,

Doctor of Science (history),

Professor,

Taras Shevchenko National

University of Kyiv

THE BRITISH COUNCIL'S ACTIVITIES IN THE EASTERN AND CENTRAL EUROPE AT THE BEGINNING OF XXI ST.

Annotation. *The article analyses the activity of the British Council (BC) in East Europe, in particular that of education, science, fine arts and social sphere. The activity of the BC in Poland, Romania, Czech Republic, Slovakia and Hungary in the early XXIst has been outlined. These countries have been chosen for special analysis given their complicated process of transforming and adopting their respective institutions and social sphere towards the democratic standards within the framework of their joining NATO and the EU. A series of the BC's successful projects in the spheres of culture and education have been investigated. Some serious issues blocking the further operational activity of the organization have been outlined.*

The activity of the BC has been presented as that exemplifying successful cultural diplomacy aimed to ameliorate the international image of the UK, as well as to spread its influence in the key regions of the globe and thus strengthen its international position.

On the other hand, the activities taken by the BC to popularize the British standards of culture and education motivates the youth worldwide to enter British

universities and to attend language courses both in the UK and abroad. A problematic issue of the BC's activities is a certain mistrust of public thereto. Thus, the latter together with the British House of Commons have been criticizing the prices for services provided by the BC and therefore accusing it of giving special touch to the British Council.

Due to the operational activities of the BC, the UK successfully partakes in resolving both regional European issues (i.e. migration issues, worldviews conflicts etc.) and those of global nature.

Key words: *the British Council, cultural diplomacy, east Europe, education, science, the arts.*

Надійшла до редколегії 9.01.2018

УДК 930.2:94(4):355.4”16/18”

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.127-144>

Олексій Сокирко

кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний
університету імені Тараса Шевченка

СХІДНА ЄВРОПА І КОНЦЕПТ “МІЛІТАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ”: ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗАУВАГИ

Анотація. Сформульований у британській історіографії середини ХХ ст. концепт «мілітарної революції» - поява великих постійних професійних армій з переважанням піхоти й артилерії, нових форм організації, бойової підготовки й методів ведення війни – справив надзвичайно сильний вплив на розвиток досліджень над природою армії, суспільства та держави раннього Нового часу. Розвиток військових технологій та супутні йому явища призвели до справжнього перевороту у військовій справі. Це спричинило кардинальні зміни в політичному та соціально-економічному облаштуванні західноєвропейської цивілізації та її сусідів. Дослідження, присвячені розвитку військових інститутів різних регіонів Європи, їх впливу на формування централізованих держав і трансконтинентальної експансії європейської цивілізації спричинили низку палких дискусій, котрі тривають і до сьогодні. Окреме місце серед них займають проблеми впливу «мілітарної революції» на історичні долі країн Східної Європи, особливостей її перебігу та наслідків. В статті проаналізовано основні напрями вивчення концепту «мілітарної революції» в державах Східної Європи (Річ Посполита, Угорщина, Османська імперія та Московська держава/Російська імперія) в світовій історіографії середини ХХ — початку ХХІ ст.

Ключові слова: Східна Європа, «мілітарна революція», абсолютизм, армія, військова справа, історіографія

Термін «мілітарна революція»^{*} вперше був ужитий 1955 р. британським істориком Майклом Робертсом (1908-1996). Протягом наступного десятиліття він досить швидко прижився в європейській, а згодом і світовій, історіографії на позначення цілої серії фундаментальних змін у європейській військовій справі: розвитку вогнепальної зброї та супутніх технологій, виникненні лінійної тактики, впровадженні постійних армій, сталих штатів, регулярного вишколу та освіти вояків, логістичних методів ведення війни, котрі вплинули на формування централізованих державних моделей і спричинилися до мілітарного лідерства Заходу в світовому масштабі.

Узагальнення, сформульовані Робертсом на матеріалах шведської та нідерландської армій XVI – XVII ст., зводилися до наступної схеми: поступ вогнепальної зброї (полегшення мушкетів, впровадження надійніших спускових систем та ін.) спричинився до поступового зниження ролі холодної зброї, а відтак і зміни тактики. Масивні колони піхоти, озброєної піками й алебардами, поступалися місцем мушкетерам, вишикуваним у шерехи різної глибини. Подальше вдосконалення ручної вогнепальної зброї, що підвищувало її скорострільність і прицільність, спричинилося до того, що фронт шикування стрільців поступово подовжувався, перетворившись на 1-2 шерехове шикування, яке дозволяло створити максимальну щільність рушничного вогню [1, р.196-198]. Так народилася лінійна тактика, котра вимагала зовсім іншого рівня підготовки солдата, здатного до чіткого виконання команд, складних перешикувань і, найголовніше, злагодженим діям із рештою вояків. Необхідність кращої виучки потягнула за собою потребу в організованій

---

* Ми наполягаємо саме на такому відтворенні англійського терміну «Military Revolution», який є базовим для сучасної світової історіографії, оскільки він краще передає сутність самого феномену, оприявленого не лише в суто військових явищах (озброєнні, тактиці, воєнних технологіях тощо), але й цілому спектрі світоглядних, соціально-політичних та економічних змін. Принаймні, такий переклад терміну видається нам більш коректним, аніж «військова революція», повніше передаючи його зміст і специфіку використання в сучасній науці.

муштрі, збільшенню кількості офіцерів та сержантів, що керували рухом солдатської маси, а відтак і спеціальної підготовки для командного складу [1, р.201-202].

Питання керованості армії, базованої на дисципліні та військовому праві, стало актуальним для всіх держав, чії володарі прагнули мати в своїх руках досконалі військові механізми не лише на період війни, але й в мирний час. Централізація військового управління давала хороші результати на полі бою, тож європейські монархи вирішили зробити цю практику постійно діючою [1, р.202-204]. Це було не простим завданням задля вирішення якого державою в першу чергу було монополізовано набори до війська й роздачу офіцерських посад. Арміями відтак почали керувати не приватні антрепренери, а штат чиновників і офіцерів, котрі приймали присягу монарху, маючи відповідні патенти й жалування з державного скарбу. Своєю чергою, монополізація використання військової сили потягла за собою відповідні фінансові зобов'язання. Війна завжди була витратною справою, але тепер видатки королівської скарбниці збільшилися в сотні разів, змушуючи, з одного боку, впроваджувати нові податки, суворий фінансовий облік, а з іншого — терпляче боротися із спротивом станів, які опиралися оподаткуванню й фінансовій централізації [1, р.205–208]. На думку Робертса, ця констеляція інтересів і прерогатив влади й суспільства призвела до формування принципово нової моделі централізованої держави («well regulated state»), класичним прикладом якої стала абсолютистська монархія, що з більшими чи меншими змінами проіснувала до середини XIX ст.

Дослідження «Guns, Sails, and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700» (1965) італійського історика Карло Чіполли (1922-2000), присвячене змінам в мореплавстві XV — XVIII ст. (поява вітрильників нового типу, сучасної навігаційної апаратури й палубної артилерії) доповнило теоретичний каркас «мілітарної революції», дозволивши говорити про неї, як одну з передумов вивищення Європи й постання протягом

XVIII-XIX ст. євроцентричного світу. Чіполла вважав, що поява наприкінці Середньовіччя нових вітрильників, досконалої навігаційної апаратури й карт, розвиток палубної артилерії дозволили європейцям проникнути у найвіддаленіші куточки світу, утвердивши там свою військову перевагу й захопивши контроль над новими територіями та їхніми ресурсами. Військовий флот, як один з трендів «мілітарної революції» проклав шлях для економічного і політичного панування Заходу над рештою земної кулі, поділивши її на світ європейської цивілізації та колоніальний світ [2].

Протягом другої половини XX ст. концепція «мілітарної революції» була неодноразово скритикована істориками й зазнала численних реінтерпретацій. Їхня сутність полягала, головним чином, у двох моментах: сумнівах відносно самого концепту «революції» як одномоментного й кардинального повороту в розвитку військової справи (критики теорії зауважували на тому, що більшість змін, виділених Робертсом та його послідовниками, відбувалася еволюційно й виявилася розтягнутими в часі та просторі), а також ширшій інтерпретації самих змін у воєнній сфері. Один з найбільш глибоких критиків мілітарної революції американський історик Джон Лінн, принципово не відкидаючи важливості суто військово-технічних чинників цих змін (озброєння, тактики), справедливо відзначав набагато більший вплив способів комплектування та управління арміями, форми їх фінансування й утримання, габітусу самих вояків і взаємин армії із державою та соціумом [3, р.509]. Таким чином, «мілітарна революція» в такій трактовці постає феноменом цивілізаційного рівня, в якому військові фактори тісно переплелися із соціально-політичними, економічними та культурними, витворивши Європу Нового часу (така розширена трактовка була до певної міри відображена в роботах Фернана Броделя) [4, s.17-77]. Пізніше прояви «мілітарної революції» як соціо-культурного феномену почали достосовуватися й до інших регіонів – цивілізацій Сходу та Азії).

Розширення географічних і хронологічних меж “мілітарної еволюції”, накопичення фактичного матеріалу й зміна історіографічних парадигм у 80-90-

х рр. XX ст. поведували різкішу критику, ба навіть заперечення підходів Робертса та його наступників. Дослідники військової справи Переднього Сходу та Південно-Східної Азії ставили на карб адептам «мілітарної революції» надмірну зацикленість на західноєвропейських реаліях та ігнорування воєнного досвіду решти регіонів світу. Зокрема, вони доводили, що близькосхідні держави протягом XVIII-XIX ст. торували свій шлях модернізації, відмінний від західного, а застосовувані ними механізми мобілізації ресурсів для потреб ведення війн аж ніяк не поступалися тим, якими порядкували європейські держави [5]. Критики «глобалізму» й «європоцентризму» також наголошували на тому, що завоювання європейців у Південній та Латинській Америках були здійснені без застосування військових засобів «мілітарної революції». Ба більше, індійські держави та країни Південно-Східної Азії протягом XVIII ст. практикували військові реформи, як організаційні, так і технологічні, які перед тим історики зазвичай ототожнювали із питомо європейськими ноу-хау [6].

Цей релятивістський підхід мав свої конструктивні наслідки: історики здебільшого відмовилися від вимірювання процесів військового будівництва за «європейською» шкалою й «революційного/стрибкоподібного» дискурсу в описах самих змін у військовій сфері. Спільним лишилося хіба визнання важливості новацій в мілітарній сфері та їхнього впливу на розвиток державних і суспільних інститутів, незалежно від цивілізаційної приналежності. На зміну порівняльним дослідженням прийшли спроби паралельного прочитання досвіду військового будівництва не лише між різними частинами світу, але й в рамках власне європейської цивілізації.

Водночас, розвиток історіографічного концепту “Центрально-Східної Європи” поставив цілком закономірне питання стосовно того, яким чином військове минуле цього регіону було суголосьне чи відмінне тим процесам, про які жваво дискутували історики Західної Європи. Слушність такої постановки питання полягала не лише в тому, що тут знаходилися сильні й політично активні держави з великими військовими ресурсами (Священна Римська

імперія, Річ Посполита, Московська держава, Османська імперія), але й їх постійною включеністю у загальноєвропейські війни, обмін військовими практиками і збройними технологіями.

Попервах перші спроби поглянути на військову історію Східної Європи крізь призму «мілітарної революції» намагалися робити західні русисти й полоністи, як найбільш компетентні знавці «молодшої Європи». Довгий час ця група авторів писала про військові новації в Росії та Польщі, спираючись на досить таки абстрактні геополітичні розклади в регіоні, становище владних еліт, економічну кон'юнктуру — словом, аналіз тих чинників, які входили до сталого набору питомих ознак Східної Європи в історіографії середини ХХ ст. Характерним прикладом перших спроб таких оглядових, але ще не досить ґрунтовних, узагальнень стала стаття відомого американського русиста Річарда Геллі (1937-2009) «Warfare, Changing Military Technology, and the Evolution of Muscovite Society». Співставляючи розвиток військових технологій і практик із західними аналогами, автор поділив їх на два періоди, якісні відмінності між якими полягали в протистоянні різним супротивникам: спочатку татарській легкій кінноті, а згодом шведській регулярній піхоті. За образним висловом Геллі, «змінивши лук на мушкет», московська військово-політична система раціоналізувала свою структуру, посиливши контроль над станами і впровадивши домінування держави в суспільно-політичному та економічному житті [7, р.74–76, 94–97]*. Інший відомий фахівець з російської історії, Маршалл По, погоджуючись із загальним контекстом моделі, сформульованою Геллі, був, однак не таким категоричним, зауважуючи, що попри консервування багатьох архаїчних інститутів, Московська держава через імпортування західних військових практик таки спромоглася стати на шлях модернізації [8], а інший історик, Майкл Поль відзначив важливість трансферу західних військових технологій і практик для територіальної експансії Росії [9].

---

* Стаття є скороченою версією частини ранішої монографії автора, присвяченій кріпосній економіці та збройним силам Росії: Hellie R. Enserfment and Military Change in Muscovy. - Chicago: University of Chicago Press, 1971.

Особливості розвитку військової справи в Речі Посполитій вперше знайшли глибоке й системне відображення в роботах британського полоніста Роберта Фроста. Програмна стаття Фроста «The Polish-Lithuanian Commonwealth and the «military revolution»» побачила світ, коли концепт «мілітарної революції» Робертса було суттєво скориговано його послідовниками. Нові дискусії точилися довкола питання того, чи власне революція військової справи спричинила зміну політичних структур в Європі, чи навпаки «well regulated state» уможливила бурхливий розвиток постійних армій і супутніх ним соціально-економічних інститутів. Саме в такому ключі й було поставлено питання в роботі британського дослідника: яким чином на розвиток армії Речі Посполитої впливали військовий і політичний чинники, і який із них, зрештою, мав вирішальне значення? На думку автора, попри постійну зміну векторів докладання військових зусиль (війни зі шведами, турками й росіянами) протягом XVI — першої половини XVII ст. військова машина цілком справлялася з щоновими викликами. Вона успішно переорієнтовувалася на війну з новим противником, дозовано запозичувала технічні й організаційні інновації та регенерувала свій потенціал. Кардинальні зміни, особливо розбудова постійної армії й розширення оподаткування, видавалися шкідливими шляхті й магнатам, котрі небезпідставно вважали армію небезпечним інструментом централізації та розширення прерогатив короля. Своєрідний пакт про ненапад, мовчазно укладений між аристократією і монархом унеможливив реформи, котрі, за великим рахунком, не були конче необхідними в умовах війн XVII ст. Натомість, в наступному столітті вони вже виявилися запізними [10].

Своєрідність шляху, торованого польсько-литовською федерацією аж ніяк не виключала її інтегрованості в загальноєвропейські тренди, головними серед яких були технічні інновації (особливо в артилерійській справі), поширення муштри й експерименти в царині тактики, що було продемонстровано в інших роботах Роберта Фроста [11, 12]. Подібно до інших

дослідників східноєвропейського військового мистецтва, історик слушно зауважив появу цілої низки оригінальних способів ведення війни на відкритих і розлогих театрах воєнних дій, на котрих польсько-литовська армія протистояла дуже різним типам супротивника. Все це сприяло виробленню незнаних на Заході оперативно-тактичних форм, як-от: ведення глибокої розвідки, маневрової та рейдової війни, переважання кавалерійських операцій тощо [4, s.77–81, 92–101].

Фронтирний характер розвитку військової справи на Сході Європи особливо чітко оприявнився в дослідженнях над австрійською та османською частинами Угорщини, де суто європейські практики поєднувалися з орієнталістичними впливами. Окрім цього, на військове будівництво напівсуверенних держав Східної Європи значний вплив справили національно-визвольні повстання та війни. Угорський військовий історик Бела Кірай (1912–2009), що працював у еміграції, слушно зауважував, що саме ця особливість врізняє вектор розвитку східноєвропейських армій у XVII–XVIII ст. Прикладом побудови збройних сил, базованих на успішних зразках країн протестантського табору він вбачав у армії, створеній під час антигабсбурзького повстання 1703–1711 рр. під проводом Ференца II Ракочі (1676–1735). В підвладній османам частині Угорщини апологетом розбудови постійної армії був князь Міклош Зріні (1620–1664). Втім, слабкість фінансової бази, нерозвиненість бюрократичного апарату й боротьба станів за свої привілеї заважали східноєвропейським володарям тримати великі постійні війська, змушуючи до розбудови багатоукладних армій, в яких нові елементи (конскрипції, професійний офіцерський корпус, штатна структура) поєднувалися зі старими традиційними (ополчення земельної знаті й міст, військово-служилі категорії населення). Трактуючи війну не лише як суто технологічний феномен, а й як складне соціо-культурне явище, Кірай слушно зауважив, що на Сході Європи вона мала характер цивілізаційного протистояння між носіями різних культур і релігій. Це спричинювало особливо жорстокий характер бойових дій, їх

розтягнутість у часі і фатальність наслідків. Війни без правил спричинили появу «unconventional tactics», коли звичні для Заходу форми збройної боротьби не працювали [13].

Дуже продуктивним виявилися студії з військової історії раннього Нового часу Османської імперії, котрі презентували для істориків унікальний матеріал для компаративістичних досліджень. Їх появу ознаменувала серія досліджень американського османіста угорського походження Габора Агостона, присвячених османській військово-ленній системі, яничарському корпусу та запозиченням європейських військових практик XVI- XVIII ст. В своєму фундаментальному дослідженні «Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire» (2005) Агостон фактично спростував поширений в світовій історіографії міф про неефективність і відсталість османських збройних сил, їхню архаїчну структуру, системи комплектування й забезпечення, а також технічну відсталість. Багато організаційних і логістичних практик, вироблених турками, стали взірцями для наслідування в багатьох європейських державах, а армії сусідів по Східній Європі, як-от польська та угорська, молдавська та валаська вдавалися до прямих запозичень [14, 15]. Агостон також відзначив, що ще й XVI ст. траєкторії еволюції військових систем Османської імперії та Московської держави рухалися паралельними курсами. Поворотним моментом для них стали періоди політичної нестабільності на початку XVII ст. й нові загрози з боку сусідів по Європі, що спричинили різні відповіді з боку правлячих еліт: в османському випадку система швидко децентралізувалася й попри ряд косметичних реформ уже у XVIII ст. впала в повну дисфункцію; російська відповідь на нові виклики виглядала більш продуктивною. Московська еліта сформувала оригінальну модель «військово-фіскальної» держави, що модернізувала й утримувала свої військові інститути екстенсивним шляхом, експлуатуючи величезні людські та матеріальні ресурси імперії [16, p.315–319].

Останнім часом з'явилися спроби вписати в контекст “мілітарної революції” військову історію Московської держави та Російської імперії. Її вплив на міжнародні відносини в Європі та реформи в новоспеченій Російській імперії пунктирно окреслив російський історик Олександр Каменський, солідаризуючись, в цілому з думкою західних русистів стосовно асинхронності в природі військових змін у Європі та Росії [17, с.85].

Традиційно модернізація російської армії, розпочата Петром I залишала в тіні всі скільки-небудь важливі зміни в збройних силах Московської держави, котрі хронологічно співпадали з радикальними зрушеннями у військовій справі Європи. Грунтовна розробка організаційних реформ першої половини XVI ст. Сергієм Нефьодовим, зокрема, показала незаний історикам доти вплив військово-територіальної системи Османської імперії на Московію [18], а роботи Олександра Чернова – системність підходу московських урядів до військових реформ у XVII ст. [19]. Роботи російських істориків останнього десятиліття, присвячені військами “нового строя”, аналізу бойових якостей помісного ополчення та неросійських формувань, своєю чергою, відкрили зовсім новий ракурс допетровської епохи у військовому будівництві [20, 21]. Зокрема, істориками було обгрунтовано слушну тезу про певну спадковість тенденцій військових реформ на рубежі XVII – XVIII ст. Петровська модернізація армії та флоту, котра потягла за собою масштабне реформування державного управління, оподаткування й згодом соціальної структури, постала не як радикально новий курс, а продовження й інтенсифікацію заходів, котрі провадилися ще старомосковськими елітами. Преломленню «мілітарної революції» у власне військовій сфері присвячені праці Віталія Пенского, котрий спробував співставити вектор розвитку допетровської та післяпетровської військово-політичних моделей із західним досвідом [22; 23]. Цікавим і дещо парадоксальним став висновок автора про те, що після зміни парадигм у військовому реформуванні (відходу від традиційної помісної системи і ставка на «протестантську/західну» модель) за Петра I, Росія

остаточно обрала шлях консервації старих форм суспільно-політичного устрою, в яких держава домінувала над суспільством. Пенскою вслід за Геллі стверджує, що якщо внаслідок «мілітарної революції» Західна Європа отримала імпульс прискорення соціально-політичного й економічного розвитку, Росія продовжувала спиратися на архаїчні суспільні й економічні інститути, а відтак і воєнні практики, котрі за короткий час почали стрімко втрачати ефективність [23, с.141].

Досвід вивчення військово-політичних систем східноєвропейських держав та змін їхніх моделей протягом «мілітарної революції» неминує штовхає дослідників до аналогічної постановки проблеми стосовно Козацького Гетьманату середини XVII–XVIII ст. За своєю площею та ступенем задіяності в геополітичних розкладах тодішньої Європи Козацька держава, поза сумнівом, була однією з найпомітніших військових сил на Сході континенту. Безумовно, вивчення військових інститутів та воєнної активності гетьманату аж ніяк не передбачає прямого порівняння й тим більше накладення концепту «мілітарної революції» на українські реалії. Це було б надто примітивним і некоректним порівнянням. Йдеться швидше про відстеження того, як в добу, коли світ ставав євроцентричним, Козацька Україна та її сусіди впорядковували свої мілітарні інститути та контролювали ступінь їх ефективності. Як було продемонстровано вище, практика такого «паралельного прочитання» змін у військово-політичній сфері вже стала історіографічною нормою й довела свою продуктивність. «Мілітарна революція» на Заході стала зручним фоном для відстеження тих змін, котрі вказували на відмінність шляху, котрий торували Схід і Центр Європи. Винятковість і несхожість цих векторів добре продемонстрована для Речі Посполитої, Московської держави/Російської імперії, Османської імперії та придунайських держав. Підкреслимо, що в рамках цих студій дослідники не просто виявляли своєрідність розвитку військових практик кожного з означених регіонів, але й досліджували ті сторони військової організації, котрі упродовж багатьох років лишалися «поз кадром»: ступінь боєздатності різних

військових формувань, розвиток військово-теоретичної думки, обіг спеціальної військової літератури, персональний склад командного корпусу, вплив військових інститутів на соціальні процеси, ставлення до війни суспільства й Церкви тощо.

Кидаючи ретроспективний погляд на розвиток козацької державності та її військово-політичної системи, маємо констатувати, що попри глобальні геополітичні зміни в регіоні, вона в головних своїх рисах лишилася незмінною. Козацька республіка продовжувала порядкувати становою, за своїм характером армією, структурованою за територіальним принципом й фінансованою за рахунок місцевих бюджетів (виняток становили лише наймані формування й частина артилерії). Розвиток військових знань, підготовки офіцерських кадрів й логістичних методів війни не був пріоритетним в цій частині Європи, на відміну від Заходу. Протистояння зі східними арміям витворило специфічну тактику, поділ війська й не потребували розвитку військової інфраструктури та вдосконалення фортифікацій. Ця модель цілком узгоджувалася з моделлю Козацької Речі Посполитої й в цілому справно функціонувала в умовах стабілізації кінця XVII ст. Втім, Велика Північна війна 1700–1721 рр. та зростання могутності Росії, виснаження й поразки козацького війська на нових фронтах з незанимаючими доти супротивниками і формами ведення війни, порушили цю крихку рівновагу, на яку козацькі еліти не мали адекватної й своєчасної відповіді. Мілітарне лідерство модернізованих держав Європи автоматично означало й лідерство політичне, від якого усувалися архаїчні станові республіки на кшталт Гетьманщини та Речі Посполитої з їх недостатньо ефективними військовими моделями.

Грунтовне співставлення українських реалій із тенденціями, що відбувалися у військовому будівництві сусідніх країн, дозволить відповісти на важливі питання: яким чином геополітичні виклики вплинули на стан збройних сил і Козацької держави в цілому? Як змінювалися механізми мобілізації військових ресурсів? Зрештою, яким чином зміни, що відбувалися у військовій

сфері, котра була тісно пов'язана з моделлю держави, вплинули на її форму й функціонування?

Список використаних джерел і літератури:

1. Roberts M. The military revolution, 1560–1660 /M.Roberts // Essays in Swedish History / Ed. by Roberts M. – London: Weidenfeld and Nicholson, 1967. – P.195–225.
2. Чиполла К. Артиллерия и парусный флот. Описание и технология вооружения XV–XVIII вв. /Чиполла К. – М., 2007. – 224 с.
3. Lynn J.A. The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000 / J.Lynn // The International History Review. – 1996. – XVIII, №3 – P. 505-545.
4. Maroń J. Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy /J.Maróń. – Wrocław, 2011. – 356 s.
5. Frank J. The theory of a Military Revolution: global, numerous, endless? /J.Frank, V.-A. Gilmar // Revista Universitaria de Historia Militar. – 2014. – Vol. 3. – P. 189–204.
6. Frank J. The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision /J.Frank, V.-A. Gilmar. – Palgrave Pivot, 2016. – 101 p.
7. Hellie R. Warfare, Changing Military Technology, and the Evolution of Muscovite Society / R.Hellie // Tools of War: Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445–1871. / Ed. by John A.Lynn. – Urbana: University of Illinois Press, 1990. – P. 74–99.
8. Poe M. The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective / M.Poe // Comparative Studies in Society and History. – 1996 – Vol. 38, No. 4. – P. 603–618.
9. Paul M. The Military Revolution in Russia, 1550–1682 /M.Paul // The Journal of Military History. – 2004. – Vol. 68. – P. 9–45.
10. Frost R. The Polish-Lithuanian Commonwealth and the “military revolution” / R.Frost // Poland and Europe: Historical Dimensions. Selected Essays from the 50th Anniversary International Congress of the International Congress of the

- Polish Arts and Sciences in America /J.S. Pula and M.B. Biskupski (eds.). – Boulder, Colo, 1994. – P. 19–47.
11. Frost R. Potop a teoria rewolucji militarnej / R.Frost // Rzeczpospolita w latach potopu / Red. J. Muszyńskiej i J. Wijaczki. – Kielce, 1996. – S.147–165.
  12. Frost R. W sprawie zachodniej techniki wojskowej w okresie Wojen Północnych 1558–1721 /R.Frost // “Między Zachodem a Wschodem”. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej” Red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego. – Toruń, 2002. – S. 293–300.
  13. Király B. War and Society in Western and East Central Europe in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century / B.Király // East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century. – New York: Columbia Univ.Press, 1982. – P.1–25.
  14. Agoston G. Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire / G.Agoston. – Cambridge University Press, 2005. – 300 p.
  15. Agoston G. Empires and warfare in East-Central Europe, 1550 - 1750 : the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation / G.Agoston // European Warfare, 1350-1750. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – P.110–134.
  16. Agoston G. Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800 / G.Agoston // Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History. – 2011. – 12 (No 2). – P. 282–319.
  17. Каменский А.Б. Российская империя в XVIII в.: традиция и модернизация / А. Каменский. – М., 1999. – 328 с.
  18. Нефедов С.А. Первые шаги на пути модернизации России: реформы середины XVII века / С. Нефедов // Вопросы истории. – 2004. – № 4. – С.33–52.
  19. Чернов А.В. Вооруженные силы Русского государства XV- XVII вв. / А.В.Чернов. – М., 1954. – 224 с.

20. Курбатов О.А. Организация и боевые качества русской пехоты «нового строя» накануне и в ходе русско-шведской войны 1656-1658 годов / О. Курбатов // Архив русской истории. – 2007. – Вып.8. – С.157–197.
21. Малов А.В. Московские выборные полки солдатского строя в начальный период своей истории 1656-1671 гг. / А. Малов. – М., 2006. – 624 с.
22. Пенской В.В. Военная революция в Европе и вооруженные силы России второй половины XV – XVIII вв.: от дружины к регулярной армии / В. Пенской. – М., 2004. – 525 с.
23. Пенской В.В. От лука к мушкету. Вооруженные силы Российского государства 2-й половины XV – XVII вв.: Проблемы развития / В.В.Пенской. – Белгород, 2008. – 256 с.

References

1. ROBERTS, M. (1967) *The military revolution, 1560–1660. Essays in Swedish History*. London: Weidenfeld and Nicholson, p.195-225.
2. CYPOLLA, K. (2007) *Artylleriya ta parusnyy flot. Opysanye y tekhnolohyya vooruzhenyya XV-XVIII vv.* Moscow.
3. LYNN, J.A. (1996) *The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-2000. The International History Review*. XVIII, №3, p. 505-545.
4. MAROŃ, J. (2011) *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy*. Wrocław.
5. FRANK, J., GILMAR, V.-A. (2014) *The theory of a Military Revolution: global, numerous, endless? Revista Universitaria de Historia Militar*. Vol.3, P.189–204.
6. FRANK, J., GILMAR, V.-A. (2016) *The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision*. Palgrave Pivot.
7. HELLIE, R. (1990) *Warfare, Changing Military Technology, and the Evolution of Muscovite Society. Tools of War: Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445–1871*. Urbana: University of Illinois Press. P.74-99.

8. POE, M. (1996) The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 38, №. 4, p. 603-618.
9. PAUL, M. (2004) The Military Revolution in Russia, 1550–1682. *The Journal of Military History*. Vol. 68, p. 9–45.
10. FROST, R. (1994) *The Polish-Lithuanian Commonwealth and the “military revolution” in: Poland and Europe: Historical Dimensions. Selected Essays from the 50th Anniversary International Congress of the International Congress of the Polish Arts and Sciences in America*. Boulder, Colo, p.19–47.
11. FROST, R. (1996) Potop a teoria rewolucji militarnej. *Rzeczpospolita w latach potopu*. Kielce. S.147-165.
12. FROST, R. (2002) W sprawie zachodniej techniki wojskowej w okresie Wojen Północnych 1558–1721. “Między Zachodem a Wschodem”. *Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*. Toruń, s.293-300.
13. KIRÁLY, B. (1982) War and Society in Western and East Central Europe in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century. *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*. New York: Columbia Univ. Press, P.1-25.
14. AGOSTON, G. (2005) *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
15. AGOSTON, G. (2010) Empires and warfare in East-Central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation. *European Warfare, 1350-1750*. Cambridge: Cambridge University Press, p.110-134.
16. AGOSTON, G. (2011) Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. 12 (No 2), p. 282-319.
17. KAMENSKYY, A.V. (1999) *Rossiyskaya imperiya v XVII v.: traditsiya i modernizatsiya*. Moscow.

18. NEFEDOV, S.A. (2004) Pervyye shagi na puti modernizatsii Rossii: reformy serediny XVII veka. *Voprosy istorii*. 4, s.33-52
19. CHERNOV, A.V. (1954) *Vooruzhennyye sily Russkogo gosudarstva XV–XVII vv.* Moscow.
20. KURBATOV, A.A. (2007) Organizatsiya i boyevyye kachestva russkoy pekhoty «novogo stroya» nakanune i v khode russko-shvedskoy voyny 1656-1658 godov. *Arkhiv russkoy istorii*. Vyp.8, s.157-197.
21. MALOV, A.V. (2006) *Moskovskiye vybornyye polki soldatskogo stroya v nachal'nyy period svoey istorii 1656-1671 gg.* Moscow.
22. PENSKOY, V.V. (2004) *Voyennaya revolyutsiya v Yevrope i vooruzhennyye sily Rossii vtoroy poloviny XV–XVIII vv.: ot druzhiny k regulyarnoy armii.* Moscow.
23. PENSKOY, V.V. (2008) *Vot luka k mushketu. Vooruzhennyye sily Rossiyskogo gosudarstva 2-y poloviny XV - XVII vv.: Problemy razvitiya.* Belgorod.

Oleksii Sokyрко

Ph.D, associate professor,

History department

Taras Shevchenko Kyiv National University

EAST EUROPE AND THE «MILITARY REVOLUTION» CONCEPT: THE HISTORIOGRAPHIC REMARKS

***Abstract.** The concept of a «military revolution» was formulated in the British historiography in the mid-XXth century (The term «military revolution» for a designation of this overturn has been entered by the British historian M.Roberts in 1955). It includes the emergence of the large permanent professional armies with a predominance of infantry and artillery, new forms of organization, combat training and methods of warfare. The fire-arms wide circulation has led to the revolution in the art of war. It has caused serious changes in the political, economic, social*

spheres at first in the West European society, and then in the neighbor states. This concept had an extremely strong influence on the development of the research of the nature of the army, society and the state of Early Modern times. Studies discovering the development of military institutes in different regions of Europe, their influence on the formation of centralized states and the transcontinental expansion of European civilization have led to a series of heated discussions that continued till today. The problems of the influence of the «military revolution» on the historical fate of the countries of Eastern Europe and the peculiarities of its evolution hold a specific place. The article reflects the basic trends of studying of a concept of military revolution in Eastern Europe region and a present condition of a problem contemporary historiography.

Keywords: *East Europe, «Military Revolution», absolutism, armed forces, military skill, historiography.*

Надійшла до редколегії 22.02.2018

УДК 94(477):930.1(045)«1923-1924»

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.145-166>

Ігор Срібняк,

доктор історичних наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка

**ДІЯЛЬНІСТЬ «ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ В ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ В ПОЛЬЩІ»
(КАЛІШ-ЩИПОРНО) ВОСЕНИ 1923 – НАВЕСНІ 1924 рр.***

Анотація. У статті аналізується діяльність «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі», що було створено у групою старшин з метою надання допомоги студіюючим у таборах Каліш-Щепіорно воякам інтернованої Армії Української Народної Республіки. Завдяки добре поставленій інформаційній акції та наполегливості членів Товариства, на заклик про допомогу шкільній молоді відгукнулася значна частина емігрантів-українців, низка українських громадських організацій, дехто з галичан та волиняків.

Важливим було й те, що Товариство не тільки видавало грошові та матеріальні допомоги учням та лекторам таборових шкіл, але й інвестувало кошти у створення прибуткових організацій, отримуючи в такий спосіб додаткові грошові надходження, а також створюючи робочі місця для таборян. З кінця 1923 р. Товариство перебрало на себе надання грошової допомоги учням таборової Гімназії імені Т.Шевченка, допомагало «Школі малолітніх» в Щипіорно та дитячому садку.

Товариство використовувало будь-яку можливість для збору коштів, влаштовуючи, зокрема, «Дні школи» у таборах з проведенням лотереї на її

---

* Статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – авт.

користь. Діяльність Товариства припинилась тільки з ліквідацією таборів (серпень 1924 р.), але до того часу воно продовжувало надавати матеріальну допомогу нужденним воякам-українцям у таборах до повного вичерпання наявних у нього коштів.

Ключові слова: табір, інтерновані, товариство, пожертва, Армія УНР.

Окреслена дослідницька проблема належить до числа майже не вивчених в українській історіографії, бо специфіка функціонування громадських організацій, і зокрема – «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (створених таборцями з метою надання допомоги нужденним категоріям вояцтва у Каліші та Щипіорно, Польща) до сьогодні практично не перебувала у полі наукової уваги дослідників. Лише окремі згадки про згадуване Товариство присутні в працях автора цієї статті [1, с.75] та польського дослідника О.Вішки [2, с.154-155].

Між тим досвід її гуманітарно-допомогової діяльності є цінним і в сучасних умовах, бо своєю діяльністю воно ще раз довело здатність громадянського суспільства в Європі ефективно вирішувати невідкладні проблеми повсякденного існування побудованого на демократичних цінностях суспільства. Відтак завданням цієї статті є комплексне відтворення історії діяльності «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі», а також особливості надання матеріальної допомоги найбільш нужденним категоріям інтернованих у згадуваних таборах.

***

Станом на осінь 1923 р. інтерновані вояки-українці зі складу перебували в двох таборах – Каліш і Щипіорно, які творили єдину групу Військ УНР. У цей час тривав процес поступового скорочення кількості таборців, бо вони все більшому обсязі звільнялись у безтермінові відпуски та влаштовувались на різні роботи аби прогодувати себе та членів своїх родин. Також тривав процес виїзду молодшої старшини на навчання до Чехословаччини, в якій діяла ціла

низка вищих навчальних закладів (як українських, так і чеських), які охоче приймали екс-таборян до складу своїх студентів.

Здобуття освіти інтернованими в умовах наближення терміну ліквідації таборів була настільки важливою, що спонукала таборян шукати різних можливостей для залучення коштів, потрібних для цього. Конче необхідною для цього була кооперація зусиль інтернованого українського вояцтва, у т.ч. в рамках громадських організацій. Однією з них стало «Товариство допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернації в Польщі» (відома також його дещо інша назва – «Товариство Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі», далі – Товариство), яке постало за ініціативою групи вчителів і кооператорів (до числа його членів-фундаторів увійшли сотник А.Коршнівський (голова управи Товариства), адміністративний хорунжий Я.Сліпанський (скарбник), поручник К.Подільський (секретар), сотники С.Кальмуцький і І.Ярошенко, поручники М.Юрченко і В.Костечук, старшини Ф.Шевченко, О.Пустовіт, П.Приходченко та М.Шляхтиченко [3, арк.4].

Його головним завданням, як зазначалось у статуті Товариства (був ухвалений 1 листопада 1923 р.), було визначено «поліпшення матеріального становища шкільної молоді[...] курсів, дитячих садків і інших освітніх установ». У ньому також визначалось, що задля досягнення свої завдань Товариство улаштуватиме «курси, лекції, виклади, конкурси, екскурсії», видаватиме «книжки, газети, журнали, листівки», посередничатиме «між працедавцями та молоддю в цілях приміщення їх на відповідну працю» та «в збутті (реалізації – *авт.*) вироблених ними речей і в закупці потрібних їм матеріалів». Крім того, Товариство зобов'язувалось «приймати на себе клопоти в цілях захисту правного становища шкільної молоді» [4, арк.1-2].

Товариство мало два рівні членства – дійсні та почесні; до перших могли належати «Українські емігранти[...] незалежно від їх тимчасового перебування», до других – «видатні Українські діячі, які [відзначились] своєю працею на полі громадському, або культурно-освітнім» або ті, що офірували

для культурно-освітніх цілей Товариства 10 золотих гривень (в еквіваленті – 100 крон чеських або три долари США). Рішення про прийом нових членів ухвалювалось загальними зборами членів Товариства, а вся поточна його діяльність визначалась правлінням. Контроль за відповідністю всіх витрат з рахунків Товариства здійснювався ревізійною комісією (щомісячно) [5, арк.3-4].

З самого початку своєї діяльності в жовтні 1923 р. – ще до прийняття статуту організації – Товариство вжило енергійних заходів для пошуку коштів, потрібних для підтримки українського шкільництва в таборах інтернованих в Польщі. З цією метою Товариство звернулось «до Українського громадянства на еміграції суцього» з відозвою, в якому наголошувало на першочерговості свого завдання «витягнути поміж інтернованого вояцтва все живе й спосібне працювати над собою, дати йому змогу продовжувати роботу і бути в майбутньому корисним для своєї нації» [6, арк.3].

На цей час ситуація в таборах була такою, що з одного боку в них була значна кількість бажаючих вчитись молодих людей, але їм на перешкоді стояла, по-перше, «мала кількість відповідних шкіл, з котрих багато припинили навчання з причин чисто матеріальних»; а по-друге, «жахливий економічний стан інтернованих, які в більшості буквально голодні, босі й голі». Справа полягала в тім, що інтерновані крім невистачаючого таборового пайка не отримували жодних грошових допомог, а фізична праця в умовах дуже низької на той час купівельної спроможності польської валюти не давала «змоги одягнутись цілком і взагалі поліпшити своє матеріальне становище» [7, арк.3].

Найпершим завданням Товариства була визначена підтримка 100 осіб учнів та 10 викладачів Гімназії в Каліші, яких конче необхідно було «поставити в людські умови існування: лекторам видавати сталу грошову допомогу на відживлення, учням же давати допомогу натурою, мінімум якої повинен бути 1 літр молока і $\frac{1}{4}$ буханця хліба на день». Водночас мали бути задоволені й інші їхні життєві потреби – їх належалося також забезпечити «одягом, взуттям і

білизою, придбати для учнів необхідні підручники, відсутність яких зле відбивається на навчанні». На думку членів Товариства, тільки виконавши це завдання можна було би ініціювати відкриття інших шкіл, як загальноосвітніх, так і спеціальних. Для цього у таборах мався відповідний лекторський персонал, не було би й нестачі в учнях, бо «кожен з інтернованих з'ясував вже собі, що єдиною метою сучасної еміграції є наука, коли цього не буде, то тоді тратиться всякий смисл перебування на еміграції» [8, арк.3].

За деякий час Товариство поширило звернення «Останнє благання» (за підписами членів управи), в якому знову закликала всіх українських емігрантів жертвувати кошти на потреби шкільництва в Каліші та Щипіорно. У ньому йшлося про добре відомий всім таборянам злиденний стан учнів та викладачів Гімназії ім. Т.Шевченка, які не мають самого необхідного, бо «ні вчитель, ні учень не можуть мати й не мають якої б то не було платної праці, яка давала б змогу поліпшувати їхній злиденний життєвий мінімум». І це при тому, що «кожен таборовий вчитель дає, а учень слухає щодня мінімум, 6-7 лекцій», і попри всі негаразди вони продовжують свою працю. Управа Товариства брала на себе зобов'язання звітувати про всі надходження та витрати, аби кожен жертводавець бачив «наслідки од праці організації, а відтак і доцільність своєї допомоги» [9, арк.1].

Ці заклики не залишились не почутими, і на рахунки Товариства почали надходити добровільні внески, збір яких відбувався через підписні листи. Тільки у другій половині жовтня 1923 р. було проведено шість таких збірок, що дозволило зібрати 3.221.400 марок польських (м.п.) [10, с.2]. Крім того, Товариство зверталось до різних таборових інституцій з проханням жертвувати кошти (шляхом одноразового внеску або встановлення певного відсотку відрахувань з прибутків або взяттям одного-двох учнів таорової гімназії «на постійне підживлення» – не менше одного літра молока та однієї чверті буханця хліба) для допомоги шкільній молоді. 30 листопада 1923 р. з таким проханням Товариство, зокрема, звернулось до таорового казино [11, арк.11].

Згадуване звернення знайшло розуміння та підтримку у всіх таборян та керівництва таборових інституцій: на початку грудня 1923 р. голови прибуткових таборових осередків (Михайло Гікавий, Гриць Онищенко, Микола В'юн, Варфоломій Моїсеєнко, Павло Порохніцький, Панько Татаруля, Євген Мірович) в імені очолюваних ними організацій одноразово пожертвували Товариству від 250.000 до 2.000.000 м.п., що загалом принесло 3.850.000 м.п., а також встановили щомісячний відсоток «на шкільний фонд» (від 5 до 10% від загальної суми прибутків) [12, арк.13].

До збору коштів та речей для потреб учнівської молоді в таборах активно долучались почесні члени Товариства, і зокрема – генерал-хорунжий М.Шаповал, якому 1 грудня 1923 р. було дано уповноваження на збір пожертв на теренах ЧСР «як грошових, так і натурою, одягом, взуттям, білизною та шкільними підручниками» для потреб «допомоги Українській шкільній молоді і лекторам у таборах інтернованих у Польщі, а також на організацію різних грошових фондів, що мають метою допомагати тим же шкільникам». Також в уповноваженні зазначалось, що все, що М.Шаповалом «в цій справі буде зроблено, ми цілковито приймаємо і наперед висловлюємо йому свою щирю подяку за його працю на користь Української шкільної молоді на інтернації в Польщі» [13, арк.7].

Серед корисних ініціатив Товариства – ідея створення «Шкільного» («гімназійного») кооперативу, яка була підтримана начальником управління культурно-освітніми справами Генерального штабу Армії УНР В.Прокоповичем. Останній передав на цю мету як позичку три долари США (за тодішнім курсом – 12.600.000 м.п. – *авт.*), отримані в свою чергу від Української капели О.Кошиця на «шкільні потреби» (лист В.Прокоповича від 11 грудня 1923 р.) [14, арк.1]. Правління Товариства зобов'язалось повернути цю суму «при першій можливості», а також звернулася з листом до О.Кошиця, в якому висловила йому щирю подяку [15, арк.24, 32]. Вже за кілька днів

гімназійний кооператив «Ощадність» розпочав свою діяльність, отримавши від Товариства у якості безповоротної допомоги 12 млн. м.п.) [16, с.2].

У середині грудня 1923 р. правління Товариства надіслало листи до вищих церковних ієрархів в Польщі – глави автокефальної православної церкви митрополита Діонісія та первосвященника Української греко-католицької церкви А. Шептицького, в яких містилось прохання «прийти на допомогу [у] невідкладній справі підтримки нашої школи в таборах», бо становище останньої виглядало просто «трагічним». На думку авторів цього звернення, ця допомога могла бути надана шляхом проведення збирання пожертв на цю мету в православних та греко-католицьких парафіях [17, арк.33-33зв.].

У кінці 1923 р. Товариство звернулось до Михайла Савченка в Братиславі (ЧСР) з проханням провести збірку коштів, інформуючи при цьому, що під її опікою перебувають калішська Гімназія ім. Т.Шевченка (100 учнів та 10 лекторів) та калішський дитячий садок (30 дітей віком від 5 і більше років), а також «Школа малолітніх» в Щипіорно (20 учнів і три вчителі). У своєму листі Товариство інформувало М.Савченка про надзвичайно тяжкі умови перебування у таборах шкільної молоді, $\frac{3}{4}$ якої голодує через зменшення пайка, а решта потребує білизни та підручників [18, арк.4].

Але сподівання Товариства отримати грошову допомогу від міжнародних харитативних організацій (зокрема – від регіонального представництва Міжнародного Червоного Хреста в Женеві та Британського комітету допомоги) закінчились невдачею, тогочасні представники яких не вважали за потрібне створення умов для набуття освіти дорослими вже таборянами, які на їх думку, мали полишити навчання в таборі та влаштуватись на некваліфіковану роботу аби мати можливість існувати в Польщі [19, с.3].

Підводячи підсумки своєї діяльності у 1923 р., товариство повідомляло таборян про розсилку закликів та звернень про допомогу шкільній молоді на адреси 72 громадських установ та 45 визначних українських громадських діячів. Серед таборових установ, які прийшли на допомогу шкільній молоді

фігурували старшинські зібрання Окремої кінної дивізії та штабу тилу (відрахування частини дивідендів для підтримки двох учнів), кооператив 3-ої Залізної дивізії (щомісячні 20% відрахування із сум чистого прибутку для 8 учнів-дивізійників), столярський і мистецько-прикладний кооператив-артіль «Зелений луг» (організація і проведення 29 грудня 1923 р. концерту-балу, весь прибуток з якого призначався на користь Товариства) [20, с.2].

Управа «Кооперативу сімейних» табору Щипіорно передала на потреби Товариства 500.000 м.п., група старшин в Закопане – 3.300.000, організація «Просвіта» з м. Луцька – 5.000.000, добродії Талан, Гнатів і о. Василь Дуда – відповідно 175.000, 300.000 і 500.000 м.п. Нарешті, культурно-освітня секція «Калішського товариства допомоги збігцям з України» провела 24 грудня ц.р. вечорниці, під час яких було зібрано 146.000 м.п. [21, с.2]

Товариство використовувало будь-яку можливість для збору коштів, влаштовуючи, зокрема, у таборах «Дні школи» з проведенням лотереї на її користь. Для організації лотерей їх організатори просили авторів відомих книжок передати на цю потребу кілька примірників їх творів. З таким проханням правління Товариства звернулось, зокрема, до підполковника О.Даценко (автора книги «Літопис української революції») [22, арк.19], Олекси Карманюка, В.Конопацького. Кооператив «Зелений луг» передав на цю потребу одну картину (олійні фарби на полотні) [23, с.3]. Надходження книг уможливило проведення 29-30 грудня 1923 р. у таборах збору пожертв на користь таборової шкільної молоді [24, с.1].

На початку січня 1924 р. Товариство збільшило свою кількість, прийнявши до свого складу Михайла Гікавого, Григорія Онищенка, Миколу В'юна, Варфоломія Моїсеєнка, Павла Порохніцького (громада старшин в Закопане), Миколу Кирієвського і Федора Лисенка (друкарня видавництва «Чорномор»), підполковника Миколу Рогальського і сотника Йосипа Колодочка (1-ша Запорізька дивізія), члена товариства Ліги націй в Бухаресті Дмитра Геродота. Всі вони намагались в різний спосіб зібрати кошти учнівської

молоді в таборі (зокрема, Д.Геродот у кінці 1923 р. організував збірку коштів для Товариства, яка принесла 480 лей румунських) [25, арк.4зв.]. Додаткові грошові надходження Товариство отримувало від заснованої при кооперативі крамниці та чайні (чистий прибуток від їх комерційної діяльності за перші дванадцять днів січня 1924 р. склав відповідно 11.240.250 м.п. та 200.000 м.п.) [26, арк.12].

Свою лепту у справу допомоги таборним учням внесла група (18 осіб) старшин та юнаків Спільної Юнацької Школи, яка у складі робітничої команди працювала в Рівненському повіті Волинського воєводства на Томахівській цукроварні. Об'єднані в хор під проводом хорунжого Миколи Редька, вояки провели коляду, зібравши під час неї 30 млн. м.п. У своєму листі від 12 січня 1924 р. староста хору хорунжий Паламарчук зазначав, що тільки тим, хто пройшов табір є зрозумілими «пекельні умови» життя та побуту учнів гімназії, які «в холоді та голоді працюють над завершенням[...] освіти» [27, арк.14-14зв.].

У цей час управа Товариства зверталось до різних українських емігрантських організацій та окремих осіб з проханнями про надіслання книжок та української періодики, яких також потребували учні. Завдяки цьому до табору, зокрема, надійшли комплект журналу «Хліборобської України», за що управа висловила щиру подяку В.Липинському [28, арк.15]. На початку 1924 р. останнього – «яко найвидатнішого заслуженого Українського громадського діяча» було обрано почесним членом Товариства. У листі-подяці також міститься інформація про значну пожертву (5 млн. корон австрійських), які В.Липинський передав «на користь нашої шкільної молоді в таборах» [29, арк.16-16зв.]. 16 лютого 1924 р. останній пожертвував ще 100 тис. корон австрійських, надіславши їх разом з вітальним листом до Товариства, в якому повідомлялось про дарунок таборянам другого комплекту згаданого видання Українського союзу хліборобів-державників [30, арк.19-19зв.].

12 лютого 1924 р. Товариство листовно звернулось і до «великого маестро» Олександра Кошиця, в якому йшлося про те, що останній «ніколи не забував тих нещасних українських вояків, які ще й досі стогнуть в тяжкій неволі за дротами польських таборів». У листі повідомлялось, що діяльність товариства зосередилась «біля єдиного культурного вогнику в таборах, нашої Рідної Школи. Її табори присвячують найбільше зусилля, в бажанню підтримати й матеріально й морально ту молодь, яка ні за що не хоче покинути надію підготуватись до праці в вищих школах Європи». Товариство дякувало О.Кошицю та хору за ту допомогу, яка регулярно надходила від них до таборів, та висловлювало сподівання, що і в подальшому Українська капела не забуватиме про нужденних земляків-українців у таборах [31, арк.18-18зв.].

Товариство звернулось до графа Михайла Тишкевича і Йосипа Волашиновського з проханням прийняти на себе звання почесного члена Товариства та віднайти можливість провести збірку коштів серед українських емігрантів (але допоки ще не віднайдено документів, які би підтверджували її проведення). Листи з проханням про допомогу були надіслані до Книгарні ім. Т.Шевченка у Львові та ін. [33, арк.2, 6]

У лютому 1924 р. Товариству були передані пожертви: 20 млн. м.п. – від Союзу кооператорів (Кременець, Волинь), 15,6 млн. м.п. – української громади м. Закопани (Польща), 10 млн. м.п. – союзу «Народна торгівля» (Львів), а також різні суми від низки осіб, які жертвували особисто або проводили збірки коштів за підписними листами. В числі жертводавців – В.Липинський (12 млн. м.п.), Стефанія Посацька (10 млн.), Григорій Гарматій (10 млн.), Марія Лукашевич (2 млн.), полковник Таран (9,3 млн.), д-р Грушкевич (55 млн. за підписним листом) та ін.[34, с.2] На початку березня 1924 р. на заклик Товариства відгукнувся інженер А.Нитковський, який провів збірку коштів серед своїх знайомих (українців, поляків і євреїв) у Вільнюсі, зібравши 650.000 м.п. [35, арк.23-24.]

Подаючи інформацію про надходження цих та інших пожертв, управа Товариства висловлювала всім їм щире подяку, зазначивши, що ці «офіри... принесли стократ більше для нашого духа, даючи нам силу і заспокоєння в стражданнях та певність в перемогу». На її щире переконання, ці пожертви дозволили сполучити «роздрібнені елементи нашого народу в моноліт» та виплекати «нерозбиту недолею – сталеву лаву борців за волю Вітчизни» [36, арк.].

З піднесенням управа Товариства повідомляла про те, що пожертви на таборове шкільництво склали й 15 студентів Торгової академії в Братиславі (словаки за національністю), а також про щедрі грошові внески почесних членів Товариства («патронів» і «патронес»), щоправда – вже без зазначення їх прізвищ. За три місяці (грудень 1923 – лютий 1924 рр.) Товариство отримало загалом грошових переказів (на загальну суму 376.054.520 м.п.), а також книжок, натільних сорочок (83 шт.), цукру і вугілля (на 350,5 млн. м.п.). Кооператив «Ощадність», який провадив власну торгівельну діяльність, отримав у січні-лютому 1924 р. 107.305.000 м.п. прибутку. Таким чином, за перші три місяці діяльності Товариства його грошові та матеріальні надходження склали суму у понад 830 млн. м.п. [37, с.4]

Частину зібраних коштів (100 млн. м.п.) Товариство передало до спеціально створеного «Фонду допомоги», з якого учням виділялись грошові допомоги учням для придбання нових черевиків та білизни, закупівлі та доставки опалу для обігріву гімназії, «нафти» для освітлення, для придбання какао, молока і сахарину, «допомоги учням хлібом» та для тиражування лекційних матеріалів (загалом на ці потреби у лютому 1924 р. було витрачено 130.330.000 м.п.) [38, арк.15].

Ще 10 млн. м.п. у лютому 1924 р. було видано для організації кошикарської майстерні при кооперативі «Ощадність», 9,3 млн. м.п. витрачено для придбання продуктів для учнів-інвалідів. В деяких випадках Товариство дбало про поліпшення харчування хворих учнів (Павликова) та викладачів

гімназії (Прозорова і Свиридова), видавши кожному з них 0,5 кг смальцю [39, с.5].

Особливо активно почало долучатись Товариство до вирішення різних проблем учнів гімназії навесні 1924 р., особливо у тих випадках, коли до завершення навчання декому з них видавались документи на звільнення з табору. Одного з них – Ілька Огара – польська влада ще на початку січня 1924 р. «конфінувала» з табору та відповідно зняла з харчового забезпечення. Але останній висловлював тверде бажання залишитись в таборі для завершення навчання в гімназії. В цій ситуації голова товариства А.Коршнівський клопотався у начальника групи інтернованих Військ УНР в Каліші про «залічення» І.Огара на харчування [40, арк.17].

На початку квітня 1924 р. Товариство надало матеріальну допомогу (4 млн. м.п.) Івану Проскурівському, який опинився в аналогічній ситуації, будучи звільненим з табору [41, арк.8]. У квітні 1924 р. Товариство видало сімом звільненим з табору учням грошову допомогу в розмірі 10 млн. м.п. кожному [42, арк.19], крім того – ще 105 млн. м.п. було витрачено того ж місяця для «Великодньої нагороди» лекторам Гімназії ім. Т.Шевченка [43, арк.36].

З 1 травня 1924 р. з табору була звільнена ще ціла низка учнів, між тим випускні іспити закінчувались лише за місяць. У цій ситуації Товариство також приходило на допомогу учням, надаючи їм безповоротні субсидії для харчування на час, потрібний для закінчення гімназії. Також Товариство виділяло потрібні суми для придбання (або пошиття) найнеобхідніших речей, ремонт взуття, виготовлення фотографічних карток для документів та ін. [44, арк.47-100] 5 травня 1924 р. до правління Товариства звернувся директор гімназії О.Дунічевський, який з огляду на цілковитий брак грошових засобів у Шкільно-просвітньому фонді ім. Б.Грінченка просив видати 99.050.000 м.п. для виплати лекторам за квітень ц.р. Вже за два дні його клопотання було задоволено [45, арк.52-52зв.].

31 травня Товариство надало допомогу (7 млн. м.п. кожному) шістьом учням, які готувались до виїзду у Францію [46, арк.101]. У червні 1924 р. деякі учні Гімназії з різних причин все ще продовжували залишатись в таборі, відтак Товариство продовжувало видавати їм мінімальні суми (4-10 млн. м.п.) для харчування*. В одній з таких заяв (члена управи Студентської громади в таборі Каліш Петра Шоха) йшлося: «Завтра, 21 червня, мені не дадуть їсти і я мушу йти кудись із табору заробляти на прожиття». Між тим він вважав доцільним залишитись у таборі ще на 10 днів – «до часу, коли будуть відіслані від Студентської Громади документи всіх членів Громади до Господарської Академії». П.Шох просив Товариство про грошову дотацію, яке (як і у всіх інших випадках) пішло йому на зустріч та виділило 5 млн. м.п. [47, арк.130-130зв.]

Отже, зумівши зібрати значні суми пожертв, Товариство фактично перебрало на себе надання грошової допомоги учням таборової Гімназії імені Т.Шевченка, що було тим більш актуальним у зв'язку з тим, що до Шкільно-просвітнього фонду ім. Б.Грінченка майже повністю припинилось надходження внесків жертводавців. Завдяки добре поставленій інформаційній акції (зادля цього А.Коршнівський навіть здійснив короткотермінову подорож до Львова та на Волинь) та наполегливості членів Товариства, на заклик про допомогу шкільній молоді відгукнулась значна частина емігрантів-українців, низка українських громадських організацій, дехто з галичан та волиняків. Складнощі таборового існування найкраще усвідомлювали самі таборяни, тому майже всі прибуткові організації вважали своїм почесним обов'язком надати Товариству посильну фінансову допомогу.

Важливим було й те, що Товариство не тільки видавало грошеві та матеріальні допомоги учням та лекторам таборових шкіл, але й інвестувало

---

* Для кращого розуміння купівельної спроможності тогочасної польської валюти доцільно вказати вартість різних продуктів (станом на кінець 1923 р.): 1 кг сала коштував 3,5 млн. марок польських, 1 кг какао – 3 млн. м.п., пляшка горілки – 2,5 млн. м.п., 1 кг цукру – 1,950 млн. м.п., 1 кг солі – 1,0 млн. м.п., літр молока – 350 тис. м.п. Аналогічний масштаб цін був і на промтовари (так, зокрема, светр коштував 3 млн. м.п.). Див.: ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.7, 11, 16, 27, 28, 35).

кошти у створення прибуткових організацій (кооператив і кошикарська майстерня при ньому), отримуючи в такий спосіб додаткові грошові надходження, а також створюючи робочі місця для таборян. Діяльність Товариства припинилась тільки з ліквідацією таборів (серпень 1924 р.), але до того часу воно продовжувало надавати матеріальну допомогу нужденним воякам-українцям у таборах, а також дітям таборян до повного вичерпання наявних у нього коштів.

Література

1. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк. – Київ-Філадельфія: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – 187 с.
2. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / О.Вішка. – Львів: НБУ ім. В.Стефаника, 2002. – 479 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.2467, оп.1, спр.2, арк.4.
4. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.1-2.
5. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.3-4.
6. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.3.
7. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.3.
8. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.3.
9. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.1065, арк.1.
10. Відчит Скарбника Т[товариств]ва Допомоги Шкільній Молоді // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.2.
11. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.11.
12. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.13.
13. ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.6, арк.7.
14. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.1.

15. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.24, 32.
16. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.2.
17. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.33-33зв.
18. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.4.
19. Заходи Т[оварист]ва перед чужоземними філянтропійними установами // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.3.
20. Про діяльність Т[оварист]ва допомоги шкільній молоді // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.2.
21. Відчит Скарбника Т[оварист]ва Допомоги Шкільній Молоді // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.2.
22. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.3, арк.19.
23. Пожертви речами для лотереї на користь Товариства Допомоги Шкільної Молоді // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.3.
24. День школи // Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Б.м., 1923. – 29 грудня. – Ч.І. – С.1.
25. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.2, арк.4зв.
26. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.12.
27. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.14-14зв.
28. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.15.
29. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.16-16зв.
30. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.19-19зв.
31. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.18-18зв.
32. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.20-20зв., 21-21зв.
33. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.2, арк.2, 6.

34. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Каліш, 1924. – 1 березня. – Ч.ІІ. – С.2.
35. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Каліш, 1924. – 1 березня. – Ч.ІІ. – С.1.
36. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Каліш, 1924. – 1 березня. – Ч.ІІ. – С.1.
37. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Каліш, 1924. – 1 березня. – Ч.ІІ. – С.4.
38. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.1, арк.15.
39. Бюллетень Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі. – Каліш, 1924. – 1 березня. – Ч.ІІ. – С.5.
40. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4, арк.17.
41. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.8.
42. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.19.
43. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.36.
44. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.47-100.
45. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.52-52зв.
46. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.101.
47. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.5, арк.130-130зв.

References

1. SRIBNYAK, I. (1997) *Obezzbroyena, ale neskorena: Internovana Armiya UNR u taborakh Pol'shchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.)*. Kyiv-Filyadel'fiya: Vyd-vo imeni Oleny Telihy.
2. VISHKA, O. (2002) *Presa ukrayins'koyi emihratsiyi v Pol'shchi (1920-1939 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennya*. L'viv: NBU im. V.Stefanyka, 2002.
3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy), f.2467, op.1, spr.2, ark.4.
4. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.1, ark.1-2.

5. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.1, ark.3-4.
6. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.3.
7. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.3.
8. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.3.
9. TSDAVO Ukrainy, f.4465, op.1, spr.1065, ark.1.
10. Vidchyt Skarbnyka T[ovaryst]va Dopomohy Shkil'niy Molodi (1923) *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.2.
11. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.1, ark.11.
12. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.1, ark.13.
13. TSDAVO Ukrainy, f.4007, op.1, spr.6, ark.7.
14. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.1.
15. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.24, 32.
16. *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1923). I, p.2.
17. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.33-33zv.
18. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.3, ark.4.
19. Zakhody T[ovaryst]va pered chuzhozemnymi filyantropiynymy ustanovamy (1923) *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.3.
20. Pro diyal'nist' T[ovaryst]va dopomohy shkil'niy molodi (1923) *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.2.
21. Vidchyt Skarbnyka T[ovaryst]va Dopomohy Shkil'niy Molodi (1923) *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.2.
22. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, sp.3, ar.19.
23. Pozhertvy rechamy dlya lotereyi na koryst' Tovyarystva Dopomohy Shkil'noyi Molodi (1923) *Byullyeten' Tovyarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.3.

24. Den' shkoly (1923) *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi*. I, p.1.
25. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.2, ark.4zv.
26. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.12.
27. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.14-14zv.
28. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.15.
29. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.116-16zv.
30. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.1, ark.19-19zv.
31. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.18-18zv.
32. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.20-20zv., 21-21zv.
33. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.2, ark.2, 6.
34. *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1924). II, p.2.
35. *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1924). II, p.1.
36. *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1924). II, p.1.
37. *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1924). II, p.4.
38. TSDAVO Ukrayiny, f.2467, op.1, spr.1, ark.15.
39. *Byullyeten' Tovarystva Dopomohy Shkil'niy Molodi na internatsiyi v Pol'shchi* (1924). II, p.5.
40. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.4, ark.17.
41. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.8.
42. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.19.
43. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.36.
44. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.47-100.
45. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.52-52zv.
46. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.101.

47. TSDAVO Ukrainy, f.2467, op.1, spr.5, ark.130-130zv.

Ihor Sribnyak

Dr. habil. (History), Professor
Borys Grinchenko Kyiv University

**THE ACTIVITY OF THE «RELIEF SOCIETY FOR UKRAINIAN
SCHOOLING YOUTH IN THE CAMPS OF THE INTERNED IN POLAND»
(KALISH-SHCHYPIORNO) AUTUMN 1923 - SPRING 1924**

***Abstract.** The article analyzes the activities of the Relief Society for Ukrainian School Youth in the Interns' Camps in Poland, which has been created by a group of elders to assist the students of the Kalisz-Szczypiorno camps to the soldiers of the interned Army of the Ukrainian People's Republic. Through the well-placed information action and perseverance of the members of the Society, a large part of Ukrainian immigrants responded to the call for help of school youth, Ukrainian public organizations, some of the Galician and Volynians.*

It was also important that the Society not only had provided money and welfare assistance to students and lecturers of the camp schools, but also had invested in creating profitable organizations, thus obtaining additional finances, as well as creating jobs for the interned. The company used any opportunity to raise funds, arranging, in particular, «Days of School» in the camps with a lottery in its favor. The Honorary Members of the society, who dwelled in other European countries, partook in the fundraising. The activities of the Society have discontinued only with the abolition of the camps (August 1924), but by that time the former continued to provide welfare assistance to the needy Ukrainian soldiers in the camps, as well as to the children of the interned to the full exhaustion of his available means.

***Key words:** camp, interned, society, donation, Army of the Ukrainian People's Republic.*

Надійшла до редколегії 15.01.2018

1. Працівники видавництва «Чорномор»; в центрі (сидить) редактор видавництва і голова управи «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» А. Коршнівський), Каліш, 1923 р. (оригінал зберігається в: Архів ОУН в УІС – Лондон, ф. 30, оп. 3, од. зб. 17, од. обл. 3)

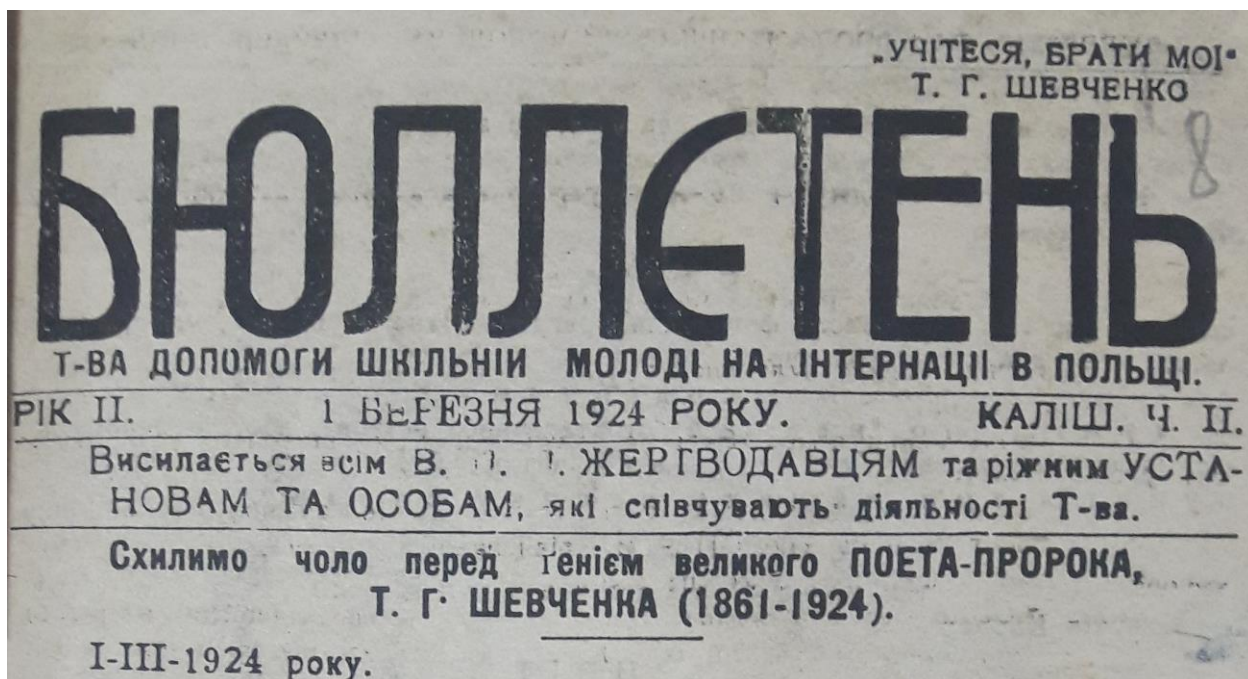
2. Печатка «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (ЦДАВО України, ф. 2467, оп. 1, спр. 3).

3. Логотип видавництва «Чорномор», яке допомагало грошовими внесками «Товариству допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (був уміщений на бюлетенях «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі»).

4. Верхня частина титульного аркушу першого числа «Бюллетеня Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі» (б.м., 29 грудня 1923 р.), (ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.2)

5. Верхня частина титульного аркушу другого числа «Бюллетеня Товариства Допомоги Шкільній Молоді на інтернації в Польщі» (Каліш, 1 березня 1924 р.), (ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.2).

6. Керівник і диригент «Української Республіканської Капели» Олександр Кошиць – один з жертводавців «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (1920-ті рр.)

7. В'ячеслав Липинський – один з жертводавців «Товариства допомоги для Української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (1921 р.).

НАУКОВА ХРОНІКА

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.167-180>

Олег Машевський,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ТРАДИЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АМЕРИКАНІСТИКИ: «УКРАЇНА І США: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ». ДРУГА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

На нинішньому етапі української державності успішна співпраця з провідними країнами світу, підтримка дружніх та партнерських відносин із ними, є запорукою успішної інтеграції нашої держави до світового співтовариства. Відтак важливою складовою є розвиток відносин України з провідною державою світу – Сполученими Штатами Америки.

Важливе значення у дослідженні та викладанні історії, політичного економічного, соціального розвитку Сполучених Штатів Америки має проведення наукових конференцій, семінарів, експертних обговорень. Флагманом у цій діяльності традиційно є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, який зокрема успішно провів 23 листопада 2017 року Другу міжнародну наукову конференцію «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвячена 25-річчю встановлення дипломатичних відносин)».

Відкрив пленарне засідання конференції Олег Машевський – голова оргкомітету, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Було окреслено помітні досягнення факультету і, зокрема, кафедри нової та новітньої історії

зарубіжних країн в розвитку української американістики. О. Машевський наголосив що на початку діяльності адміністрації Д. Трампа представники американського істеблішменту вже встигли продемонструвати свою підтримку Україні. Серед останніх важливих заяв у даному контексті особливу роль відіграє позитивна динаміка у питанні надання Україні смертоносної зброї, адже цей крок американського політикуму має принципові наслідки як для поліпшення української обороноздатності, так і демонстрації особливих відносин між нашими державами. Тому можна сподіватися на збереження та еволюцію американсько-української співпраці в сфері міжнародної політики та політики безпеки. Відтак маємо потребу дослідити основні завдання, що постають перед Україною у взаєминах зі Сполученими Штатами.

О. Машевський презентував третій номер фахового наукового журналу «АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІЯ ТА ПОЛІТИКА». Ідея створення журналу належала громадській організації «Українська асоціація американістики» та колективу кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка де за останні півстоліття склалась потужна школа американістів-міжнародників. Потреба у такому виданні вже давно відчувалась суспільствознавчою громадою нашої країни. Американські студії віддавна були помітним явищем в інтелектуальному житті України. Їм були притаманні фахова багатогранність і наявність окрім київського ще декількох знаних центрів розвитку американістики, серед яких особливо помітними були одеський та львівській. Не буде перебільшенням сказати, що Alma mater київської американістики був і залишається Київський національний університет імені Тараса Шевченка, в стінах якого здобули освіту, а в подальшому і продовжили свій професійний шлях більшість представників київських американістичних студій, ширша спільнота яких окрім істориків, міжнародників, політологів включає в себе також і філософів, правників та філологів. Біля початків Київської школи вивчення американської історії та політики стояли незабутні В. Я. Тарасенко, А. М. Шлепаков, Г. М.

Цветков, Б. М. Гончар, Є. Є. Камінський. Нині традиції школи продовжують розвивати їх численні вихованці, які працюють в академічних установах та системі вищої освіти. З огляду на це, закономірним стало те, що, пропонований вашій увазі журнал, започаткувався саме на базі Шевченкового вишу. Останніми роками проблематика американських студій в Україні збагатилась цікавими науковими розвідками з історії американського кіномистецтва, жіночого суфражистського та аболіційного рухів, тематики мультикультуралізму та імміграційного питання, перспектив інтеграційних процесів в Західній півкулі під егідою США тощо. Становлення США як надпотиуги відбувалося і в результаті взаємодії із їхніми найближчими сусідами в Латино-Карибському регіоні. Саме тому на сторінках журналу приділено увагу проблематиці міжамериканських відносин та культурно-цивілізаційному синтезові в регіоні. Редакційна колегія прагне до того щоб започатковане видання змогло надати можливість оприлюднення результатів наукового пошуку представникам всіх частин нашої країни і зарубіжним колегам. Нове видання гуртує наукове середовище довкола проблематики американської історії і політики, є дискусійним майданчиком, де виробляються пропозиції щодо стратегії українсько- американських відносин. Отже, шановні читачі та колеги, запрошуємо вас до співпраці, яка, переконані, прислужиться не лише професійній справі, але й буде продуктивною для утвердження української науки в світі.

Вступне слово проголосив декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка доктор історичних наук, професор Іван Патриляк, підкресливши велике наукове значення даної конференції та тематики, якій вона присвячена. Декан також висловив щирю вдячність головним співорганізаторам та спонсорам конференції: Київському офісу Інституту Кеннана (директор Катерина Смаглій); адвокатському об'єднанню «Кодекс-груп» (голова Тарас Хайнак); Благодійному фонду «Національний Центр Сікорського» (голова Віктор Ягун).

Провідна роль у розвитку українсько-американських відносин належить українському дипломатичному корпусу. Тому надзвичайно актуальною та змістовною була доповідь представника Міністерства закордонних справ України Максима Кравчука, присвячена зовнішньополітичному курсу США щодо України. Доповідач підкреслив важливу роль Сполучених Штатів Америки у підтримці нашої держави. Зокрема, було зазначено, що США відіграли велику роль в євроінтеграції України. Було також зауважено використання Сполученими Штатами військового українського досвіду набутого в боротьбі з російською агресією. В сучасному світі проблеми безпеки полягають не лише в воєнних питаннях, у чисельності армії та озброєння, а й в інформаційній безпеці. Для Сполучених Штатів це є надзвичайно важливим, особливо в контексті кібернетичних (хакерських) атак під час останніх президентських виборів. Тому український досвід боротьби з кібернетичною агресією з російської сторони є дуже цінним для США, що і зазначив в своїй доповіді Максим Кравчук. Доповідач крім того наголосив на підтримці України у Конгресі, розумінні американським політикумом важливості територіальної цілісності України.

У взаєминах між Україною та США все більшого значення набувають неурядові організації, які зокрема виступили й співорганізаціями запропонованої конференції. Вітальне слово проголосив голова правління громадської організації «Українська асоціація американістики» («UKRAINIAN ASSOCIATION FOR AMERICAN STUDIES» <http://uaas.org.ua/>) доцент Макар Таран. Він наголосив на важливості громадянського суспільства, зокрема громадських організацій у розбудові відносин між Україною та США, а також розповів про діяльність очолюваної ним організації. «Українська Асоціація Американістики» (УАА) – неурядова громадська організація, стратегія діяльності якої полягає в сприянні розвитку якісніших відносин між Україною та країнами Американського континенту на різних рівнях: інформаційному, суспільно-політичному, науковому, культурному тощо. Члени УАА переконані

в тому, що виключно інституційно-бюрократична модель взаємодії із зовнішнім світом за дуже динамічних процесів сучасності не може бути ефективною для держави та суспільства. Глобальна конкурентоздатність України все більше залежить від ініціатив спільнот, які сповідують відповідні цінності. Нині більш значущу роль мають відігравати контакти між інтелектуальними, діловими, культурними елітами, платформою для яких є УАА.

Асоціація заснована в 2016 році, в особливий для України час. Протистояти політичним, економічним та воєнно-стратегічним викликам можна лише у взаємодії із зовнішнім світом. Сполучені Штати Америки, Канада та більшість інших країн Американського континенту стали для нашої країни ключовими партнерами, які підтримують розвиток української держави. Більша залученість України у глобальні процеси, її динамічна присутність там стають чинником безпеки. Не зважаючи на географічну віддаленість, країни Північної та Південної Америки перетворилися не лише на важливий фактор політичного виживання, але й на одне з джерел економічного розвитку для України.

Українська Асоціація Американістики – відкрита спільнота, куди можуть долучатися всі ті, хто прагне більш якісного, творчого та ефективного наповнення американсько-українських взаємин. УАА вважає, що для цього необхідна відповідна освітня та інформаційна робота. Асоціація розвиває зокрема такі проекти:

- освітня програма «Американістика та європейські студії» на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

- фаховий науковий журнал «Американська історія та політика»;

- щорічні всеукраїнські Олімпіади для учнів шкіл;

Асоціація забезпечує підготовку аналітичних матеріалів, організацію та супровід культурно-освітніх проектів, міжнародних наукових конференцій, круглих столів, науково-практичних семінарів, літніх шкіл.

Експерти УАА відстежують та представляють державним установам, засобам масової інформації, освітнім закладам тощо власні оцінки процесів у різних сферах: політики, економіки, законодавства. Ключовими цінностями Асоціації є: діяльність – компетентність – взаємний розвиток.

Особливу увагу США у відносинах з Україною приділяють підтримці розбудови нашої правової, юридичної системи, забезпеченні верховенства права. У виступі заступника міністра юстиції України Гіі Гецадзе було розкрито питання партнерства між Міністерством юстиції України та американської стороною, окреслені його результати та перспективи. Було охарактеризовано питання судової реформи в Україні та роль в ній американського досвіду. Розкрита проблема реформи виконання судових рішень, підвищення ефективності роботи цієї системи, значною мірою завдяки різноплановій допомозі американської сторони. В контексті розбудови демократичної правової держави за допомогою США Міністерством юстиції України було запроваджено систему безоплатної правової допомоги населенню.

Співорганізатор конференції директор Київського офісу інституту Кеннана в Україні Катерина Смаглій охарактеризувала розвиток стратегічного партнерства між Україною та США в 2017 році. Офіс інституту Кеннана в Україні працює з 1999 року й активно допомагає українській аналітичній спільноті. На сучасному етапі інститут також займається проектом допомоги переміщеним університетам, для яких за останній час проведено чотири школи лідерства та демократії разом із партнерськими закладами, зокрема Українським католицьким університетом. Доповідач заохотила українських науковців, аналітиків та студентів використовувати всі інформаційні майданчики у Вашингтоні для інформування американської громадськості про Україну і запропонувала брати участь у веденні блогів, які підтримуються Київським офісом інституту Кеннана в Україні, оскільки в США недостатня інформованість про Україну, і це необхідно виправляти зусиллями українців.

Один з найбільш відомих випускників програми Кеннана доктор історичних наук Олександр Потехін (Інститут всесвітньої історії НАН України) в своїй доповіді окреслив роль та місце України в пріоритетах зовнішньої політики США, охарактеризував стратегічне партнерство України і США, розкрив тему сучасного зовнішньополітичного курсу президента Д. Трампа.

Відомий український меценат, громадський діяч, голова правління Благодійного фонду «Національний центр Сікорського», співорганізатор конференції Віктор Ягун у своїй доповіді зупинився на партнерстві між Україною та США в галузі безпеки. Він підкреслив, що для нашої держави є партнери на все життя, і таким партнером, безумовно, є Сполучені Штати Америки. Лише на безпеку нашої країни США за останні чотири роки витратили 660 млн. доларів, з яких в 2014 р. – 50 млн., в 2015 р. – 142 млн., в 2016 р. – 335 млн., а за першу половину 2017 р. – 206 млн.

Військова підтримка Сполученими Штатами нашої держави суттєво збільшує її потенціал у протистоянні російському агресору, значно сприяє модернізації, реформуванню збройних сил. Відтак у своєму виступі Олександр Черепанський, полковник Головного управління військового співробітництва та миротворчих операцій Генерального штабу Збройних Сил України продовжив тему співробітництва між Україною та США у військовій галузі та розкрив тему двосторонніх військових відносин між Збройними Силами України та США. Він зазначив, що військова співпраця України зі США є найбільш значною в порівнянні з іншими країнами, та її обсяг та якість в останні роки помітно збільшується, а наші військові все більш професійно співпрацюють з іноземцями. Доповідач наголосив на важливості військово-політичного діалогу, окреслив консультативно-дорадчу допомогу США і оперативно-стратегічний рівень допомоги. Було охарактеризовано підтримку США у військовій сфері, зокрема у питаннях освіти та підготовки особового складу, матеріально-технічної допомоги, участі у спільних військових навчаннях та тренуваннях, допомоги у медичному лікуванні та реабілітації. Доповідач акцентував увагу на

значній ролі США у реформуванні Збройних Сил України і необхідності постійно розвивати та інтенсифікувати співпрацю у військовій сфері, окреслив майбутні її перспективи.

Після цього наукові дискусії учасників конференції продовжилися на засіданнях секцій, присвячених питанням українсько-американських відносин, зовнішньої політики США, сучасного американського суспільства, української діаспори в США та ін.

Секцію «Українсько-американські відносини: історія, сучасний стан та перспективи» модерували кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Грищенко Тарас Арнольдович та кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Купчик Олег Романович (історичний факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Із актуальною доповіддю на тему «Українсько-американські відносини в добу Української революції (1917 – 1921 рр.)» перед слухачами виступив доктор історичних наук, професор Тернопільського національного економічного університету Дацків Ігор Богданович. Даний виступ є особливо важливим для висвітлення становлення українських зовнішніх зносин зі США та іншими провідними країнами світу, адже 2017 рік знаменував собою соту річницю Української революції, створення УНР та відкриття української держави політичному світові.

Під час роботи секції прозвучали доповіді головуєчого секції кандидата історичних наук, доцента кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Купчика Олега Романовича «Канада в зовнішній політиці УСРР на початку 1920-х років», кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» Лакішика Дмитра Михайловича «Особливості американсько-українських відносин у 1991 – 2004 рр.», кандидата історичних наук, доцента кафедри політичної історії ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» Сацького Павла Вікторовича «Україна на Брест-Литовській

конференції і 14 пунктів Вільсона», кандидата історичних наук, доцента НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» Шпаковськи Любові Володимирівни «Культурно-гуманітарне співробітництво України та США: проблеми та перспективи».

У підсумках роботи секції було зроблено основні висновки щодо тем доповідей. Було зроблено висновок про те, що за сто років існування української зовнішньої політики як в форматі незалежного утворення, так і в складі СРСР наша держава пройшла складний шлях становлення дипломатичної та зовнішньополітичної практики, було засвоєно важливі уроки та отримано важливий досвід, необхідний для розвитку та затвердження країни на міжнародній арені. Відтак резюмовано, що в рамках проведення наступних наукових заходів щодо відносин України ат США буде принциповим наявність відповідної секції.

Секцію «Зовнішня політика США: глобальні та регіональні аспекти» модерували доктор історичних наук, професор Городня Наталія Данилівна та кандидат історичних наук Мігнгазутдінова Галина Ігорівна (історичний факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) .

Блискучу доповідь «New Economic Stratgies of the USA in the Global Context» виголосив професор Франческо Альберті, викладач новітньої історії Університету Тренто (Італія). Ця доповідь викликала інтерес в учасників роботі секції, оскільки виступаючий зачепив деякі спірні моменти економічного іміджу США. Зокрема, було зазначено, що попри уявлення про США як про державу, що переживає фазу економічного спаду, в реальності Штати перебувають в стані економічної активності, укладаючи вигідні контракти на континентальному та трансконтинентальному рівнях.

Протягом секційного засідання були виголошені доповіді головуючої секції доктора історичних наук Городньої Наталії Данилівни «Східноазійська політика адміністрації Дональда Трампа», кандидатів історичних наук: Тарана Макара Анатолійовича «Ініціатива «Один пояс – один шлях» та стратегічні

виклики для США», Толстова Сергія Валеріановича «Зовнішньополітичні стратегії США після Другої світової війни», Мінгазутдінової Галини Ігорівни «Адміністрації Б. Обама й Д.Трампа та «Українська криза» 2014 р.», Бузаня Віталія Юрійовича «Формування позиції США щодо створення на території Палестини арабської та єврейської держав (1947–1948 рр)»; магістра правознавства Пінака Євгена Романовича «Підготовка США до війни з Японією: плани та реальність». Усі вищезгадані доповіді всебічно характеризували становлення, еволюцію та сучасний стан зовнішньої політики США на багатьох напрямках.

На секції «Сучасне американське суспільство» були заслухані доповіді багатьох провідних фахівців з даної проблематики. Першим з доповіддю «Cuban-Americans: The Growth of Political Clout (1960s–2017)» виступив Смольніков Юрій Борисович, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету. Ця доповідь викликала жваву дискусію серед учасників роботи цієї секції, оскільки проблема національних меншин є дуже актуальною в Сполучених Штатах, а ця національна меншина відноситься до категорії однієї з найбільших.

Під час роботи секції прозвучали доповіді головуючої на секції кандидата історичних наук Ніколаєвої Наталії Борисівни «Трансформація соціального статусу жінки в США в роки Громадянської війни (1861–1865 рр.)», студента ОР «Магістр» Київського національного університету імені Тараса Шевченка Давильця Вадима Леонідовича «Імітаційна політика адміністрації Трампа», яка стала логічним продовженням доповіді Смольнікова Юрія Борисовича про кубинську національну меншину і викликала поживлене обговорення питань міграції та національних меншин в США.

На секції «Актуальні проблеми американської історії» головували доктор історичних наук, професор Стельмах Сергій Петрович, кандидат історичних наук Корнієнко Аліна Юріївна (історичний факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Із надзвичайно актуальною та змістовною доповіддю щодо проблеми виходу США з організації ЮНЕСКО виступила фахівець з Ізраїлю, Ph.D (History), викладач-методист Міністерства освіти Ізраїлю Банті Ріна. Дослідниця детально проаналізувала проблему участі США в ЮНЕСКО та питання виходу Сполучених Штатів з цієї організації, який зумовлений особливостями дружніх американо-ізраїльських відносин. Показала специфіку взаємин США з Ізраїлем та арабськими країнами в різні періоди. Зокрема в останні два десятиліття. Ця доповідь спонукала активне обговорення зазначених питань на засіданні секції, оскільки тема є одночасно важливою і актуальною і при цьому сильно відрізнялась від тематики інших доповідей на конференції.

Велику зацікавленість серед учасників конференції викликала доповідь доктора історичних наук, професора Кірсенка Михайла Володимировича (Національний університет «Києво-Могилянська академія») «Дипломатія США в Першій світовій війні: методи, приклади і результати» та доповідь кандидата історичних наук, доцента Захарчука Олега Миколайовича (Національний авіаційний університет) «Щоденник американського дипломата Джона Куїнсі Адамса як джерело з історії російсько-французького протистояння на початку XIX ст.».

Прозвучали доповіді головуючих секцією доктора історичних наук, професора Сергія Петровича Стельмаха «Німецька історична наука в оцінках американських інтелектуалів першої половини XX століття» та кандидата історичних наук Корнієнко Аліни Юріївни «Встановлення дипломатичних відносин США з країнами Центрально-Східної Європи в 90-ті роки XX століття».

Секцію «США та країни Латинської Америки» модерували доктор історичних наук, професор Космина Віталій Григорович; кандидат історичних наук, доцент Шевченко Наталія Ігорівна та кандидат історичних наук, доцент Богданова Тетяна Євгенівна.

Було заслухано ряд виступів стосовно пропонованої наукової проблематики. Зокрема, великий інтерес слухачів та доповідачів викликав виступ професора Космини Віталія Григоровича на тему «Латинська Америка перед викликами «доби Д. Трампа», в рамках якої, серед іншого, було окреслено і проблематику майбутнього відносин США та Мексики як одного з важливих елементів Трампівської риторики ще в період його балотування на пост президента держави та сучасне становище американсько-мексиканських зносин.

Крім того, в рамках роботи секції прозвучали доповіді головуючої секцією кандидата історичних наук, доцента Шевченко Наталії Ігорівни «Венесуельський фактор» у американсько-російських відносинах за адміністрацій Б. Обама та Д. Трампа», кандидата історичних наук, доцента Чорноморського національного університету імені Петра Могили Богданової Тетяни Євгенівни «Лівий поворот» у Латинській Америці: завершення циклу чи рух до центру».

У підсумках роботи конференції було зроблено основні висновки на підставі доповідей, які прозвучали, було зазначено важливу роль таких заходів для фахівців-американістів, молодих науковців, які займаються цієї проблематикою, для студентів. Було підкреслено велике теоретичне та практичне значення цієї конференції та роботи секції. Було прийнято рішення наступного року провести наступну, третю конференцію з американістики «Україна і США».

У конференції взяли активну участь понад 190 провідних українських американістів: науковці, експерти, дипломати, військові, державні та громадські діячі.

Oleg Mashevskiy,

Dr. habil. (history), Professor,

Taras Shevchenko National

University of Kyiv

THE TRADITIONS AND TASKS OF THE UKRAINIAN

AMERICAN STUDIES:

«UKRAINE AND THE USA: THE EXPERIENCE

AND PROSPECTS OF COOPERATION».

THE SECOND INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Abstract. The cooperation of the Ukrainian state with the most influential international actors, as well as the maintenance of good stable partner relations therewith guarantees the successful integration of Ukraine to the global community in this day and age. Therefore developing relations between Ukraine and the USA as with the single superpower is a crucial component of the integration process. Holding conferences, seminars and the expert meetings is extremely essential in investigating and studying the American history, economy and social life. In this respect, Taras Shevchenko National University of Kyiv remains the standard-bearer.

The article analyses the work of the Second International Scientific Conference “Ukraine and the USA: the experience and Prospects of Cooperation” dedicated to the 25th anniversary of establishment of diplomatic relations between Ukraine and the United States which took place on November, 23 2017 and was backed by the Modern and Contemporary History Department (History Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv).

The general session was opened by Oleg Mashevskiy, the convenor, PhD (history), professor, head of the Modern and Contemporary History Department. He as well presented the third volume of the specialized scientific “The American History and Politics”. The openings remarks were made by the dean of the History

Department (Taras Shevchenko National University of Kyiv), PhD (history), Ivan Patryliak. The latter outlined the scientific importance of the event and of the subject thereof. The representative of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine Maksym Kravchuk, the co-organizer of the conference, head of the Kyiv Office of Kennan Institute Kateryna Smaglyi and the Chairman of the Board of the National Sikorski Center Charity Fund Viktor Yagun delivered challenging and thoughtful speeches.

In his speech, Makar Taran, the Chairman of the Board of the Ukrainian American Studies Association Public Organization (the originator and one of the organizers of the event), underlined the rising influence of the NGOs within the framework of the Ukrainian-American relations.

The scientific discussions then moved on within the conference sections. The latter were respectively divided into those on the Ukrainian-American relations, the foreign policy of the USA, the contemporary American society, the Ukrainian expat community in the USA etc.

Over 190 key American studies specialists (scholars, experts, diplomats, servicemen, public persons and statesmen) partook in the conference.

Key words: the USA, Ukraine, the Ukrainian-American relations, foreign policy, international relations.

РЕЦЕНЗІЇ

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.181-189>

Мартинов А.Ю.

д.і.н., проф., провідний науковий співробітник

Інститут історії України НАН України

Харлан Г.О.

к.і.н, науковий співробітник

Інституту історії України НАН України

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ПРОРИВ ПОЛЬСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА А. КВАСНЄВСЬКОГО (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Н. М. БУГЛАЙ «ЕПОХА КВАСНЄВСЬКОГО» В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1995–2005 рр.)»¹

Проголошення Україною євроінтеграційного курсу, прагнення нашої держави активізувати взаємини з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного договору посилює необхідність вивчення та засвоєння успішного досвіду постсоціалістичної трансформації держав Центрально-Східної Європи. Особливе значення у цьому контексті має Республіка Польща, якій не лише вдалося повністю розпрощатися з комуністичним минулим, але й у рекордно короткий час приєднатися до процесів європейської та євроатлантичної інтеграції, ставши їх повноправним членом та перетворитися фактично на провідника східної політики Європейського Союзу.

З огляду на це актуальність комплексного дослідження процесу становлення й реалізації пріоритетних напрямів зовнішньої політики Республіки Польща в контексті її внутрішньополітичного розвитку й нового становища Центральноєвропейського регіону в загальноєвропейському та

---

¹ Буглай Н. М. «Епоха Кваснєвського» в зовнішній політиці Республіки Польща (1995-2005 рр.): монографія / Н. М. Буглай. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 432 с.

євроатлантичному просторі (а саме таку мету поставила перед собою авторка) не викликає сумнівів. Водночас проблематика зовнішньої політики Польщі впродовж 1995-2005 рр. поки що не знайшла належного висвітлення в українській історіографії. Тому зазначена тема має як науково-теоретичне, так і важливе практичне значення.

Монографія стала логічним продовженням розроблюваної Н.М. Буглай проблематики. Праця складається зі вступу, п'яти розділів (п'ятнадцяти параграфів) та загальних висновків, що послідовно та логічно розкривають переорієнтацію зовнішньої політики Республіки Польща зі східного вектору на західний. Зміна парадигми дозволила постсоціалістичній Польщі успішно реалізувати ключові завдання зовнішньої політики, пов'язані з інтеграцією в європейські та євроатлантичні структури, а також вивести польсько-українські відносини на рівень стратегічного партнерства.

Перший розділ монографії присвячений характеристиці джерел, історіографії, а також теоретико-методологічному обґрунтуванню зазначеної проблематики. На особливу увагу заслуговує використана джерельна база, яку авторка поділила на декілька груп: неопубліковані архівні та опубліковані документи, довідково-енциклопедичні видання, статистичні матеріали, періодичні видання, офіційні заяви, промови, виступи, мемуари та спогади політиків, дипломатів та інших високопосадовців. На наш погляд, різноманітна й багатопланова джерельна база дозволила авторці здійснити доволі успішну спробу комплексного дослідження зовнішньої політики Республіки Польща в період президентства Кваснєвського.

Вдалим вважаємо і поділ історіографії проблеми за країнознавчим та проблемно-тематичним підходами. Н.М. Буглай опрацювала та переосмислила дослідження українських, польських й інших зарубіжних (російських, білоруських, литовських, американських та ін.) науковців. У кожній із зазначених груп дослідниця проаналізувала: загальнонаукові праці, головним предметом дослідження яких стали глобальні трансформації на межі ХХ – ХХІ

століть; роботи, в яких висвітлюються особливості та проблеми взаємовідносин Республіки Польща з НАТО, ЄС та окремими державами; видання, присвячені регіональному та транскордонному аспектам зовнішньої політики Польщі. Загалом список використаних джерел та літератури складає понад 800 позицій, серед яких найменування українською, польською, російською та англійською мовами.

У другому розділі «Концептуальне та інституційно-правове підґрунтя зовнішньої політики Республіки Польща» дослідниця звернулася до сформованих у минулому геополітичних парадигм, які суттєво вплинули на формування та розвиток зовнішньополітичної активності сучасної Польщі. У параграфі 2.1. авторка констатує, що основи геополітичної парадигми зовнішньої політики були закладені в період Польської Народної Республіки, коли держава, перебуваючи у сфері домінації Кремля, не могла здійснювати самостійну зовнішню політику. Проте в цей час сформувалася концепція авторів паризького часопису «Культура» Є. Гедройця та Ю. Мерошевського, ідейні основи якої стали головним дороговказом зовнішньополітичної активності Республіки Польща після здобуття справжньої державної незалежності.

Привертає увагу й розгорнута характеристика інституційного забезпечення міждержавної взаємодії Польщі (параграф 2.2.). За обґрунтованим висновком дослідниці, «зовнішньополітичні успіхи, досягнуті офіційною Варшавою упродовж аналізованих 1995-2005 рр., значною мірою стали можливими завдяки злагодженій роботі вищих та на рівні регіонів органів державної влади, закордонних дипломатичних представництв, місій при міжнародних організаціях, а також зусиллями публічної дипломатії, представленої офіційними і неофіційними представниками Польщі та покликаної формувати позитивний імідж держави за кордоном, бажаним чином вплинути на органи влади держав світового співтовариства, керівництво міжнародних організацій» (С. 124).

Третій параграф другого розділу присвячений оформленню нормативно-правового та інституційного забезпечення співробітництва Республіки Польща з Організацією Північноатлантичного договору та Євросоюзом за часів президентства А. Квасневського. Авторка детально проаналізувала міжнародні договори, документи внутрішнього походження та нормативно-правові акти у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції Польщі. Зроблено висновки, що сукупність прийнятих нормативно-правових актів та діяльність створених політико-владних інститутів допомогли Польщі в найкоротші строки та на максимально вигідних умовах успішно досягти поставленої мети – інтеграції в європейські та євроатлантичні структури.

У третьому розділі монографії охарактеризовані пріоритетні напрями західного вектору зовнішньополітичної активності Республіки Польща у визначений хронологічними рамками дослідження період. Основну увагу Н.М. Буглай зосередила на проблемах реалізації Польщею євроатлантичного вибору (параграф 3.1.), справедливо зазначивши, що інтеграція до Альянсу убезпечила Республіку Польщу від повторного потрапляння у сферу геополітичної домінації Кремля. Крім того, членство в НАТО можна вважати своєрідним «лакмусовим папірцем», який свідчить про відповідність держави західним стандартам, що є обов'язковою передумовою приєднання до Європейського Союзу. Розроблена періодизація інтеграції Польщі до НАТО дозволила авторці пояснити специфіку кожного етапу взаємодії Польської держави з Організацією Північноатлантичного договору.

У параграфі 3.2. «Взаємини між Польщею та Європейським Союзом» зроблено обґрунтований висновок про те, що інтеграція до Євросоюзу забезпечила реалізацію Польщею цивілізаційного вибору, засвідчила приналежність держави до європейської цивілізації, а також прагнення постсоціалістичного польського суспільства жити у відповідності з європейськими цінностями. Окремо зазначається, що, на відміну від вступу до НАТО, сумнівів у доцільності якого не виникало в жодній з політичних сил та

представників громадянського суспільства, інтеграція до ЄС мала значно меншу суспільну підтримку, тому офіційній Варшаві довелося працювати одночасно над вирішенням кількох важливих завдань: виконанням Копенгагенських критеріїв та проведенням масштабної інформаційної кампанії, що мала на меті збільшити відсоток прихильних до ЄС польських громадян.

У параграфі 3.3. «Розвиток польсько-американських відносин» представлено аналіз десятирічного досвіду міждержавної взаємодії Республіки Польща зі Сполученими Штатами Америки. Однак з огляду на головну гіпотезу дослідження та логіку представленого в роботі матеріалу доволі суперечливим виглядає положення авторки про те, що Польська держава, незважаючи на статус «троянського коня» США серед держав Західної Європи, Республіці Польщі залишилась лише протекторатом Білого дому, тоді як досягти мети рівноправного партнерства президенту А. Квасневському не вдалося.

Четвертий розділ монографії містить детальне висвітлення східного напрямку польської зовнішньої політики в період 1995-2005 рр. Відзначимо здійснений дослідницею поглиблений аналіз польсько-українського стратегічного партнерства, важливою складовою якого є адвокатування офіційною Варшавою українських інтересів на рівні провідних європейських інститутів. Не оминула увагою Н.М. Буглай і вплив історичної пам'яті на розвиток міждержавних відносин, а також роль Польщі й особисто президента А. Квасневського у мирному врегулюванні подій Помаранчевої революції наприкінці 2004 – на початку 2005 рр. в Україні. Зроблено цілком обґрунтований висновок про те, що завдяки Помаранчевій революції наша держава отримала додатковий шанс для розвитку добросусідських відносин з Польщею та активізації співробітництва з Європейським Союзом, який, проте, не вдалося реалізувати, що, у свою чергу, зумовило зростання скептицизму щодо України в Польщі та країнах Євросоюзу.

Окрему увагу в монографії відведено характеристиці польсько-білоруського та польсько-литовського співробітництва (параграф 4.2.), а також

проблемам міждержавної взаємодії Польщі з Російською Федерацією (параграф 4.3.). Дослідниця акцентує увагу на залежності розвитку польсько-російських відносин від змін внутрішньополітичної ситуації в обох країнах та позицій провідних держав Заходу. Стверджується, що саме активна участь Польщі у подіях Помаранчевої революції в Україні зумовила катастрофічне погіршення взаємин з Кремлем.

П'ятий розділ присвячений субрегіональному виміру зовнішньої політики Республіки Польща. Окрему увагу в монографії (параграф 5.1.) приділено участі Польщі в функціонуванні об'єднання «Вишеградська група» з огляду на євроінтеграційний курс офіційної Варшави. Також розглянуто розвиток польсько-німецького, польсько-чеського, польсько-словацького, польсько-білоруського, польсько-білоруського, польсько-білоруського, польсько-російського та польсько-литовського вимірів транскордонного співробітництва впродовж 1995-2005 рр. (параграф 5.2.), яке, за переконанням Н.М. Буглай, допомогло Польщі прискорити власну інтеграцію до структур Європейського Союзу.

У параграфі 5.3. побіжно охарактеризовано роль євро регіонів у зовнішній політиці Польської держави. За обґрунтованим висновком дослідниці, найменш розвиненим на сьогодні залишається Карпатський євро регіон, створений за участю в тому числі й нашої держави. Причини подібного становища авторка вбачає в нежиттєздатності Карпатського євро регіону, спричиненої домінуванням політичних цілей над економічними під час його заснування, неефективній координації та громіздкій організаційній структурі.

Проте загальна позитивна оцінка монографії «Епоха Кваснеєвського» в зовнішній політиці Республіки Польща (1995-2005 рр.)» все ж не відмінняє необхідності висловити окремі зауваження та побажання до тексту рецензованої праці. Вважаємо за доцільне поглиблення аналітичної складової історіографії зовнішньої політики Республіки Польща (параграф 1.2.). Зокрема, йдеться про необхідність детальнішого аналізу та критичнішого

переосмислення наукових праць попередників для дослідження реалізації пріоритетних напрямів зовнішньополітичної активності Республіки Польща часів президентства А. Квасневського в умовах постсоціалістичної трансформації польського суспільства. Принагідно зауважимо, що основна увага в монографії приділена політичному та частково економічному аспектам зовнішньополітичної діяльності Республіки Польща впродовж 1995-2005 рр., тоді як науково-технічна, культурна та гуманітарна співпраця опинилися далеко на маргінесі дослідницького поля, що, на наш погляд, є суттєвим недоліком монографії Н.М. Буглай.

Грунтовнішого висвітлення потребує проблематика діяльності Польщі у рамках неформального міжнародного об'єднання «Веймарський трикутник» загалом, а також становлення й розвитку найважливіших аспектів білатеральних відносин Республіки Польща з Федеративною Республікою Німеччина та Французькою Республікою в досліджуваній період зокрема. Крім того, на нашу думку, доцільно було б подати більше інформації про міждержавну співпрацю Республіки Польща з державами, що входять до складу «Вишеградської четвірки», а також проаналізувати взаємодію цього угруповання з Україною.

Водночас варто зазначити, що вищезазначені зауваження та побажання жодним чином не применшують наукову цінність рецензованої праці. Зважаючи на безперечну актуальність досліджуваної проблематики, повноту викладу матеріалу та обґрунтованість висновків, вважаємо, що монографія Н.М. Буглай «Епоха Квасневського» в зовнішній політиці Республіки Польща (1995-2005 рр.)» являє собою змістовно наповнене та концептуально вивірене дослідження, яке заповнить лакуну в національній історіографії проблеми, стане в нагоді при розробці навчальних курсів, підручників та навчальних посібників, присвячених новітній історії Республіки Польща, питанням європейської та євроатлантичної інтеграції, а також буде корисним для

науковців та читачів, зацікавлених проблемами розвитку сучасних міжнародних відносин.

Andriy Martynov,

Dr. habil. (History), Professor

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine.

Hanna Harlan,

Ph.D (History), Research Fellow,

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine.

**THE ALEKSANDER KWASNIEWSKI'S POLISH DIPLOMATIC
BREAKTHROUGH TO THE EU AND NATO (NATALIA BUGLAY'S
«KWASNIEWSKI'S EPOQUE IN POLISH FOREIGN POLICY
(1995 – 2005)» REVIEW)**

Abstract. The monograph delivers a complex study of shaping the foreign policy strategy and of implementing the priorities of the foreign policy of the Republic of Poland in 1995-2005. Through utilizing a wide and diverse source material and large amount of literature, the conceptual and historical basis, the regulatory and institutional framework of the foreign policy of Poland have been investigated. Particular attention is paid to the complex implementation process of the key tasks of the foreign policy of the Republic of Poland related to its accession to the North Atlantic Alliance and the European Union. According to the research materials, the successful Euro-Atlantic and European integration of the Republic of Poland managed to have strengthened the position thereof on the international arena and brought peace and security to Poland. What is more, the integration has led to democratic changes in the legislative sphere, has increased its macroeconomic stability and has improved the situation in the social sphere. Special attention is paid to the East direction of the foreign policy of the Republic of Poland. In particular, the patterns and stages of the development of good neighborly relations with Ukraine

have been underlined, for the latter had reached the level of strategic partnership in the investigated period. The formation of stable relations with Belarus, Lithuania and the Russian Federation has been outlined as well. The role, the problems and the prospects of the cross-border cooperation and activities of the European regions to deepen and improve their cooperation have been examined individually.

Key words: the Republic of Poland, Aleksander Kwasniewski, foreign policy, diplomacy, NATO, the EU, the USA, Ukraine.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Вікторія Вдовиченко – кандидат історичних наук, доцент Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наталія Ковальчук – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка.

Сергій Лучканин – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоеелліністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Андрій Мартинов – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України.

Олег Машевський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Світлана Мотрук – кандидат історичних наук, доцент історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Олексій Сокирко – кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Київського національного університету ім.Т.Шевченка.

Ігор Срібняк – доктор історичних наук, професор Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ганна Харлан – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Nataliya Kovalchiuk – Dr. habil. (Philosophy), Professor, Historical-Philosophical Faculty, Kyiv Borys Grinchenko University.

Serhii Luchkanyn – Dr. habil. (Philology), Professor, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Andriy Martynov – Dr. habil. (History), Professor, Senior Research Fellow, History of the International Relations and Foreign Policy of Ukraine Department, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

Oleg Mashevskiy – Dr. habil. (History), Professor, Head of New and Modern History Department, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Svitlana Motruk – Ph.D (History), Associate Professor, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Oleksii Sokyrko – Ph.D (History), Associate Professor, Faculty of History, Taras Shevchenko Kyiv National University of Kyiv.

Ihor Sribnyak – Dr. habil. (History), Professor, Head of the Department of World History, Historical-Philosophical Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University.

Victoria Vdovychenko – PhD (history), Associate Professor, Kyiv Borys Grinchenko University.

Hanna Harlan – Ph.D (History), Research Fellow, History of the International Relations and Foreign Policy of Ukraine Department, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

**Вимоги до оформлення статей,
що подаються до наукового
журналу «ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ»**

Науковий журнал «Європейські історичні студії» публікує наукові статті в яких висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Передбачені такі рубрики: європейська інтеграція: історія та сучасність; актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносини; наукова хроніка.

Журнал «Європейські історичні студії» включений до переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: europaean_studies@ukr.net ; olegmashev@ukr.net). Тел. (068) 3525285, (066) 360 00 80.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

2. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотація українською (обсяг – 150–200 слів) та англійською мовами (обсяг – 200–250 слів). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – ім'я та прізвище автора (праворуч), учений ступінь, вчене звання (якщо є) та (або) посада (за відсутності вченого ступеня) кожного співавтора; на рядок нижче місце роботи або навчання (вирівнювання по правому краю);
- назва статті (великими літерами по центру) 5–9 слів без словосполучень «Дослідження питань...», «Деякі питання...», «Проблеми...», «Шляхи...» тощо (вирівнювання по центру);
- анотація (обсяг – 150 – 200 слів) і ключові слова мовою статті від 5 до 7);
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична). Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- назва статті, анотація і ключові слова іншою мовою (наприклад англійською, якщо стаття написана українською). Анотація (обсяг – 200–250 слів) і ключові слова – від 5 до 7.
- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Європейських історичних студій» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**
- Прізвище автора, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи/навчання, назва статті, анотація і ключові слова англійською мовою, (прізвище, науковий ступінь, вчене звання та місце роботи автора статті вирівнюються тут по лівому краю).

Обсяг статті – 0,5–0,7 ум. друк. арк.

4. Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

5. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

6. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках. Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

“Там само” – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Архівні джерела у списку джерел потрібно оформити згідно

рекомендацій МОН (див.: «Бюлетень ВАК» № 3, 2010 –
http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2009/34.pdf).

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 94(4)

Іван Іванов,
кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

НАЗВА СТАТТІ

Анотація до статті українською мовою (150 – 200 слів)

Ключові слова (5 – 7 слів)

Текст статті

Список використаних джерел та літератури:

1. Виноградов В. Н. Дэвид Ллойд-Джордж / В. Н. Виноградов. – М.: Мысль, 1970. – 418 с.
2. Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. – К.: АСТ, Транзиткнига, 2004. – 944 с.
3. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. – Київ : Основи, 1995. – 903 с.

References:

1. Vinogradov, V.N. (1970) David Lloid-Dzhordzh. M., Mysl.
2. Deivis, N. Yevropa. Istoriia. K.: AST, Tranzytknyha
3. Diurozel, Zh.-B. (1995) Istoriia dyplomatii vid 1919 roku do nashukh dniv. Kyiv: Osnovy.

Ivan Ivanov,
Ph.D.,
assistant professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TITLE OF ARTICLE

English summary (200-250 words).

Key words (5–7).

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ

Книги одного автора

Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2010. – 320 с.

TERSKYI, S.V. (2010) *Kniazhe misto Volodymyr*. Lviv: Vydavnytstvo natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika".

Книги двох і трьох авторів

Костюк П. Г. Іони кальцію у функції мозку – від фізіології до патології / П. Г. Костюк, О. П. Костюк, О. О. Лук'янець. – Київ : Наук. думка, 2005. – 197 с.

KOSTIUK, P.H., KOSTIUK, O.P., LUKIANETS, O.O. (2015) *Iony kaltsiiu u funktsii mozku – vid fiziologii do patologii*. Kyiv: Nauk. dumka.

Книги чотирьох і більше авторів

Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. / М. Бевз [та ін.]. – Львів : Центр Європи, 2008. – 720 с.

BEVZ, M. et al. (2008) *Arkhitektura Lvova. Chas i styli XIII-XXI st.* Lviv: Centr Evropy.

Дисертації

Верес З. Є. Методи та засоби масштабування рухомих та нерухомих зображень : дис. ... канд. техн. наук : 05.13.23 / Зеновій Євгенович Верес ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 236 с.

VERES, Z.Ye. (2015) *Metody ta zasoby masshtabuvannia rukhomykh ta nerukhomykh zobrazhen* (PhD), Nac. Un-t "Lviv. politekhnik", Lviv.

Автореферати дисертацій

Башта Б. Б.Хімічна модифікація карбоксилвмісних олігоестерів епоксидними сполуками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. хім. наук : 02.00.06 / Богдана Богданівна Башта ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів, 2015. – 21 с.

BASHTA, B.V. (2015) *Khimichna modyfikatsiia karboksylvmisnykh olihoesteriv epoksydnykh spolukamy*. Abstract of unpublished thesis (PhD of chemical Science), Nac. un-t "Lvivska politekhnik".

Архівні матеріали

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 1144, арк. 4.

2. ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр. 346, арк. 5–10

Статті із журналів та збірників

Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горовий // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 6. – С. 14–17.

HRANCHAK, T.; HOROVYI, V. (2006) Informatiino-analitychi struktury bibliotek v umovakh demokratychnykh peretvoren. *Bibliotechnyi visnyk*. 6, p. 14-17.

Складові частини матеріалів конференцій

Винник Ю. Ю. Сучасний стан незалежності НБУ та його вплив на загальноекономічний стан країни / Ю. Ю. Винник, П. І. Віблій // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2012 : сб. науч. тр. SWorld по материалам междунар. науч.-практ. конф., 20–31 марта 2012 г., Одесса / Науч.-исследоват. проект.-конструкт. ин-т мор. флота Украины [и др.]. – Одесса, 2012. – Т. 18 : Экономика – С. 47–51.

VYNNYK, Yu. Yu.; VIBLYI, P.I. (2012) Suchasnyi stan nezalezhnosti NDU ta ioho vplyv na zahalnoekonomichni stan krainy. In: Sovremennyye napravleniya teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy 2012: sb. nauch. tr. SWorld po materialam mezhdunar. nauch-prakt. konf., Odessa, Mart 2012. Odessa, vol. 18, p. 47-51.

Електронні ресурси

Иванов И. Е. Распределение транспортных средств на городских пассажирских маршрутах [Электронный ресурс] / И. Е. Иванов, Р. Б. Рогальский // Совершенствование организации дорожного движения и перевозок пассажиров и грузов : сб. науч. тр. / Беларус. нац. техн. ун-т. – Минск, 2015. – Режим доступа: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. – Название с экрана. – Дата обращения: 11.04.16.

IVANOV, I.E.; ROGALSKII, R.B. Raspredelenie transportnykh sredstv na gorodskikh passazhirskikh marshrutakh. Sovershenstvovanie organizatsii dorozhnogo dvizheniia I perevozk passazhirov i gruzov [Online]. Available from: <http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/18778/87-93.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed: 11th April 2016]

Сняданко І. І. Дослідження методу активного соціально-психологічного навчання в роботі психологічної служби в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Сняданко // Соціотехнічні системи : інтернет-журнал. – 2010. – Вип. 4. – С. 1–13. – Режим доступу: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/WebRC/issues/Issue%204/Snyadanko.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.08.2009.

SNIADANKO, I.I. (2010) Doslidzhennya metodu aktyvnogo sotsialno-psykhologichnogo navchannya v roboti psykhologichnoi sluzhby v Ukraini. *Sotsiotekhnichni systemy*. [Online] 4, p. 1–13. Available from: <http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS> [Accessed: 03 th July 2008].

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2018 – № 9

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.